

**GLOBAL
PLURALISM
MONITOR**

**BOSNIA AND
HERZEGOVINA**

Prevod na bosanski jezik

Monitor globalnog pluralizma: Bosna i Hercegovina

Globalni centar za pluralizam

© 2023 Globalni centar za pluralizam

Objavljeno pod međunarodnom licencom Creative Commons Attribution 4.0

Izdavač

Globalni centar za pluralizam

330 Sussex Drive

Ottawa, Ontario, K1N 0C7

Kanada

Dizajn korica i teksta

Soapbox

designbysoapbox.com

Štampa

Em Dash Design

emdashdesign.ca

Prevod na bosanski jezik

Zoran Vuckovac

pluralism.ca

[@GlobalPluralism](#)

Library and Archives Canada Cataloguing in Publication

Title: Monitor globalnog. Bosna I Hercegovina.

Other titles: Global pluralism monitor. Bosnia and Herzegovina. Bosnian. | Bosna I Hercegovina

Names: Global Centre for Pluralism, publisher.

Description: Includes bibliographical references.

Identifiers: Canadiana (print) 20230510701 | Canadiana (ebook) 20230510728 | ISBN 9781998059218 (softcover) | ISBN 9781998059201 (PDF)

Subjects: LCSH: Cultural pluralism—Bosnia and Herzegovina. | LCSH: Ethnic conflict—Bosnia and Herzegovina. | LCSH: Bosnia and Herzegovina—Ethnic relations. | LCSH: Bosnia and Herzegovina—Social conditions. | LCSH: Bosnia and Herzegovina—Politics and government.

Classification: LCC DR1673 .G56126 2023 | DDC 305.800949742—dc23

ISBN 978-1-998059-21-8

978-1-998059-20-1 (pdf)

Ova publikacija je rađena uz finansijsku podršku Globalnih poslova Kanade (GAC) i Međunarodnog razvojnog istraživačkog centra (IDRC), Ottawa, Kanada. Mišljenja iznešena u ovoj publikaciji ne predstavljaju nužno stavove GAC-a, IDRC-a ni pripadajućeg im Upravnog odbora.

VIŠE O EDICIJI

Ovaj izvještj je izrađen uz pomoć Okvira za praćenje globalnog pluralizma. Procjene pojedinačnih zemalja u okviru praćenja globalnog pluralizma vrše timovi eksperata po pitanju različitosti, koji su ili porijeklom iz tih zemalja ili imaju značajno iskustvo iz istih.

Rezultate predstavljene u ovom istraživanju ne treba tumačiti kao dio univerzalne skale ili sistema rangiranja istovjetno primjenjivih na sve zemlje. Umjesto toga, rezultate treba razumijeti u zavisnosti od konteksta kao indicije o napretku zemlje (ili nazadovanju iste) od ideala pluralizma. Na primjer, postkonfliktna društva koja i dalje prolaze kroz nasilje – iako mnogo manje nego tokom najžešćih sukoba – mogu imati slične rezultate kao i društva u miru sa primjetnim porastom nasilja iz mržnje. Cilj Monitora globalnog pluralizma je procjena zemalja pod lokalnim uvjetima kako bi reflektirali veoma kontekstualnu prirodu pluralizma: ne postoji ujednačen put ka uspjehu koji sva društva moraju pratiti.

Za više informacija o metodologiji praćenja pluralizma posjetite našu internet stranicu na pluralism.ca/monitor.

ZAHVALNICA

Globalni centar za pluralizam se ovom prilikom zahvaljuje sledećim pojedincima_kama za njihovu podršku i doprinos Monitoru globalnog pluralizma: Anna-Mária Bíró, Gina Cosentino, Allison Harell, Niraja Gopal Jayal, Will Kymlicka, Hwok Aun Lee, Corinne, Lennox, Tavinder Nijhawan, Edem Selomey, Ashad Sentogo, Rachel Sieder, Frances Stewart, i Stefan Wolff.

VIŠE O MONITORU GLOBALNOG PLURALIZMA

Šta je pluralizam?

Različitost u društvu je univerzalna činjenica; kako društva reagiraju na različitosti je pitanje izbora.

Pluralizam je pozitivan odgovor na različitosti.

Pluralizam uključuje donošenje odluka i poduzimanje radnji, kako pojedinačnih tako i društvenih, koje su utemeljene na poštovanju različitosti.

MJERENJE UKLJUČIVANJA I ISKLJUČIVANJA U RAZNOLIKIM DRUŠTVIMA

Živjeti sa i baviti se različitostima u društvu je izazov sa kojim se susreću sva društva. Uz porast nejednakosti, marginalizacija i podjela, izgradnja mirnih i inkluzivnih društava postaje goruće pitanje.

Ranjive grupe, među kojima religijske i etno-kulturne manjine, autohtone grupe, žene i djevojčice, suočavaju se sa konstantnim političkim, ekonomskim i socijalnim isključivanjima. Kako bi kultivirali mirna i prosperitetna društva ova isključivanja se moraju adresirati. Da bi se omogućilo svrsishodno djelovanje, donosioci odluka i praktičari trebaju holističko razumijevanje pomenutih pitanja.

Pokrenut od strane Globalnog centra za pluralizam, Monitor globalnog pluralizma je alatka za mjerenje nivoa pluralizma diljem svijeta. Pokrivajući domene političkog, ekonomskog, društvenog i kulturnog, ovaj izvještaj informira donosiocima odluka kako u korjenu adresirati pitanja uključivanja i unaprijediti izgleda za pluralizam.

Unapređuje postojeće napore vlada, civilnog društva i privatnog sektora

Praćenje omogućuje:

- Gap analizu: procjenjuje stanje pluralizma u društvima i prepoznaje područja u kojima je potrebna intervencija kako bi se adresiralo isključivanje;
- Analizu trendova: prati kretanja zemlje tokom određenog vremena, da li prema većem uključivanju ili isključivanju;
- Intersekcionalnu analizu: procjenjuje tretman žena u društvima, uključujući dinamiku unutar istih grupa po pitanju uključivanja i isključivanja;
- Prevencija sukoba: prepoznaje znakove isključivanja i marginalizacije prije nego kriza postane neizbježna;
- Dobre prakse: prepoznaje inicijative koje imaju pozitivan uticaj koji se da dalje razvijati, ili služi kao nauk za druge kontekste

Pristup ukorjenjen u institucionalnim i kulturnim odgovorima na pitanja različitosti

Centar pristupa pluralizmu tako što se fokusira na institucije (hardver), kulturne procese (softver) kao i kompleksne interakcije između njih. Institucionalni okviri – kao što su ustavi, zakonodavstva, sudovi, i sistemi upravljanja – daju konturu pravnih i političkih prostora u kojima članovi društva djeluju. Kulturne navike ili mentalitet oblikuju naše percepcije o tome *ko pripada* i *ko može doprinjeti*, i utiče na način na koji svakodnevno međusobno komuniciramo.

Okvir za praćenje pluralizma je ukorjenjen u razmjeni između institucionalnih i kulturnih odgovora, i mjera uključivanja i isključivanja u političkim, ekonomskim i društvenim domenima. Okvir ima 20 indikatora koje pokrivaju slijedeće:

1. Pravne obaveze glede podrške pluralizmu;
2. Prakse državnih institucija na ispunjenju obaveza;
3. Liderstvo društvenih aktera u stremljenju ka pluralizmu;
4. Pregled nejednakosti grupa;
5. Međugrupni odnosi i pitanje pripadnosti

Informiran od strane stručnjaka i podataka

Tim nacionalnih stručnjaka po pitanjima različitosti i inkluzije u državi koristi Okvir za praćenje kako bi proizveo izvještaj o zemlji, koristeći se kvalitativnim i kvantitativnim podacima. Izvještaji nude prijedloge donosiocima odluka i praktičarima kako da unaprijede pluralizam, i nudi osnovu za dijalog sa zainteresovanim stranama u cijelom društvu.

Svaki tim stručnjaka je ohrabren da definira narativ koji *oni* žele da ispričaju o pluralizmu. Na taj način su izvještaji utemeljeni na realnostima sa terena i osmišljeni tako da imaju najveći potencijalni uticaj na politike i praksu.

Praćenje pluralizma je rukovođeno međunarodnom Tehničkom savjetodavnom grupom, koju čine vodeći stručnjaci po pitanju indikatora različitosti.

OKVIR ZA PRAĆENJE GLOBALNOG PLURALIZMA

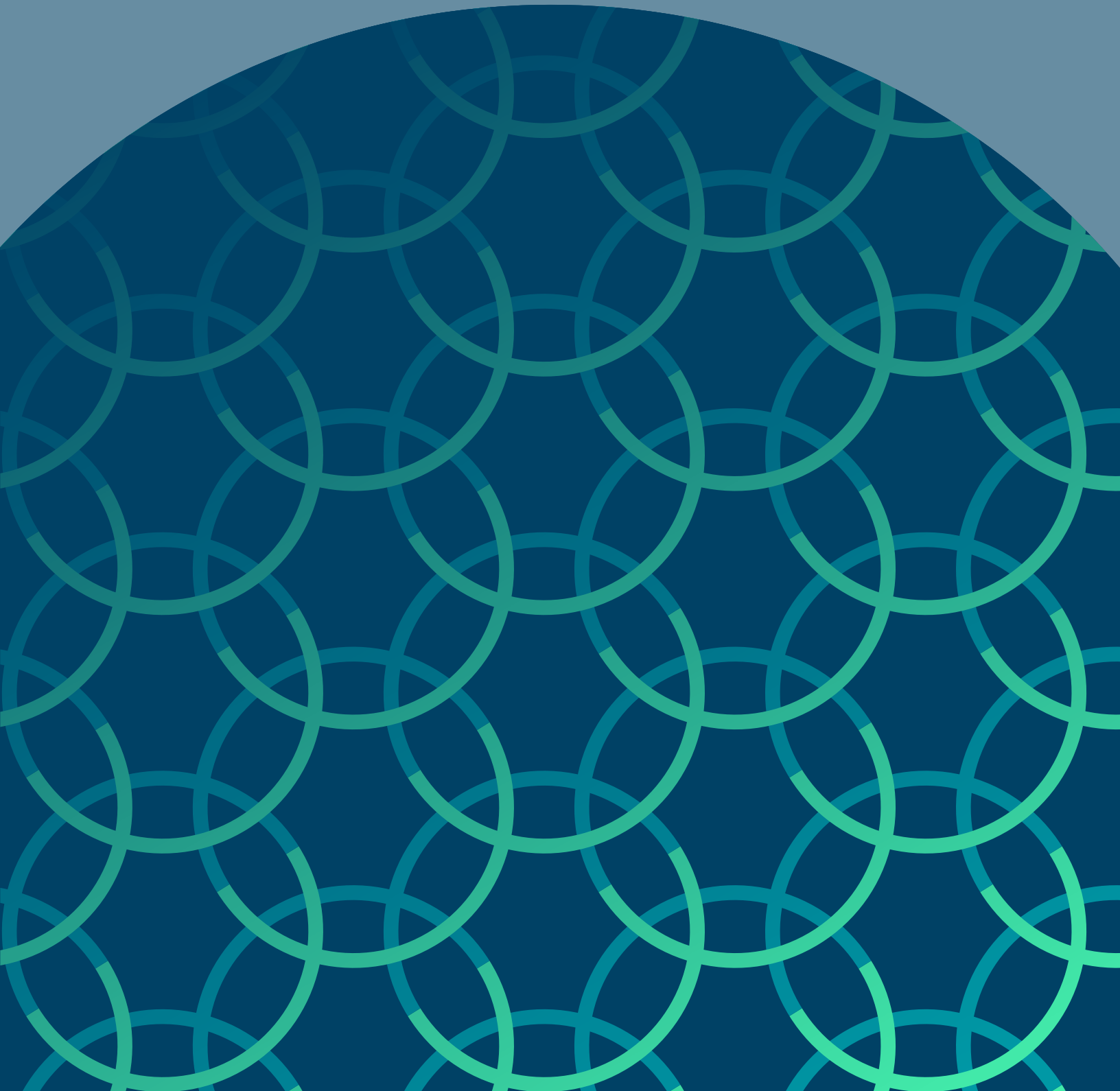
PROFIL ZEMLJE

OBAVEZE	PRAKSE	LIDERSTVO	NEJEDNAKOST NA OSNOVU GRUPNE PRIPADNOSTI	MEĐUGRUPNI ODNOSI +PRIPADNOST
Međunarodne obaveze	Implementacija politika	Političke stranke	Politička	Nasilje između grupa
Nacionalne obaveze	Prikupljanje podataka	Informativni mediji	Ekonomska	Povjerenje između grupa
Inkluzivno državljanstvo	Traženje i osporavanje prava	Civilno društvo	Društvena	Povjerenje u institucije
		Privatni sektor	Kulturna	Inkluzija i prihvatanje
			Pristup pravdi	Zajedničko učešće u društvu

PREPORUKE

SADRŽAJ

SAŽETAK IZVJEŠTAJA	7
PROFIL DRŽAVE	11
I. PRAVNE OBAVEZE	14
1. MEĐUNARODNE OBAVEZE	15
2. NACIONALNE OBAVEZE	17
3. INKLUZIVNO DRŽAVLJANSTVO	19
II. PRAKSA	21
4. IMPLEMENTACIJA POLITIKA	22
5. PRIKUPLJANJE PODATAKA	23
6. TRAŽENJE I OSPORAVANJE PRAVA	25
III. LIDERSTVO ZA PLURALIZAM	27
7. POLITIČKE STRANKE	28
8. INFORMATIVNI MEDIJI	29
9. CIVILNO DRUŠTVO	32
10. PRIVATNI SEKTOR	33
IV. NEJEDNAKOST NA OSNOVU GRUPNE PRIPADNOSTI	36
11. POLITIČKA NEJEDNAKOST	37
12. EKONOMSKA NEJEDNAKOST	38
13. DRUŠTVENA NEJEDNAKOST	40
14. KULTURNA NEJEDNAKOST	42
15. PRISTUP PRAVDI	44
V. MEĐUGRUPNI ODNOSI I PRIPADNOST	46
16. NASILJE IZMEĐU GRUPE	47
17. POVJERENJE IZMEĐU GRUPE	48
18. POVJERENJE U INSTITUCIJE	50
19. INKLUZIJA I PRIHVATANJE	51
20. ZAJEDNIČKO UČEŠĆE U DRUŠTVU	53
PREPORUKE	54
BILJEŠKE	56
IZVORI:	66

SAŽETAK IZVJEŠTAJA

Kao rezultat toga zajednice poput Romske, koje ne pripadaju jednoj od tri dominantne etničke grupe, suočavaju se sa diskriminacijom i nedostatkom zaštite prilikom pristupa zdravstvenim uslugama, zaposlenju, visokom obrazovanju i stanovanju.

UKUPNI REZULTAT: 4

U srži Ustava Bosne i Hercegovine (BiH) leži pokušaj mirenja sa etničkim nasiljem iz prošlosti, obnova zajednice koja promiče a ne urušava ideje pluralizma i različitosti, kao i osiguravanje suvereniteta i integriteta države. BiH društvo je strukturirano tako da smanjuje nejednakosti i sprječava buduće etničke trzavice. Međutim, složene političke i društvene podjele češće se reproduciraju nego što bivaju uklonjene, što sprječava zemlju da se odmakne od događaja iz prošlosti.

Iako je većina međunarodnih pravnih i ustavnih obaveza za zaštitu ljudskih prava i sloboda integrirana u opsežni zakonodavni okvir Bosne i Hercegovine, naponi da se uspostavi širok inkluzivni okvir za eliminaciju diskriminatorne prirode bosanskog ustavnog i političkog sistema nisu uspjeli zbog etničke podjele vlasti. Dok je međunarodni fokus bio na etno-nacionalnim razlikama i mirovnom procesu, strukturno nasilje je persistiralo relativno neopaženo. Primjerice, klasne razlike su jedna od najizraženijih ali previđenih podjela u BiH, vidljivih u sve većem broju osiromašenog, nepriviligiranog i iznurenog stanovništva. Kao rezultat toga, ono što proizilazi iz ovog izvještaja nisu izolirane diskusije o etničkim skupinama Bosne i Hercegovine već njihov međusobni odnos uz klasne i rodne nejednakosti koje legitimiziraju konsocijacijska demokratija zemlje i ugovori o podjeli vlasti.

PRAVNE OBAVEZE

BiH ima brojne međunarodne, nacionalne i regionalne sporazume i instrumente za očuvanje ljudskih prava i temeljnih sloboda, naročito za marginalizovane, žene i djecu. Međutim, zbog ustavne zaštite i podjele moći između tri konstitutivne zajednice – Bošnjaka, Hrvata i Srba – pravima etničkih grupa često je data prednost i time se minimiziraju drugi oblici diskriminacije ili nejednakosti kojima su ostali u društvu izloženi. Štaviše, rad na ustavnim reformama je zaustavljen 2009. godine, a diskriminacija i dalje preovladava uprkos usvajanju zakonskih rješenja poput Zakona o rodnoj ravnopravnosti. Iako Ustav BiH uključuje napredne međunarodne mehanizme za zaštitu ljudskih prava, manjkavosti ustavnih mehanizama za raspodjelu moći predstavljaju ozbiljne izazove za zaštitu ljudskih prava i održavaju uslove isključivog državljanstva.

PRAKSE I LIDERSTVO

U BiH postoji veliki broj agencija, inicijativa i obaveza koje potiču različitost. Uprkos tome, etnički razdori i konsocijacijski sistem upravljanja održavaju dominaciju nad političkim, društvenim i ekonomskim životom. Ustavni okvir BiH prepoznaje samo etničke zahtjeve, konsolidira moć u rukama nekolicine elita, i ne dozvoljava međugrupnu solidarnost. Kao rezultat toga zajednice poput Romske, koje ne pripadaju jednoj od tri dominantne etničke grupe, suočavaju se sa diskriminacijom i nedostatkom zaštite prilikom pristupa zdravstvenim uslugama, zaposlenju, visokom obrazovanju i stanovanju. Povrh toga, dioba političke moći nije diktirana samo etničkim razdorima nego je i rodno uslovljena. Dok BiH

BiH ne uspijeva kultivirati osjećaj zajedništva unutar svoje populacije niti da pokrene proces inkluzije manjinskih zajednica u društvo.

održava mnoge od svojih međunarodnih obaveza glede rodne ravnopravnosti, nastavak diskriminatornih praksi, nejednake prilike na tržištu rada i nizak procenat učešća žena u upravljanju ukazuju da živo iskustvo žena često ne odgovara nominalno ispunjenim političkim obavezama Bosne i Hercegovine.

BiH održava transparentnost u vezi sa nejednakostima u društvu, uz značajna poboljšanja u prikupljnju podataka tokom poslednje decenije. Podaci ukazuju da je riječ o zemlji sa visokom stopom siromaštva i enormnim nejednakostima, uz niske stope direktnih stranih ulaganja, visokim razinama korupcije i neučinkovitim regulatornim okruženjem.. Skupa, ovi izazovi predstavljaju ozbiljne prepreke za ekonomski rast i razvoj. U tranziciji iz državne u tržišnu ekonomiju tokom 1990-ih godina, poslijeratne etnonacionalne elite su ostvarile ogromne lične dobiti, i time dodatno produbili jaz između siromašnih i bogatih. BiH vođstvo se još uvijek nosi sa problemima konsolidacije moći, ekonomskim pravima i etničkim isključivanjima, što ukazuje na to da iako je sporazum o podjeli moći doveo do prestanka fizičkog nasilja, proces upravljanja državom i dalje odražava mnoge prijeratne etničke tenzije.

NEJEDNAKOSTI NA OSNOVU GRUPNE PRIPADNOSTI, MEĐUGRUPNI ODNOSI I PRIPADNOST

Dejtonski sporazum, mirovni ugovor koji je formalno zaustavio rat u BiH 1995. godine legitimizira i utvrđuje etničke, religijske i lingvističke kategorije širom političkog, ekonomskog i kulturnog pejzaža u BiH. Etnoreligijske i jezične razlike su postale glavne prepreke za društvenu i kulturnu koheziju i osnova za proizvodnju nepovjerenja i antagonizma među zajednicama. Ove razlike samo da nehotice služe naturalizaciji homogenih zajednica već vide 'drugost' u zajednicama koje se ne uklapaju u ove etničke granice, poput romske i migrantske zajednice.

Razočaranje u svim sektorima uključujući političke, društvene i ekonomske blokira napredak BiH. Etničke kvote institucionaliziraju političko zastupanje, što znači da politički kandidati ne predstavljaju u potpunosti različitosti BiH društva. Čest je slučaj da grupe koje ne pripadaju jednoj od tri konstitutivne zajednice nemaju političku zastupljenost, te da njihovi interesi nisu zaštićeni. Ekonomska i socijalna nejednakost su rodno i klasno uvjetovane, što reflektira postojanje trajnih podjela između urbanih i ruralnih sredina gdje se potonje suočavaju sa lošijim ekonomskim uslovima, težim pristupom zdravstvenoj zaštiti i slabijim izgledima za obrazovanje. Osjećaj povjerenja i nacionalne pripadnosti se također smanjuje. Sa niskom razinom povjerenja u institucije, niskom stopom društvenog povjerenja i rijetkim međuetničkim brakovima, BiH ne uspijeva kultivirati osjećaj zajedništva unutar svoje populacije niti da pokrene proces inkluzije manjinskih zajednica u društvo. Međugrupno nasilje je i dalje realnost nakon bosanskog rata. Rezultat je polarizacija zajednica i potpuna odsječenost za neke od njih od mehanizama političkog odlučivanja ekonomskog prosperiteta i društvenog života.

GLAVNI NALAZI IZVJEŠTAJA

Kao zemlja, BiH je preuzela značajne zvanične obaveze za podršku pluralizmu. Međutim, ovaj izvještaj dokumentuje unutarnju borbu da pomenute obaveze prenese iz politike u praksu. Privilegirajući rasprave o etničkim grupama i pojedinim konstitutivnim narodima,

Dok etnički interesi zauzimaju centralnu poziciju u BiH, postoje drugi sistemski izazovi koji sprečavaju širenje pluralizma.

BiH njeguje etničku pripadnost na račun identifikacije građanstva sa državom i time stvara dalje podjele iako su iste, paradoksalno, stvorene da zaštite kulturna prava i identitete. Izvještaj identificira tri prepreke za razvoj demokratije i pluralizma, i to politizaciju etničkih identiteta, visok nivo političke korupcije i ekonomsku nestabilnost. Adresiranje ovih pitanja će vjerovatno biti dugotrajan i složen proces, koji zahtijeva sinergiju među različitim društvenim, političkim i ekonomskim akterima iz BiH i iz međunarodne zajednice.

Na više mjesta u ovom izvještaju naglašena je dualnost unutrašnjih borbi u zemlji. Dok etnički interesi zauzimaju centralnu poziciju u BiH, postoje drugi sistemski izazovi koji sprečavaju širenje pluralizma. Klasne razlike, povećano međuetničko nasilje, ograničena međuetnička solidarnost i mobilizacija, stranački interesi, kao i diskriminacija na osnovu rase, religije, roda i seksualnosti su zanemareni u korist jačanja pristupa vlasti od strane tri konstitutivna naroda. Štoviše, dok etnonacionalne elite konsolidiraju moć i propagiraju međusobno nepovjerenje i animozitet, građanima Bosne i Hercegovine su uskraćeni pristupi mnogim konvencionalnim političkim mehanizmima za pokretanje promjena koje nisu ograničene etničkim podjelama, poput ličnog izbora za koga glasati i ko se može kandidovati na izborima za određene pozicije.

Uopšteno gledano, BiH ima problem sa slabim osjećajem zajedništva unutar društva, pogotovo među pojedincima koji se identificiraju sa marginalnim zajednicama. Dok su neki glasovi izuzetno prisutni u javnoj sferi, drugi često bivaju ugušeni. Kako bi se krenulo ka pluralističkom društvu, hvatanje u koštac sa duboko ukorjenjenim društvenim, ekonomskim i političkim nejednakostima može omogućiti jednake prilike širom zemlje. BiH pokazuje da iako su Dejtonski mirovni sporazum i mehanizmi diobe vlasti smanjili mogućnost budućeg nasilja, podjela vlasti ne nosi nužno sa sobom jednakopravnost sve dok svi oblici različitosti ne budu smatrani legitimnim i ne uklone se svi diskriminatorski sistemi.

PREPORUKE

Preporuke ovog izvještaja odražavaju one promjene koje stručnjaci, aktivisti i zainteresovane strane vide kao neophodne za Bosnu i Hercegovinu i ocrtavaju nekoliko putanja za ostvarivanje pluralizma u državi.

- Da bi se riješile nejednakosti s kojima se suočavaju najugroženije zajednice u zemlji, dužnosnici vlada mogu postaviti presedan pronalaskom načina za uključivanje različitih perspektiva i otvaranjem rasprava mimo etničkih podjela. To bi se kasnije moglo proširiti modificiranjem etničkog principa dijeljenja vlasti kako bi se omogućile inkluzivnije prakse. Proces bi mogao podrazumijevati pružanje veće političke, ekonomske i socijalne podrške osobama ili grupama koje se identificiraju kao Romi, transnacionalni migranti i izbjeglice, žene i LGBTQIA+ osobe. Ta podrška također može biti ostvarena mehanizmima afirmativne akcije ili obrazovnih inicijativa.
- Organizacije civilnog društva mogu pomoći u jačanju inkluzivnih praksi tako što će biti vidljiviji u procesu donošenja odluka i zagovarati uspostavljanje obrazovnih inicijativa o poštovanju različitosti.

- BiH može ojačati rad na prikupljanju podataka i inkluzivnoj politici kako bi bolje zahvatila probleme vezane za klasu i transnacionalne migracije. Bez kontinuiranog razvoja boljih politika, mehanizama za praćenje i prikupljanje podataka o klasnim nejednakostima i migracijama, tri konstitutivna naroda u BiH će nastaviti dominirati procesom donošenja odluka o politikama i praksi koje limitiraju inkluziju i vidljivost onih koji ne pripadaju tim grupama.

PROFIL DRŽAVE

Kao rezultat toga imamo česte zastoje u donošenju odluka i etničke identitete koji predstavljaju dominantnu sociopolitičku podjelu.

Institucionalno gledano, Bosna i Hercegovina (BiH) je najkompleksnija država u Evropi. Formalno je uspostavljena 1995. godine Dejtonskim mirovnim sporazumom. Nakon više od tri godine neuspjelih pregovora, preko 100,000 mrtvih i oko 2 miliona raseljenih lica, ovaj sporazum je zaustavio gotovo četvorogodišnji rat u BiH (1992-1995). Rat je vođen između tri glavne etničke skupine – Bošnjaka, Hrvata i Srba - koje predstavljaju tri religijske skupine – muslimane, katolike i pravoslavce. Sporazum – posredovan od strane Sjedinjenih Američkih Država (SAD) i implementiran od strane međunarodne zajednice – uspostavio je državu BiH kao konsocijacijsku (etno-teritorijalna podjela vlasti) demokratiju, a time učvrstio i legitimizirao tzv. 'plitki' model države.¹

Dejtonski mirovni sporazum je osmišljen da se prilagodi sociopolitičkim prilikama a da istovremeno očuva suverenitet BiH države. Da bi postigao zadane ciljeve, sporazum je podijelio BiH na dva entiteta—Federaciju Bosne i Hercegovine (FBiH), sa 51-im procentom teritorije naseljenom uglavnom Bošnjacima i bosanskim Hrvatima, i Republike Srpske (RS), sa 49 procenata teritorije naseljene gotovo isključivo bosanskim Srbima— i samoupravnom jedinicom, Brčko distriktom. Entitetima su data svojstva države – sa razvijenim institucijama, jasnim granicama i mogućnošću da donose odluke – unutar još kompleksnije države. To je dovelo do zapetljanog i višeslojnog sistema upravljanja, uključujući tri (rotirajuća) predsjednika, moć veta i mehanizme su-odlučivanja, zatim do vlada sastavljenih od velikih koalicija, autonomije pod-državnih jedinica i proporcionalnog predstavljanja različitih zajednica na svim nivoima vlasti. Kao rezultat toga imamo česte zastoje u donošenju odluka i etničke identitete koji predstavljaju dominantnu sociopolitičku podjelu.

Sporazum je koncipirao BiH građane kao homogene, ukorjenjene, antagonističke i ograničene jedinice koji su 'uzročnici' lokalne kulture nasilja. Problem ovakve ideologije "dovoljne pluralnosti" je u njenom pristupu etničkom identitetu kao *a priori* organizaciji političkog diskursa, što čini konsocijacijski model diobe vlasti i obiman angažman međunarodne zajednice logičnim i neophodnim. Vizija naroda ukorjenjena u etničkim teritorijama ide protiv etnički i politički isprepletene historije BiH. Štoviše, sporazum generiše nefunkcionalnu državu, ekonomsku devastaciju i trajno udaljavanje etnički definiranih naroda kojima je dokinuta mogućnost građanske identifikacije na državnom nivou.²

Pored toga što je politički disfunkcionalna, država BiH sa ogromnom pratećom birokratijom i zamršenim, nesinhroniziranim zakonima predstavlja idealno tlo za etno-nacionalne elite da otvoreno sprovode korupciju. Zbog ovih široko rasprostranjenih praksi neki posmatrači tvrde da je Bosna najkorumpiranija zemlja u Evropi te da je "zarobljena država" u kojoj su "svi nivoi vlasti i državne institucije u velikoj mjeri pogođene korupcijom."³ Diljem (bivše) Istočne Evrope ovi se procesi često shvataju kao nuspojave "postsocijalističke tranzicije," i najčešće se manifestiraju u ubrzanju i nezakonitoj privatizaciji državnih (ranije društvenih) resursa. Ovakva privatizacije je vodila ka centralizaciji bogatstva i moći u rukama malobrojnih elita i otimanju javnih dobara kroz razgradnju koncepta kolektivnog vlasništva nad javnim dobrima tokom socijalizma.⁴ Kao rezultat toga, BiH je trenutno rangirana kao 73. zemlja svijeta na indeksu ljudskog razvoja Programa Ujedinjenih nacija

Zbog opsežnog ratnog uništavanja, poratnog “Dejtonskog nacionalizma” i postsocijalističke ekonomske nejednakosti, građani BiH kontinuirano napuštaju državu.

za razvoj (UNDP) i jedna je od najnerazvijenijih zemalja Evrope.⁵ Osim toga, u Bosni je trenutno preko 400,000 nezaposlenih⁶ što ukazuje na povećanje jaza između bogatih i siromašnih i naglašava klasu kao važan novi identitetski razdor u državi.

Zbog opsežnog ratnog uništavanja, poratnog “Dejtonskog nacionalizma” i postsocijalističke ekonomske nejednakosti, građani BiH kontinuirano napuštaju državu.⁷ Tokom 1991. godine, pred početak rata, u BiH je živjelo 4,4 milion ljudi. Rezultati prvog poslijeratnog popisa iz 2013. i 2014.⁸ godine pokazuju da u BiH živi 3,5 miliona ljudi. Za većinu građana BiH, kombinacija poratne nefunkcionalne države, ekstremno visokog nivoa korupcije i problema trajne nezaposlenosti rezultiraju osjećajem razočarenja i lošim prognozama za budućnost. Kao rezultat svega navedenog, mnogi, a pogotovo mladi ljudi, odlučuju se napustiti državu i graditi budućnost negdje drugdje, šireći tako već veliku bosansku dijasporu.

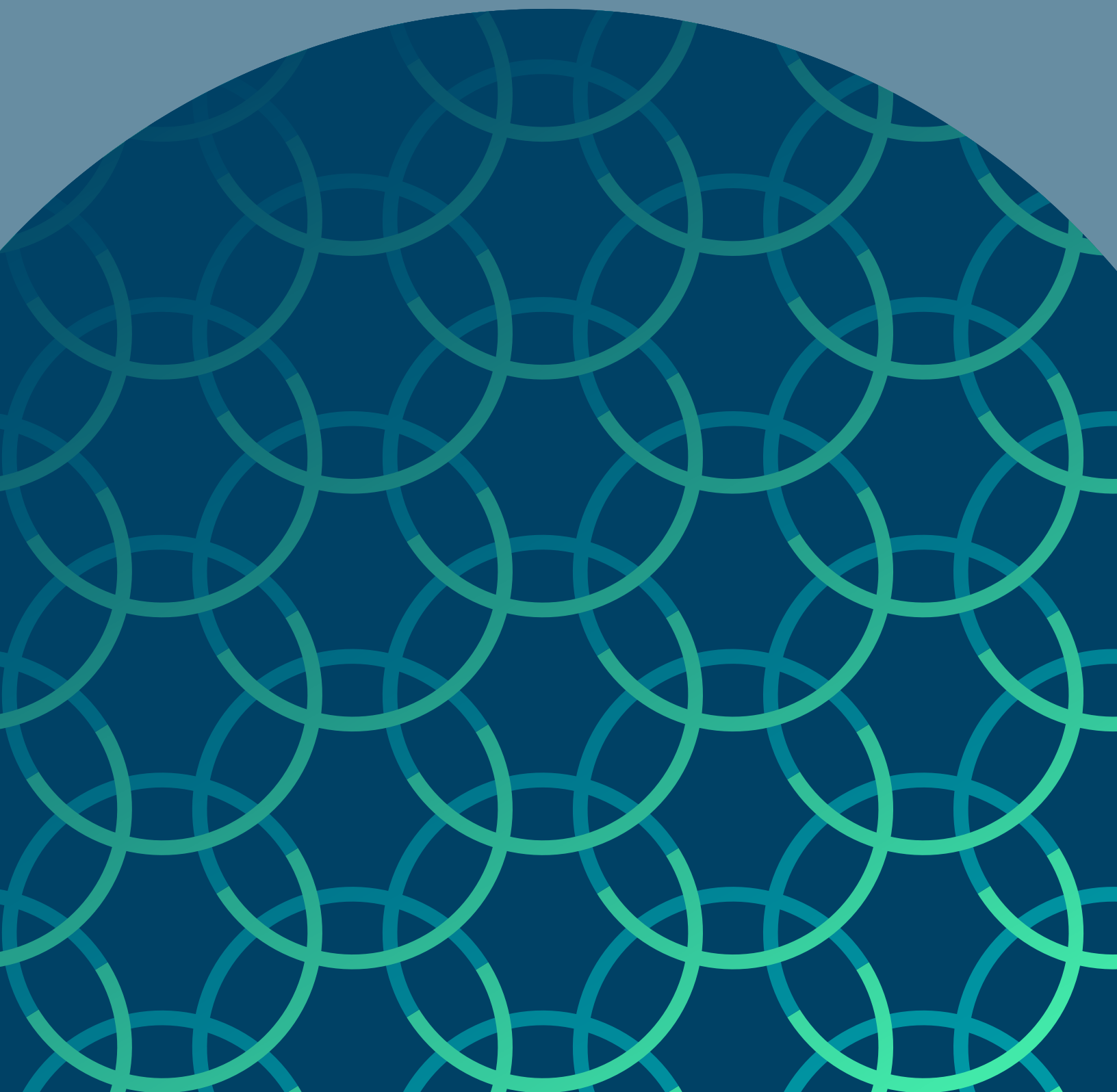
Veličina BiH dijaspore se procjenjuje na 2 miliona ljudi koji uglavnom žive u SAD, Ujedinjenom Kraljevstvu, Kanadi, Njemačkoj, Švedskoj, Australiji i Austriji. Istorijski gledano, dijasporu čine emigranti iz Austro-Ugarskog carstva tokom 19. vijeka; ekonomski migranti koji su socijalističku Jugoslaviju napustili u potrazi za poslom; izbjeglice koje su napustile državu tokom rata u Bosni 1990-ih; i, u posljednje vrijeme, egzodus mladih ljudi u potrazi za boljim životom negdje drugdje. Transnacionalne poveznice između rezidentne populacije i dijaspore su veoma jake. Finansijske doznake iz inostranstva čine između 10 i 17 posto državnog BDP-a od početka 2000-ih na ovamo.⁹

Photo: Shutterstock/Fotokon

Različnost i pluralizam u ovoj etnički podjeljenoj državi su dodatno zakomplicirani tradicionalnim kulturnim i strukturnim normama zbog kojih su ženske i LGBTQ+ zajednice često izuzete iz pozicija odlučivanja i javnog života. Povrh toga, procjenjena je da su 75,000 migranata prešli preko teritorije BiH što je stvorilo nove oblike isključivanja, solidarnosti i ekonomskog razaranja. Ova nova pojava je važna za promišljanje novih oblika pluralizma i različitosti u BiH. Međutim, podaci vezani za transnacionalne migracije su sporadični, anegdotski i često neadekvatni, što rezultira poteškoćama u mjerenju ovog tipa različitosti. U slučaju gdje nema dovoljno podataka ili su isti previše ograničeni, ti su pokazatelji ostali prazni u izvještaju.

I. PRAVNE OBAVEZE

1. MEĐUNARODNE OBAVEZE

PROSJEČNA OCJENA: 7

ETNORELIGIJSKI | OCJENA: 7

KLASA | OCJENA: 7

TRANSNACIONALNE MIGRACIJE | OCJENA: 6

BiH je potpisnica mnogih međunarodnih, nacionalnih i regionalnih sporazuma i instrumenata za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, kao i mehanizama za zaštitu prava manjina,¹⁰ žena i djece. Ovi pravni instrumenti i sporazummi su ukorjenjeni u institucionalne postavke države i nose različitu težinu glede obezbjeđivanja jednakopravnosti svih građana. Povrh toga, BiH je naslijedila neke od tih instrumenata iz socijalističkog perioda. Neke obaveze su upisane u ustavno uređenje kroz Dejtonski mirovni sporazum, dok su druge obaveze preuzete u periodu nakon nezavisnosti.

Aneks I Dejtonskog mirovnog sporazuma navodi sledeće instrumente međunarodnih ljudskih prava koji se primjenjuju u zemlji (uz naknadno pristupanje samom protokolu):

- Konvencija o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida iz 1948. godine (ugovorna strana od 29. decembra 1992. godine na osnovu državnog nasljeđivanja)
- Ženevska konvencija I-IV iz 1949. godine o zaštiti žrtava rata i Ženevski protokoli I-II iz 1977. godine (ugovorna strana od 31. decembra 1992. godine na osnovu državnog nasljeđivanja)
- Konvencija o statusu izbjeglica iz 1951. godine i Protokol iz 1966. godine (ugovorna strana od 1. septembra 1993. godine na osnovu državnog nasljeđivanja)
- Konvencija o državljanstvu udatih žena iz 1957. godine (ugovorna strana od 1. septembra 1993. godine na osnovu državnog nasljeđivanja)
- Konvencija o smanjenju broja osoba bez državljanstva iz 1961. godine (ugovorna strana na osnovu državnog nasljeđivanja od 13. decembra 1996. godine)
- Međunarodna konvencija o eliminaciji svih oblika rasne diskriminacije iz 1965. godine (ugovorna strana od 1. septembra 1993. godine na osnovu državnog nasljeđivanja)
- Međunarodni sporazum o građanskim i političkim pravima iz 1966. godine (ugovorna strana od 1. septembra 1993. godine na osnovu državnog nasljeđivanja), uključujući njen Prvi (potpisan i ratificiran 1. marta 1995. godine) i Drugi (potpisan 7. septembra 2000. godine; ratificiran 1. marta 2001. godine) neobavezni protokol.
- Međunarodni sporazum o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima iz 1966. godine (ugovorna strana od 1. septembra 1993. godine na osnovu državnog nasljeđivanja) i njenog Neobaveznog protokola (potpisan 12. jula 2010. godine; ratificiran 18. januara 2012. godine) kojim se uvode mehanizmi pojedinačnih žalbi i upita.

Iako je država BiH usvojila mnoge instrumente kojima se štite sociokulturna, ekonomska i migrantska prava, posebnost ustavnog ustroja države stvara asimetriju između prava koje uživaju konstitutivni narodi i druge etnoreligijske zajednice kao i druge identitetske skupine.

- Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije nad ženama iz 1979. godine (ugovorna strana od 1. septembra 1993. godine na osnovu državnog nasljeđivanja), kao i Neobavezni protokol (potpisan 7. septembra 2000. godine; ratificiran 4. septembra 2002. godine)
- Konvencija protiv torture i drugih okrutnih, nehumanih i ponižavajućih postupanja i kažnjavanja iz 1984. godine (potpisnica od 1. septembra 2007. godine; Konvencija ratificirana 24. oktobra 2008. godine)
- Evropska konvencija o prevenciji torture i nehumanog i ponižavajućeg postupanja i kažnjavanja iz 1987. godine (potpisana i ratificirana 7. septembra 2002. godine)
- Konvencija o pravima djeteta iz 1989. godine (ugovorna strana od 1. septembra 1993. godine na osnovu državnog nasljeđivanja), uključujući Neobavezni protokol o uključivanju djece u oružane sukobe (potpisana 7. septembra 2000. godine; ratificirana 10. oktobra 2003. godine); Neobavezni protokol Konvencije o trgovini djecom, dječijoj prostituciji i dječijoj pornografiji (potpisan 7. septembra 2000. godine; ratificiran 4. septembra 2002. godine) i Neobavezni protokol o komunikacijskom protokolu (potpisan 11. jula 2017. godine; ratificiran 17. maja 2018. godine)

Međunarodna konvencija o zaštiti prava svih migrantskih radnika i članova njihovih porodica iz 1990. godine (pristupila 13. decembra 1996. godine)

- Evropska povelja o regionalnim i manjinskim jezicima iz 1992. godine (potpisana 7. septembra 2005. godine; ratificirana 21. septembra 2010. godine)¹¹
- Okvirna konvencija za zaštitu nacionalnih manjina (potpisana i ratificirana 24. februara 2000. godine)

Drugi važni međunarodni instrumenti za zaštitu ljudskih prava čija je potpisnica Bosna i Hercegovina uključuju:

- Evropsku konvenciju o ljudskim pravima (ratificirana 12. jula 2002. godine) (ova Konvencija je dio ustavnog ustroja države i ima prednost nad svim zakonima BiH.)¹²
- Konvenciju o pravima osoba sa invaliditetom (potpisana 29. jula 2009. godine; ratificirana 12. marta 2010. godine) uključujući i Neobavezni protokol (potpisan 29. jula 2009. godine, ratificiran 12. marta 2010. godine)
- Revidiranu evropsku socijalnu povelju (ratificirana 7. oktobra 2008. godine). Pedeset jedan od 98 paragrafa su prihvaćeni.¹³

Iako je država BiH usvojila mnoge instrumente kojima se štite sociokulturna, ekonomska i migrantska prava, posebnost ustavnog ustroja države stvara asimetriju između prava koje uživaju konstitutivni narodi i druge etnoreligijske zajednice (kao što su Jevreji i Romi) kao i druge identitetske skupine (kao što su žene, djeca, LGBTQ+ populacija, izbjeglice i migranti, kao i ekonomski deprivirane grupe). Neadekvatnost ustavnog okvira države da osigura jednakopravnost je posebno vidljiva u presudi Evropskog suda za ljudska prava (ECtHR) u slučaju Sejdić i Finci protiv Bosne i Hercegovine.¹⁴ Ovom presudom iz 2009. godine se propisuje da je ustavni okvir u slučaju Doma naroda i Predsjedništva Bosne

i Hercegovine (gdje samo članovi tri konstitutivna naroda mogu biti direktno birani na izborima) predstavlja kršenje Člana 3. (Protokol 1) i Člana 1. (Protokol 12). Ustavne reforme su u zastoju od donošenja ove presude.

Periodični izvještaji o stanju u BiH od strane Odbora za ekonomska, socijalna i kulturna prava,¹⁵ Nacionalni izvještaj Vijeću za ljudska prava (HRC),¹⁶ kao i drugi izvještaji u tijelima za praćenje, navode kompleksnost političke i pravne situacije u zemlji. Ukupno gledano, izvještaji ističu da je bilo “određenog napretka” – uglavnom zbog ratifikacije međunarodnih pravnih instrumenata i usvajanje nacionalnih – naročito glede rodne ravnopravnosti, civilnog društva, ljudskih prava i slobode govora. Osim toga, metodologija izvještavanja o ljudskim pravima je odobrena od strane Vijeća ministara BiH 2018. godine, u skladu sa ranijim preporukama HRC. Izvještaji ukazuju na nedostatak sistemski prikupljenih podataka kao glavnu prepreku u praćenju implementacije međunarodnih obaveza BiH.

Po pitanju transnacionalnih migracija BiH je kao dio procesa vizne liberalizacije iz 2007. godine potpisnica Sporazuma sa Evropskom zajednicom o readmisiji osoba koje borave na teritoriji EU bez odobrenja.¹⁷ Sporazumom se omogućuje zemljama članicama EU da vrate migrante iz trećih zemalja koji su tranzitirali kroz BiH u zemlju porijekla. Nekoliko dodatnih sporazuma su u pripremi zbog trenutne migrantske krize u BiH. Problemi vezani za povratak i readmisiju u BiH su složeni i problematični uglavnom zbog neadekvatno formuliranih klauzula i procedura. Zemlja se suočava sa dodatnim pritiskom jer dijeli eksternu granicu EU sa Hrvatskom.¹⁸

2. NACIONALNE OBAVEZE

PROSJEČNA OCJENA: 5

ETNORELIGIJSKI | OCJENA: 5

KLASA | OCJENA: 5

TRANSNACIONALNE MIGRACIJE | OCJENA: 5

Dejtonskim mirovnim sporazumom okončan je konflikt u BiH i on služi kao ustavni okvir.¹⁹ Sporazum također uključuje mehanizme zaštite ljudskih prava i garantira prava izbjeglicama i povratak licima koji su napustili zemlju tokom rata koji je trajao od 1992. do 1995. godine.

Evropska konvencija o ljudskim pravima (ECHR) Vijeća Evrope predstavlja integralni dio ustavnog ustroja BiH, i norme ECHR-a imaju prednost nad lokalnim zakonima. Član 2.3 Ustava nabroja prava i slobode iz Konvencije koja se direktno sprovode u kontekstu BiH. One uključuju sledeće:

- Pravo na život.
- Pravo da se ne bude podvrgnut torturi i nehumanom ili ponižavajućem tretmanu ili kazni.

Ustavna zaštita i raspodjela moći između tri konstitutivna naroda je ipak rezultirala dominacijom prava etničkih grupa nad drugim kolektivnim i individualnim pravima.

- Pravo da se ne bude u ropstvu ili u služanju ili izvođenju prinudnog ili obaveznog rada.
- Pravo na slobodu i sigurnost pojedinaca.
- Pravo na pošteno suđenje u građanskim i krivičnim parnicama, i druga prava koja se tiču krivičnog postupka.
- Pravo na privatni i porodični život, dom i komunikaciju.
- Sloboda izražavanja misli, savjesti i vjere.
- Sloboda izražavanja.
- Sloboda mirnog okupljanja i sloboda udruživanja.
- Pravo na sklapanje braka i osnivanja porodice.
- Pravo na imovinu.
- Pravo na obrazovanje.
- Pravo na slobodu kretanja i boravka.

Ustavna zaštita i raspodjela moći između tri konstitutivna naroda je ipak rezultirala dominacijom prava etničkih grupa nad drugim kolektivnim i individualnim pravima. Primjera radi, svi BiH građani koji se ne uklapaju u Bošnjak-Hrvat-Srbin etnonacionalnu matricu, ili se ne identifikuju tako, zvanično su proglašeni "Ostalima."

Iako je diskriminacija u BiH zabranjena Ustavom (uključujući i entitetske i kantonalne ustave i Statut Brčko distrikta BiH), međunarodnim konvencijama i domaćom pravnom regulativom, presuda ECtHR iz 2009. godine u slučaju Sejdić-Finci protiv Bosne i Hercegovine²⁰ je potvrdila da je model diobe vlasti u zemlji diskriminatoran prema nekonstitutivnim narodima (to jest, nacionalnim i etničkim manjinama).²¹

Zakon BiH o rodnoj ravnopravnosti garantira jednakost u svim sferama društva, uključujući obrazovanje, ekonomiju, rad i zapošljavanje, socijalnu i zdravstvenu zaštitu, sport, kulturu, javni život i medije. Na državnom nivou su dodatno usvojeni Akcioni plan o rodnoj ravnopravnosti kao i drugi instrumenti kojima se garantiraju prava ženama, kao što je Strategija za prevenciju i borbu protiv nasilja u porodici iz 2009. godine (2009.-2011.godine). Ipak, u 2021. godini još uvijek ne postoje sistemski podaci i analiza rodno zasnovanog i nasilja u porodici.

Govor mržnje je zabranjen i kriminaliziran na svim nivoima vlasti: na državnom nivou (Krivični zakon BiH, Član 145.a), na entitetskom nivou (Krivični zakon FBiH, članovi 163. i 363.(a) i Krivični zakon RS, Član 294.a) i Brčko distrikt (Krivični zakon BD, članovi 2., 49., 160., 357.).²² Ovu oblast dodatno uređuje Zakon o zabrani diskriminacije koji je usvojen od strane Parlamentarne skuštine BiH 2009. godine i dopunjen 2016. godine.²³ Zakon ima za cilj osnaživanje mehanizama dizajniranih za borbu protiv diskriminacije u BiH, naročito za osobe iz ranjivih društvenih kategorija.²⁴ Nadalje, Zakon obavezuje Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice da objavi pravilnik o ispitivanju slučajeva diskriminacije u BiH u

Ukupno gledano, iako ustavne postavke BiH uključuju neke od najnaprednijih međunarodnih instrumenata za zaštitu ljudskih prava, nedostaci konsocijacijskog sistema se manifestiraju kao ozbiljna prepreka ljudskim pravima u zemlji.

roku od 90 dana od usvajanja zakona.²⁵ Međutim, ni Institucija ombudsmena za ljudska prava BiH niti Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice nisu proizveli mnogo podataka po ovom pitanju što *de facto* znači da ne ispunjavaju svoje nadzorne obaveze.

Status transnacionalnih migranata u BiH je reguliran Zakonom o azilu iz 2016. godine, koji jamči tražiteljima azila pravo zakonitog boravka tokom procesuiranja zahtjeva. Dodatno, prava transnacionalnih migranata uključuju zabranu vraćanja u zemlju porijekla, smještaj u centrima za tražitelje azila ili na prijavljenim privatnim adresama, pravo na informiranje o statusu njihovog zahtjeva, primarna zdravstvena zaštita, obrazovanje, besplatna pravna pomoć, osnovna socijalna prava i prava na zaposlenje ukoliko nema odluke o zahtjevu u roku od devet mjeseci od datuma podnošenja zahtjeva.²⁶ Kada se odobri pravo na subsidijarnu zaštitu, pojedinci dobijaju obnovljivu jednogodišnju dozvolu boravka, pravo na spajanje porodica a prava na socijalnu zaštitu, obrazovanje, zdravstvenu zaštitu i zaposlenje se izjednačavaju sa pravima građana BiH.²⁷ Osobe koje dobiju status izbjeglica također mogu imati koristi od ovih prava i dobiti trogodišnju dozvolu boravka te pravo za dobijanje međunarodnog putnog dokumenta.²⁸ Uprkos postojanja relevantnog zakonskog okvira, tražitelji azila se suočavaju sa poteškoćama u dobijanju zagarantiranih prava zbog glomaznih birokratskih procedura.²⁹

Ukupno gledano, iako ustavne postavke BiH uključuju neke od najnaprednijih međunarodnih instrumenata za zaštitu ljudskih prava, nedostaci konsocijacijskog sistema se manifestiraju kao ozbiljna prepreka ljudskim pravima u zemlji.³⁰ Osim pomenutog, naglašen pravni i institucionalni fokus na priznavanje i zaštitu etnokulturnog identiteta čini druge oblike grupne identifikacije, diskriminacije i isključivanja manje važnim (poput rodnog identiteta) ili uglavnom nevidljivim (poput pitanja klase ili transnacionalnih migracija).

3. INKLUZIVNO DRŽAVLJANSTVO

PROSJEČNA OCJENA: 6

ETNORELIGIJSKI | OCJENA: 5

KLASA | OCJENA: 7

TRANSNACIONALNE MIGRACIJE | OCJENA: 5

Član 1.(7) Ustava BiH sadrži obimnu odredbu koja uređuje pitanje državljanstva.³¹ Važan aspekt ove odredbe je izričita zabrana proizvoljnog oduzimanja državljanstva na osnovu "roda, rase, boje, jezika, religije, političkih i drugih uvjerenja, nacionalnog ili društvenog porijekla, pripadnosti nacionalnoj manjini, imovini, rođenju ili drugom statusu."³²

Kao i u drugim federalno uređenim državama, državljanstvo BiH je dvostruko. Član 1.(7) Ustava nalaže da "postoji državljanstvo Bosne i Hercegovine, koje regulira Parlamentarna skupština, i državljanstvo svakog entiteta, koje reguliše svaki entitet."³³ Dok gore pomenuto odražava mehanizam diobe vlasti kojim je zaustavljen rat u BiH, složeni odnosi između državnog i entitetskog državljanstva, u kojima je nejasan pravni primat, dovodi pojedine grupe u rizik od isključivanja.³⁴ Na primjer, državljanstvo je regulirano na državnom nivou ali je izdavanje pasoša regulirano na entitetskom, osim u slučajevima kada

Dok gore pomenuto odražava mehanizam diobe vlasti kojim je zaustavljen rat u BiH, složeni odnosi između državnog i entitetskog državljanstva, u kojima je nejasan pravni primat, dovodi pojedine grupe u rizik od isključivanja.

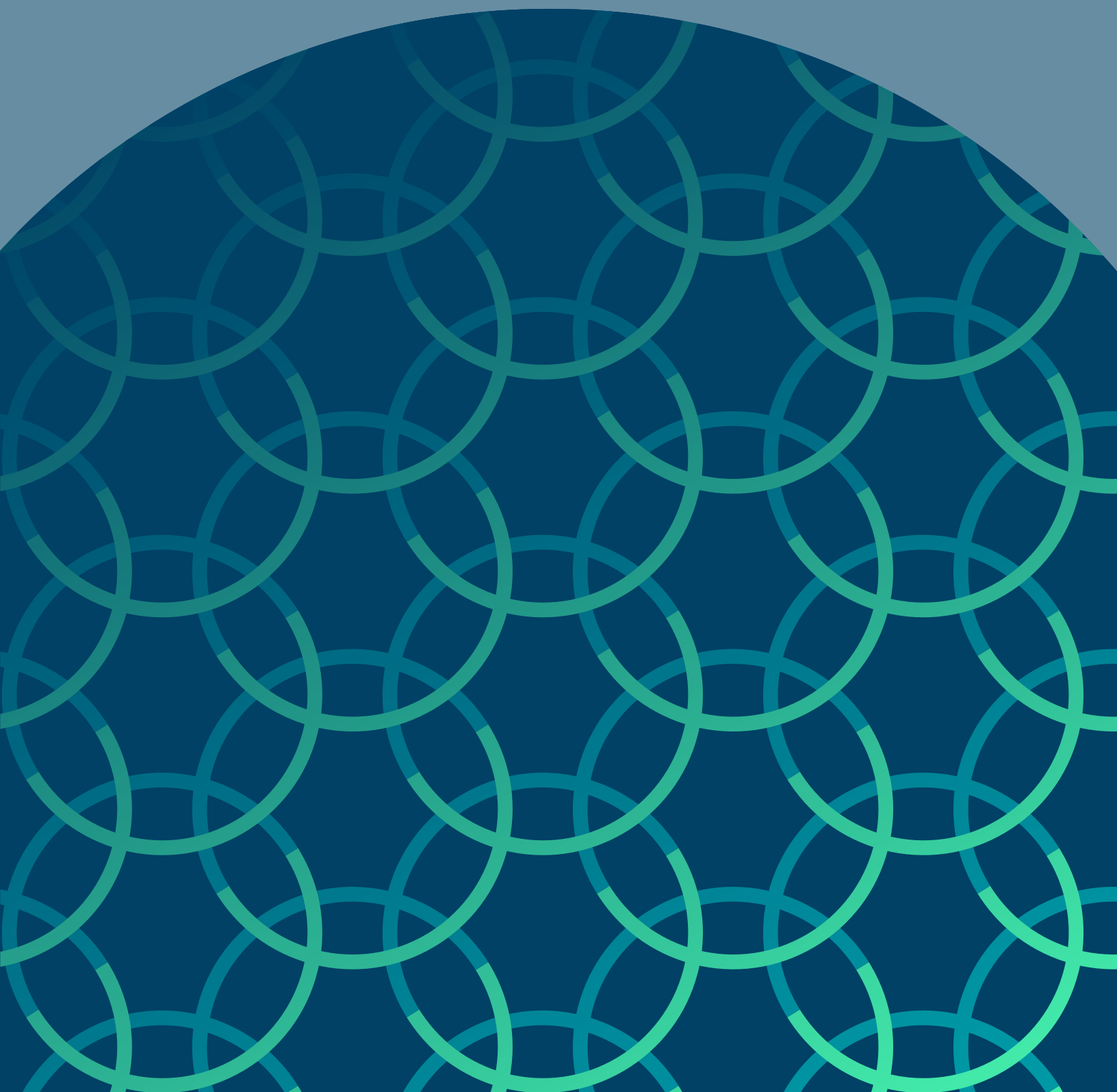
osoba ne posjeduje pasoš izdat od strane svog entiteta.³⁵ Kao posljedica toga, građani autonomnog Brčko distrikta su dovedeni u paradoksalnu situaciju gdje su primorani da iskažu pripadnost jednom od entiteta da bi imali pristup pravu na državljanstvo.³⁶ Nadalje, čak i u slučaju "manjina" (poput Roma ili Jevreja) koje imaju državno i entitetsko državljanstvo ali nisu pripadnici jedne od tri konstitutivne grupe (Bošnjaka, Hrvata, Srba), njima su uskraćena određena politička prava. Tu spada mogućnost da se na izborima kandidiraju na najviše pozicije u zemlju koje su rezervirane za pripadnike konstitutivnih naroda.

Uprkos postojanju državljanstva na državnom nivou (reguliranog Zakonom o državljanstvu iz 1999. godine) entitetski zakoni o državljanstvu reguliraju ovo pitanje kao nezavisne države i nisu usklađeni ni međusobno niti sa državnim regulativom. Dok nema značajnih razlika veznih za pravo na državljanstvo po rođenju (dominantni *ius sanguinis*, sa primjenom *ius soli* na osobe bez državljanstva, nepoznate roditelje ili napuštenu novorođenčad), uslovi za sticanje državljanstva se značajno razlikuju. Primjerice, Zakon o državljanstvu iz 1999. godine Bosne i Hercegovine nalaže da osoba mora provesti pet od osam godina na teritoriji države da bi stekla pravo na državljanstvo naturalizacijom.³⁷ Zakon o državljanstvu Federacije Bosne i Hercegovine propisuje neophodni boravak od dvije godine prije pdonošenja zahtjeva za sticanje prava na državljanstvo naturalizacijom. Ovakva situacija predstavlja značajne prepreke strancima koji traže pravo na sticanje državljanstva naturalizacijom ukoliko mijenjaju mjesto boravka unutar države. Tako na primjer osoba koja je provela osam godina u BiH – prve četiri u Federaciji BiH a posljednje četiri u RS- ne bi stekla prava na državljanstvo naturalizacijom zato što, iako ispunjava uslove na državnom nivou, ne ispunjava entitetske uslove.

Dvojno državljanstvo nije dozvoljeno za novozaprimljene zahtjeve, osim ako lice nije dobilo državljanstvo na osnovu nacionalnih interesa ili u slučaju da postoji bilateralni ugovor između BiH i države u pitanju.³⁸ Od 2021. godine, takvi uzajamni sporazumi postoje sa Hrvatskom, Srbijom i Švedskom. Član 17. Zakona o državljanstvu iz 1999. godine također propisuje automatski gubitak državljanstva BiH usljed dobrovoljne naturalizacije u drugoj državi.³⁹ U praksi, međutim, vidimo da zbog nepostojanja mehanizama za razmjenu i zaštitu podataka bosanske vlasti uglavnom toleriraju emigrantska dvojna državljanstva za dijasporu koja šalje doznake.⁴⁰

Na kraju, suočeni sa eskalacijom migrantske krize i humanitarne katastrofe na balkanskoj migrantskoj ruti, Dom naroda je 9. februara 2016. godine usvojio Zakon o azilu kojim se definira zaštita za tražitelje azila i izbjeglice. Oko 75,000 izbjeglica, tražitelja azila i migranata je prošlo kroz BiH od 2018. godine. Samo mali procenat ostaje u državi tražeći azil dok većina pokušava da se domogne zapadne Evrope. Mali broj onih koji odluče ostati ima pravo na zagarantirane pravne slobode po zakonu iz 2016. godine, uključujući pravo da ih se "nasilno ne istjeruje ili ne vraća u zemlju porijekla gdje su im život ili sloboda ugroženi" (Član 6. (1)); pravo na zabranu vraćanja propisan Članom 6. (2) pomenutog zakona; pravo da ih se ne diskriminira po bilo kom osnovu propisanim Zakonom o zabrani diskriminacije i pravom na slobodu kretanja (Član 10. (1)).⁴¹

II. PRAKSA

4. IMPLEMENTACIJA POLITIKA

PROSJEČNA OCJENA: 3

ETNORELIGIJSKI | OCJENA: 4

KLASA | OCJENA: 3

TRANSNACIONALNE MIGRACIJE | OCJENA: 3

Uprkos institucionalnom i pravnom promoviranju pluralizma, etnički razdori i konsocijacijski sistem koji ih održava ostaju dominantni aspekti političkog, društvenog i ekonomskog života u BiH.

Država BiH ima pregršt agencija i inicijativa koje njeguju različitost i pluralizam, kao što su Agencija za rodnu ravnopravnost, Odbor za Rome, Vijeće za osobe sa invaliditetom, vijeća za djecu i mlade kao i Komisija za odnose sa vjerskim zajednicama i crkvama. Parlamentarna skupština BiH ima Vijeće nacionalnih manjina kao savjetodavno tijelo. Nadalje, Međureligijsko vijeće BiH predstavlja dijaloški forum za četiri glavne religijske zajednice u zemlji. Na kraju, Strategija djelovanja Institucije ombudsmana za ljudska prava u Bosni i Hercegovini za period 2016.-2021. uključuje opredjeljenje ka pluralizmu,⁴² uključujući zaštitu i promociju religijskih prava i sloboda, prava manjina, ekonomska, socijalna i kulturna prava, kao i rodnu ravnopravnost i prava seksualnih manjina (budžet Ombudsmana je proširen za 30% tokom poslednjih pet godina, ukazujući na rast).⁴³

Uprkos institucionalnom i pravnom promoviranju pluralizma, etnički razdori i konsocijacijski sistem koji ih održava ostaju dominantni aspekti političkog, društvenog i ekonomskog života u BiH. Jedan značajan izuzetak je Brčko distrikt, multietnički prostor gdje populaciju čine 24,36 posto Bošnjaci, 33,58 posto Srbi i 20,66 posto Hrvati. Brčko distriktom gotovo u potpunosti upravlja lokalna administracija, ima vlastiti pravosudni sistem, sistem zdravstvene zaštite i obrazovni sistem. Sistem unutarnjeg upravljanja je organiziran tako da se različite etničke zajednice miješaju unutar različitih segmenata društvenopolitičkog života, što je jedinstvena situacija u odnosu na ostatak zemlje. Predstavnici različitih političkih i etničkih zajednica su visoko pozicionirani u lokalnoj vlasti.⁴⁴ Štoviše, za razliku od ostatka BiH gdje je obrazovni program različit za različite etničke zajednice (stoga su škole često podijeljene i razredi odvojeni), u Brčko distriktu postoji jedinstven nastavni plan i program. Dok samoupravnost Brčko distrikta predstavlja pozitivan primjer pluralizma, čak i u ovom dijelu zemlje imamo situaciju da sam sistem stvara etničke podjele. Jedan od primjera je pitanje državljanstva, gdje su pojedinci primorani deklarirati pripadnost jednom od entiteta i tako, indirektno, etničku pripadnost.⁴⁵

Etničke elite imaju čvrstu kontrolu nad političkom, institucionalom i ekonomskom moći, koju održavaju ispunjenjem obaveza prema biračima i kroz – u diskursu više nego u praksi – različitost i pluralizam. Ovo je dovelo do kontinuirane političke i ekonomske koristi na uštrb “običnog” naroda, među kojim mnogi tonu u siromaštvo. Trenutno je socijalni sistem zaštite nedovoljan da odgovori na povećanje siromaštva u državi. BiH je šesta najsiromašnija zemlja u Evropi⁴⁶ a stopa siromaštva je bila 16,9 posto tokom 2015. godine.⁴⁷ Prag pada u siromaštvo u BiH su mjesečna primanja od €104,60.⁴⁸

Ustavna kategorija “Ostali” (kojom su označeni svi koji nisu konstitutivni narodi) obuhvata 17 nacionalnih manjina i osobe koje pripadaju drugim nacionalnim, etničkim, vjerskim, i jezičkim grupama kao i one osobe koje se identificiraju sa više od jedne grupe, oni čiji je identitet građanski i oni koji se identificiraju sa BiH kao cjelinom. Osobe koje se naziva

Jedan pozitivan primjer inkluzije migranata je obrazovanje – tokom školske 2019/2020., 402 migrantske djece, koji su zbog nemogućnosti tranzita zapeli u sjeverozapadnoj Bosni, je pohađalo lokalne škole završilo svoje razrede.

“Ostalima” često doživljavaju ovu kategoriju kao ponižavajuću te smatraju da je podložna zloupotrebama u praksi.⁴⁹

Međunarodne obaveze vezane za rodnu ravnopravnost se poštuju na deklarativnom nivou. Politička participacija žena na svim nivoima vlasti je niska (između 4 i 23 posto), iako žene čine većinu biračkog tijela.⁵⁰ Zakonski okvir za ravnopravnost žena u ekonomskoj sferi postoji; međutim, diskriminirajuće prakse su i dalje prisutne, naročito u ruralnim pordručjima, zbog postojanja rodni stereotipa.⁵¹

Pripadnici romske populacije u BiH se i dalje suočavaju sa diskriminacijom prilikom zaposlenja, pristupa zdravstvenim uslugama, visokom obrazovanju i stanovanju. Postignut je određeni napredak u izdavanju identifikacijskih dokumenata Romima i povećanju upisa romske djece u škole. Uprkos napretku, prijavljen je veliki broj odustajanja od školovanja, i mnogi Romi nastavljaju da žive u segregiranim zajednicama u teškim životnim uvjetima.⁵²

Transnacionalni migranti sa Bliskog istoka, Južne Azije i Sjeverne Afrike, uprkos činjenici da su pod zaštitom međunarodnih i nacionalnih zakona, se u praksi često suočavaju sa diskriminacijom. Tokom hladne zime 2021. godine, stotine migranata su bili zaglavljani u otvorenom kampu “Lipa” na sjeverozapadu BiH, što je dovelo do humanitarne katastrofe.⁵³ Istovremeno, mnogi lokalni političari, obični građani i pojedini kritički orijentirani glasovi iz EU optužuju evropske zemlje da doprinose problemima migranata. EU zabranjuje prelazak migrantima na svoju teritoriju, a hrvatska policija često u ime EU nelegalno i nasilno vraća migrante koji pređu na njen teritorij nazad u BiH.⁵⁴ Pravo na slobodu kretanja se uskraćuje migrantima u BiH, ali ipak manje nego u susjednim EU zemljama poput Hrvatske, Italije i Slovenije, gdje su migranti nevidljivi na ulicama jer ih se zatvara u prihvatne centre. Jedan pozitivan primjer inkluzije migranata je obrazovanje – tokom školske 2019/2020., 402 migrantske djece, koji su zbog nemogućnosti tranzita zapeli u sjeverozapadnoj Bosni, je pohađalo lokalne škole završilo svoje razrede. Dok ima izvještaja o negodovanju zbog uključivanja migrantske djece u bosanske učionice, većina učenika, učitelja i šire zajednice je prihvatila njihovu integraciju.⁵⁵

5. PRIKUPLJANJE PODATAKA PROSJEČNA OCJENA: 5

ETNORELIGIJSKI | OCJENA: 5

KLASA | OCJENA: 5

TRANSNACIONALNE MIGRACIJE | OCJENA: 3

Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine nudi pouzdane i aktualne podatke o sistemskim grupnim nejednakostima.⁵⁶ Agencija na godišnjem nivou objavljuje publikaciju “Bosna i Hercegovina u brojkama” u kojoj su predloženi osnovni podaci o demografiji i nizu socioekonomskih indikatora, razloženi prema rodu i dobnim grupama ali ne i prema etničkoj pripadnosti, manjinskom statusu ili urbano-ruralnoj podjeli. Dva puta godišnje Agencija izdaje publikaciju “Žene i muškarci u BiH” koja nudi informacije o učešću žena u različitim segmentima društvenog, ekonomskog i političkog života, uključujući upravu,

Podaci o trendovima zapošljavanja u BiH pokazuju da žene nemaju jednake prilike na tržištu rada kao muškarci.

menadžment i obrazovanje. Agencija za statistiku također nudi zasebne publikacije o demografiji, poljoprivredi, ekonomiji, nauci i tehnologiji iz kojih se daju ekstrapolirati različiti aspekti pluralizma.

Danas su svi podaci daleko više dostupni i mnogo manje politički kontroverzni nego netom poslije rata. Između 1991. i 2013. godine nije bilo popisa stanovništva u zemlji.⁵⁷ Organizacija popisa je bila politički sporna i veoma osjetljiva tema, jer je podjela zemlje Dejtonskim mirovnim sporazumom rađena s obzirom na etnoreligijsku strukturu proizašlu iz popisa stanovništva iz 1991. godine. Rezultat ovako opipljive političke situacije je ne samo odlaganje popisa za oktobar 2013. godine, nego i odlaganje objavljivanja rezultata popisa (Republički zavod za statistiku Republike Srpske je osporavao rezultate, odbijajući uvrštavanje privremenih stanovnika u objavljene podatke). Rezultati su konačno objavljeni u junu 2016. godine, uz negodovanje političkih elita bosanskih Srba.⁵⁸

Dok je pomenuta agencija osnovna institucija za statistiku na državnom nivou, entiteti također imaju svoje statističke zavode: Federalni zavod za statistiku⁵⁹ i Republički zavod za statistiku Republike Srpske.⁶⁰ Entitetski zavodi za statistiku objavljuju mjesečne biltene kao i statističke godišnjake o razvoju raznih društvenih segmenata, razdvojenih po starosnoj dobi, rodu i, za pojedine pokazatelje, etničkom sastavu i religiji.

Postoje također polugodišnje publikacije posvećene rodnim pitanjima. Podaci o trendovima zapošljavanja u BiH pokazuju da žene nemaju jednake prilike na tržištu rada kao muškarci.⁶¹ Ovo je djelomično rezultat smanjivanja socijalne države u postsocijalizmu i opšteprihvaćenih kulturnih normi po kojima je briga o djeci i starijima u nadležnosti žena. Rodna razlika u platama je najgora u Evropi, a žene zarađuju samo 54 posto onoga što muškarci zarađuju.^{62,63}

Pored pitanja rodne nejednakosti, postoji nekoliko istraživanja o siromaštvu i nejednakosti koja su sprovedena u poslednjih 20 godina. Prva procjena je napravljena 2001. godine u sklopu Ankete o mjeranju životnog standarda od strane Svjetske banke. Anketa je pružila osnovne statističke podatke o populaciji BiH u smislu veličine, socio-demografske strukture, životnog standarda, nivoa zaposlenja i nekoliko drugih pokazatelja.⁶⁴ Prema Anketama kućnog budžeta koje su rađene 2007., 2011. i 2015. godine, zemlja ima visok nivo siromaštva i nejednakosti u primanjima, gdje su prihodi 20 posto najbogatijih građana 20 puta veći od prihoda 20 posto najsiromašnijih.⁶⁵

Što se tiče situacije izbjeglica i transnacionalnih migranata, postoje samo sporadična nezavisna istraživanja koja se bave određenim zajednicama ili problemima. Neki od primjera su izvještaj Ujedinjenih nacija (UN) u BiH, MIRA (*Multi-Cluster/Sector Initial Rapid Assessment*),⁶⁶ izvještaj Svjetske zdravstvene organizacije (WHO),⁶⁷ izvještaj Organizacije za evropsku sigurnost i saradnju (OSCE),⁶⁸ od kojih su svi *ad hoc* procjene sutacije o migrantima u BiH.

Pored službenih statističkih podataka, postoje drugi međunarodni i lokalni projekti koji doprinose cjelokupnoj strukturi prikupljenih podataka u BiH. Treba istaknuti Podršku monitoringu i evaluaciji⁶⁹ uspostavljenu od strane Američke agencije za međunarodni razvoj (USAID) u BiH koja nudi niz podataka o društvenim, političkim i ekonomskim aspektima BiH društva. USAID objavljuje rodne analize kao i ciljane podatke o zaposlenju, participaciji i obrazovanju mladih. Podaci o ekonomskoj nejednakosti se mogu razdvojiti iz baza podataka prikupljenih od strane predstavništva Međunarodne organizacije za

migrante (IOM) u Bosni (koji se tiču migracija i dijaspora), kao i Centralne banke BiH. Organizacije kao što su Fondacija Fridrich Ebert⁷⁰ vrši povremena istraživanja javnog mišljenja, sa fokusom na određene zajednice poput žena i mladih.

Ukupno gledano, količina dostupnih podataka o nejednakostima u BiH se povećala značajno tokom protekle decenije. Uprkos tome, ključni aspekti podataka vezanih za etnoreligijski sastav populacije su osporavani od strane nekih lokalnih zajednica. Mjerenja koje vrše međunarodne organizacije pružaju bolje strukturirane podatke. Međutim, ova mjerenja ne pružaju dovoljno informacija za detaljne longitudinalne analize.

6. TRAŽENJE I OSPORAVANJE PRAVA PROSJEČNA OCJENA: 5

ETNORELIGIJSKI | OCJENA: 5

KLASA | OCJENA: 5

TRANSNACIONALNE MIGRACIJE | OCJENA: 4

Ustavni okvir BiH etnički uslovljava traženje prava i sprječava uspostavljanje solidarnosti između različitih grupa te mobilizaciju izvan etničkih kategorija.

Proces traženja prava i iznošenja zahtjeva u BiH je organiziran kroz niz institucionalnih mehanizama koji postoje na državnom, entitetskom i na nivou Brčko distrikta. Član 3.(i) Ustava garantuje slobodu okupljanja. Međutim, unutarnji poslovi su delegirani entitetskim i kantonalnim vladama, koji definiraju razne aspekte primjene slobode okupljanja u smislu prostora, broja ljudi koji se mogu okupiti, kao i mjere javne sigurnosti koje se moraju poduzeti te procedure koje se moraju poštovati za proteste i okupljanja. Primjeri iznošenja zahtjeva unutar grupe uključuju proteste ratnih veterana za bolju socijalnu zaštitu iz 2014. godine u glavnom gradu Republike Srpske, Banjoj Luci, kao i protesti u Sarajevu protiv anti-islamskog filma.⁷¹

Ustavni okvir BiH etnički uslovljava traženje prava i sprječava uspostavljanje solidarnosti između različitih grupa te mobilizaciju izvan etničkih kategorija.⁷² Stoga su primjeri sociopolitičke mobilizacije mimo etničkih kategorija rijetki.⁷³ Postojeći primjeri koji prevazilaze etničke kategorije su protest iz 2013. godine pod nazivom Bebolucija – ovaj protest je zahvatio cijelu zemlju sa zahtjevom da sva djeca dobiju jedinstveni matični broj (JMBG). Nekoliko mjeseci su građani BiH protestirali zbog nesposobnosti političkih elita da reguliraju dodjelu JMBG-a. Okidač za proteste je bio tragična smrt djevojčice, čije se rođenje – zbog nedostatka zakona o JMBG-u – nije moglo registrirati na vrijeme kako bi joj se omogućila liječnička pomoć izvan zemlje. Ovo je rijedak slučaj da u sociopolitičkoj mobilizaciji demonstranti različitih etničkih pozadina izađu na ulice. Međutim, protesti nisu postigli mnogo, posebno jer nisu privukli pažnju međunarodnih elita niti etničkih, političkih i intelektualnih elita unutar zemlje. Štoviše, ovi protesti su se uglavnom odvijali u urbanim, srednjeklasnim centrima, izostavljajući ruralnu i ekonomski ranjiviju populaciju.

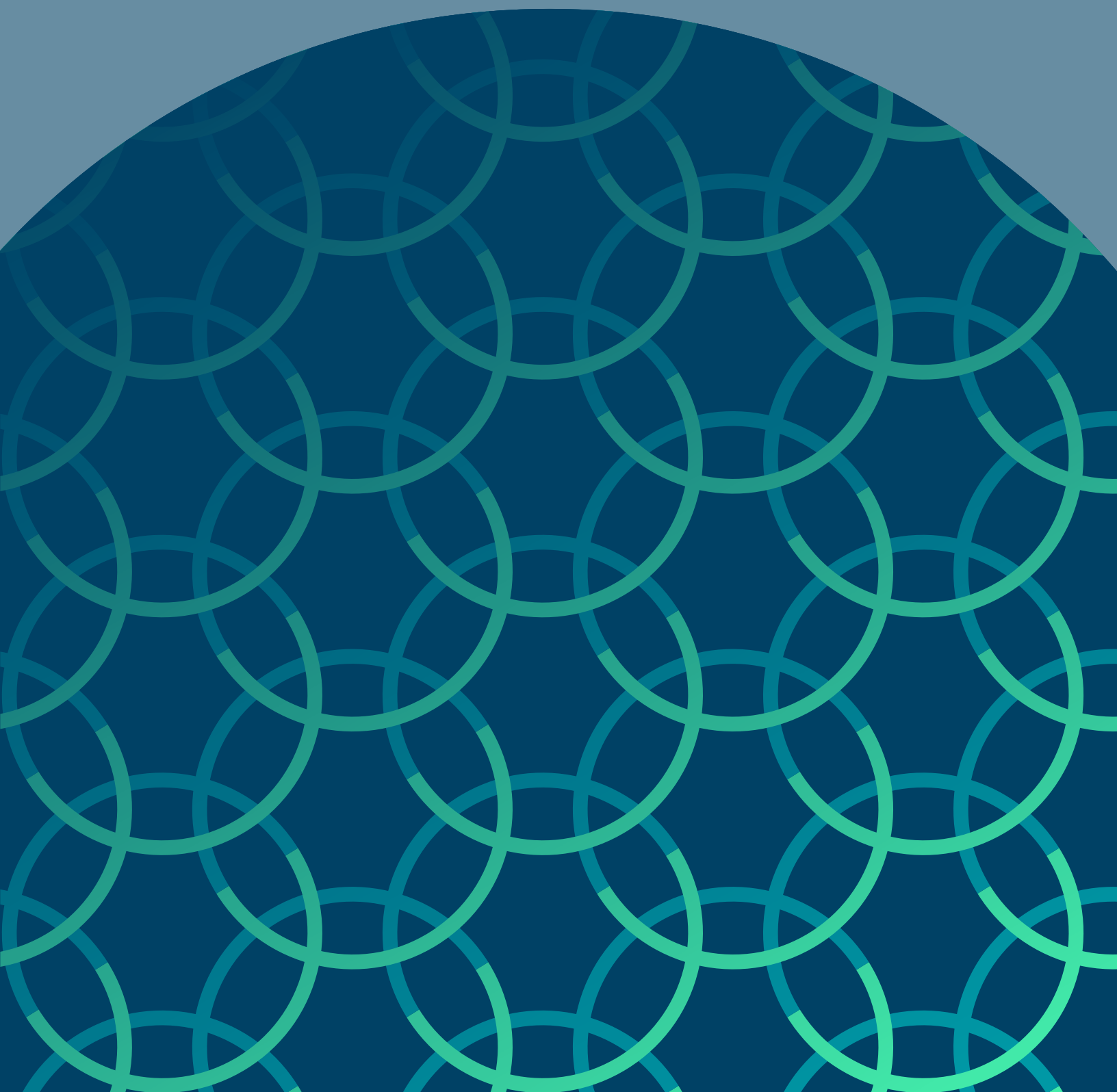
Za razliku od pomenutih primjera, tokom 2014. godine izbili su masovni protesti u industrijskom gradu Tuzli koji su se kasnije proširili na cijelu zemlju. Protesti su predstavljali izraz frustracije protiv masovnog siromaštva, korupcije, zarobljene države i tranzicijske blokade uzrokovane od strane političkih elita. Protesti su se proširili na cijelu zemlju

i – za razliku od ranijih slučajeva izražavanja nezadovoljstva – obuhvatali su različite društvene klase i etnicitete. Protesti su doveli do niza ostavki predstavnika kantonalnih vlasti⁷⁴ ali nisu imali značajnog efekta na sociopolitički kontekst u zemlji. Od tada su održani protesti manjih razmjera uglavnom zbog društvenih i ekonomskih nejednakosti, a nedavno i zbog neadekvatnog odgovora na pandemiju COVID-19.

Nekoliko nedavnih primjera iskazivanja nezadovoljstva uključuju masovne proteste protiv odluke Katoličke crkve da 2020. godine održi misu za pripadnike snaga marionetske hrvatske države tokom Drugog svjetskog rata (ustaše i domobrani) koji su ubijeni u Blajburgu, Austriji tokom 1945. godine.⁷⁵ Pored toga, posljednjih godina dešavaju se sporadični protesti o ekološkim pitanjima, uključujući proteste protiv mini-hidrocentrala širom zemlje.⁷⁶ Neki od ovih protesta su uspješno prekinuli izgradnju potencijalno štetnih brana.⁷⁷ Konačno, tokom dva paralelna protesta, “Pravda za Dženana” u Sarajevu i “Pravda za Davida”⁷⁸ u Banjoj Luci, tražena je istraga o nerazriješenim, nepovezanim ubistvima dvaju mladića – Bošnjaka i Srbina, tim redom. Demonstranti su se ujedinili u zahtjevima za istragom o smrti mladića, čime su isticali da su navodna ubistva povezana sa visokopozicioniranim funkcionerima u političkom establišmentu.⁷⁹

Tokom 2020. godine, protesti protiv migranata su održani u Velikoj Kladuši, gradu u Unsko-sanskom kantonu na granici sa Hrvatskom. Demonstranti su se pobunili zbog navodnog nasilja i napada na imovinu od strane izbjeglica i migranata iz Južne Azije, Bliskog istoka i Afrike na balkanskoj ruti u pokušaju da se domognu zapadne Evrope.⁸⁰ Slična situacija se dogodila kada su stanovnici Hercegovačko-neretvanskog kantona odbili dopustiti da se migranti i izbjeglice relociraju u izbjeglički kamp u neposrednoj blizini.⁸¹ Tokom zime 2020.-2021. godine, u migrantskom kampu “Lipa” na sjeverozapadu BiH, migranti su pokrenuli štrajk glađu i proteste protiv lokalnih, nacionalnih i međunarodnih političkih struktura tokom kojeg je kamp zapaljen i uništen. Migranti su bili bez skloništa sedmicama, ostavljeni da se smrzavaju u hladnim zimskim uslovima. U januaru 2021. godine migranti su organizirali četverodnevni štrajk glađu u znak protesta protiv njihovog nasilnog povratka u uništeni kamp Lipa nakon neuspjelog pokušaja da ih se premjesti.⁸²

III. LIDERSTVO ZA PLURALIZAM

7. POLITIČKE STRANKE

PROSJEČNA OCJENA: 2

ETNORELIGIJSKI | OCJENA: 2

KLASA | OCJENA: 3

TRANSNACIONALNE MIGRACIJE | OCJENA: 1

Iste konzervativne, etnonacionalističke stranke (i njihovi bliski saveznici) koje su počele rat i dalje vladaju zemljom, gotovo neprekidno, poslednjih 26 godina.

Od kraja rata u Bosni, političke stranke koje predstavljaju tri glavne etničke grupe dominiraju BiH političkom scenom. Iste konzervativne, etnonacionalističke stranke (i njihovi bliski saveznici) koje su počele rat i dalje vladaju zemljom, gotovo neprekidno, poslednjih 26 godina. Promjena ili svrgnuće postojećeg poretka je izuzetno izazovan zadatak – sam sistem obeshrabruje međuetničko udruživanje i saradnju među običnim stanovništvom.⁸³ Posljedica toga je da političke partije nemaju poticaj da stvaraju međuetničke koalicije ili da privlače birače drugih etniciteta, te svako udruživanje dolazi sa političkom cijenom.

Glavne političke stranke imaju etničke predznake i smatraju se predstavnicima triju konstitutivnih naroda. Ideološki gledano, dominantne stranke su centrističke sa određenim aspektima politike koji naginju na desno (kao što su etnokulturne politike) ili na lijevo (socijalna zaštita). Najveća politička stranka u BiH je Stranka demokratske akcije (SDA)-bošnjačka nacionalistička, konzervativna stranka. Rukovodstvo stranke se često vezuje uz pro-islamski diskurs i podržava režime u Turskoj i Iranu. U martu 2021. godine, predsjednik SDA Bakir Izetbegović pozvao je na solidarnost sa muslimanskom populacijom u Palestini i za uvođenje sankcija Izraelu.⁸⁴ Druga najveća stranka u BiH je srpska nacionalistička stranka, Savez nezavisnih socijaldemokrata (SNSD). SNSD je dominantna politička stranka u Republici Srpskoj koja zagovara nezavisnost ovog entiteta i često zauzima nacionalističke i isključive stavove kojim osporava državni suverenitet.⁸⁵ To je postalo naročito vidljivo u jesen 2021. godine kada je predsjednik stranke Milorad Dodik (trenutno obnaša funkciju člana Predsjedništva Bosne i Hercegovine) prijetio proglašenjem nezavisnosti Republike Srpske, osnivanjem zasebne vojske i institucija. Treća vodeća politička stranka u BiH je Hrvatska demokratska zajednica Bosne i Hercegovine (HDZ BiH) koja predstavlja etničke Hrvate. Slično SDA-u i SNSD-u, HDZ BiH je nacionalistička i konzervativna politička stranka. Dok je članstvo gotovo potpuno iz etnički hrvatskog stanovništva, stavovi ove stranke su dosta umjereniji nego što je to bio slučaj tokom 1990-ih.⁸⁶

Političkim nebom dominiraju ove tri političke stranke od kojih svaka predstavlja jedan od konstitutivnih naroda. Kako je većina biračkog tijela podjeljena po etničkom ključu, postoji samo nekoliko manjih političkih stranaka koje promoviraju raznolikost, uključivost i pluralizam. Među njima su Socijaldemokratska partija Bosne i Hercegovine (SDP BiH), Demokratska fronta (DF) i Naša stranka (NS). Za razliku od SDA, SNSD-a i HDZ-a BiH, ove manje političke stranke promoviraju raznolikost i pluralizam. Također, nazivi ovih stranaka su ispisani jezicima i pismima u upotrebi u BiH. Program i Statut SDP BiH jasno ukazuju na orijentiranost stranke ka multietničkim principima.⁸⁷ DF je osnovana kao sekularna i građanska politička stranka, a NS promovira građanske vrijednosti i jednakopravnost svih građana te je u svojoj retorici više posvećena društvenim i ekonomskim temama nego ostale stranke. Programi ovih stranaka također naglašavaju posvećenost rodnoj ravnopravnosti i borbi protiv diskriminacije na osnovu rase, etniciteta, roda ili društvene

klase. DF je dio vladajuće koalicije na nivou BiH (imaju 4 od 42 stolice u Parlamentu). Tokom izbora 2018. godine predsjednik DF-a Željko Komšić je izabran u Predsjedništvo kao predstavnik Hrvata u BiH. Na opštim izborima iz 2014. godine, DF je imao kandidate za bošnjačkog i hrvatskog člana predsjedništva, ali ni jedan nije izabran. SDP i NS su opozicione stranke na državnom nivou. Tokom izbora u novembru 2020. godine potpredsjednik NS-a Srđan Mandić je izabran za načelnika sarajevske opštine Centar. Ovo ukazuje na mogućnost da akteri koji se zalažu za pluralizam dobiju na značaju u urbanim centrima zbog nezadovoljstva BiH stanovništva društveno-političkom blokadom stvorenom etničkim razdorima, zarobljenom državom na svim nivoima vlasti i korupcijom koja se razmahala u poslijeratnom periodu.⁸⁸

Što se tiče transnacionalnih migracija, niti jedna stranka nije iznijela formalan stav vezan za «migrantsku krizu.» Umjesto toga, većina ih je pokušala manipulirati situacijom i diskursom oko migrantske krize ne bi li izvukli političku korist. Milorad Dodik, trenutni član predsjedništva, je u više navrata izrazio neslaganje da se jedan od prihvatnih centara izgradi na teritoriji RS-a. Glede političkog diskursa, srpski i hrvatski političari često predstavljaju migrantsku krizu kao invaziju muslimana.⁸⁹

8. INFORMATIVNI MEDIJI

PROSJEČNA OCJENA: 4

A. Prosječna ocjena podindikatora “predstavnjanja” | Ocjena: 4

ETNORELIGIJSKI | OCJENA: 5

KLASA | OCJENA: 4

TRANSNACIONALNE MIGRACIJE | OCJENA: 3

Međutim, ova situacija je više primjer uskogrudih pogleda nego znak pluralizma.

Medijski pejzaž u BiH je raznolik, sa mnoštvom različitih etničkih, političkih i ekonomskih interesa. Međutim, ova situacija je više primjer uskogrudih pogleda nego znak pluralizma. Internetski mediji, televizija, radio i štampani mediji su ili u državnom ili privatnom vlasništvu. Tokom poslijeratnog perioda razvoj medijskih kuća je snažno podržan od strane međunarodnih aktera, što je doprinijelo profesionalizaciji i diverzifikaciji medijske scene. Ali i uz ovu podršku, razvoj pluralnog i raznolikog medijskog pejzaža je ograničen poslovnim interesima domaćih etno-političkih elita što se odrazilo na pristrasnost medija.⁹⁰ To je naročito vidljivo tokom izbornih kampanja,⁹¹ jer medije finansiraju političke ili poslovne elite kako bi im pomogle da postignu svoje ekonomske i političke ciljeve.⁹² Vlasnici medijskih kuća su često bliski političkim i ekonomskim elitama i služe kao glasnogovornici njihovih interesa. To je posebno izraženo na entitetskim i kantonalnim nivoima. Važno je napomenuti da se javni operater u RS, Radio-Televizija Republike Srpske (RTRS) smatra glasilom koje predstavlja interese vladajućeg SNSD-a. Ovakve tendencije otkrivaju blisku vezu između etnopolitičke elite i klase u zemlji u kojoj oni ekonomski privilegirani, poput magnata Fahrudina Radončića⁹³ u FBiH i Mile Radišića⁹⁴ u RS, uživaju maksimalnu političku zaštitu za njihove upitne poslovne manevre. Dakle, etnopolitičke elite i korumpirani ekonomski akteri u BiH otvoreno surađuju i često su to isti ljudi koji uglavnom kontroliraju medijsko izvještavanje.

Ustav BiH i entitetski zakonodavni okviri garantuju slobodu izražavanja. Sloboda izražavanja je zaštićena zakonima o javnim medijskim servisima (Zakon o javnom radio-televizijskom sistemu BiH, Zakon o javnom servisu radio-televizije FBiH i Zakon o radio-televiziji RS), zakone protiv klevete (Zakon o zaštiti od klevete FBiH, Zakon o zaštiti od klevete RS, Zakon o zaštiti od klevete Brčko distrikta), kao i niza entitetskih i kantonalnih podzakonskih akata kojim se štiti sloboda pristupa informacijama. Uprkos postojanju ovakvih pravnih garancija za slobodu izražavanja, u praksi su ova prava ograničena. Nekoliko međunarodnih promatrača su zabilježili političke pritiske, uznemiravanja i napade na novinare. Uznemiravanje i hapšenje "pro-migrantskih" novinara u BiH, poput slučaja Nidžare Ahmetašević, je posljednji primjer ovake prakse.⁹⁵

Medijski sadržaji pokrivaju glavne društveno-političke teme. Međutim, ne obuhvataju pluralnost pogleda i jezika koji postoje u zemlji. Kad su u pitanju dostupnost vijesti na maternjim jezicima pojedinih grupa, ovi sadržaji uglavnom postoje zbog manjih lingvističkih razlika u jezicima konstitutivnih naroda. U medijskom sadržaju na bosanskom, hrvatskom i srpskom jeziku razlike su primjetne u upotrebi ćirilice i latiničnog pisma.⁹⁶ UNESCO-ov izvještaj iz 2019. godine bilježi da je upotreba jezika na javnim servisima povezana sa kadrovskom podjelom duž etničkih linija.⁹⁷ Drugim riječima, novinari biraju jezik kojim će govoriti. Postoji samo nekoliko medijskih kuća koji imaju sadržaj na jezicima nekih od 17 nacionalnih manjina koje su priznate u BiH. Strani mediji, kao što je Turska Radio-Televizija, Radio Slobodna Evropa ili Al Jazeera Balkans nude izvještavanje na raznim jezicima ali uglavnom pokrivaju međunarodna i regionalna dešavanja (iznimka je Al Jazeera koja se također fokusira na izvještavanje na državnom nivou). Zbog sveprisutnih etno-političkih razdora u zemlji, promatrači su primjetili da je za objektivno praćenje sociopolitičkih dešavanja neophodno da se "prati četiri ili pet medija da se stekne izbalansirana slika o tome šta se dešava u zemlji."⁹⁸

Dok postojeća zakunska regulativa o medijima i Zakon o rodnoj ravnopravnosti nude adekvatnu zaštitu od diskriminacije, mediji nastavljaju da promoviraju stereotipe. Mediji u BiH, na primjer, često senzacionalistički izvještavaju i eksploatiraju nasilje nad ženama prilikom kreiranja medijskog sadržaja.⁹⁹ Global Media Monitor u izvještaju iz 2015. godine navodi da vijesti u kojima su žene predstavljene dobiju 14-18 posto medijskog prostora, nasuprot pričama o muškarcima koje zauzimaju od 82 do 86 posto ukupnog medijskog izvještavanja.¹⁰⁰ Prema istom izvještaju ova diskrepancija u dodjeljenom vremenu u eteru je naročito prisutna kod izvještavanja o politici, gdje se muškarci redovno citiraju kao kredibilni izvori. Teme vezane za ekonomiju imaju najniži stepen reprezentacije žena kao aktera. Žene također nisu dovoljno prisutne u medijima kao ekspertice, komentatorice i glasnogovornice.¹⁰¹

Ne postoji sadržaj na romskom jeziku, i svijest o romskoj kulturi u ostatku populacije je veoma ograničena.¹⁰² Slično je sa izvještavanjem o problemima sa kojima se susreću osobe sa invaliditetima, kao i pripadnici_ce LGBTQ+ populacije, koje je jedva prisutno.

Transnacionalne migracije su medijski pokrivene u BiH na ograničen i jednostran način. Izvještaji se uglavnom fokusiraju na broj migranata koji borave na teritoriji BiH. Glasovi migranata i izbjeglica uglavnom nisu prisutni u ovim izvještajima; oni se uglavnom tretiraju kao "nijemi glasnici."¹⁰³ Pored toga, medijski izvještaji ne prave razliku između migranata, azilanata i izbjeglica. Većina medija kreira negativnu sliku ovih grupa izvještavajući o navodnim krivičnim djelima koje su počinili.¹⁰⁴

Javni i privatni operateri u BiH uglavnom predstavljaju stavove političkih elita i tajkuna, i često su pod kritikom da nisu u dosluhu sa sopstvenom publikom.

B. Istaknutost promotera pluralizma | Ocjena: 3

ETNORELIGIJSKI | OCJENA: 3

KLASA | OCJENA: 3

TRANSNACIONALNE MIGRACIJE | OCJENA: 3

Iako u BiH ne postoje ni jedne javne dnevne novine, postoje tri javne radio stanice i 19 javnih TV stanica (nacionalni, entiteski, kantonalni i lokalni operateri).¹⁰⁵ Dostavljene informacije su besplatne i dostupne široj javnosti, ali su domaćinstva obavezna plaćati radio-televizijsku (RTV) taksu u visini od oko 45 eura godišnje. Javni operateri su nedovoljno finansirani i suočeni su sa izazovima vezanim za održivost i digitalizaciju. Etički kodeks javnih operateri ih obavezuje na poštovanje osnovnih demokratskih vrijednosti, promoviranje ljudskog dostojanstva, društvene pravde i ljudskih prava, kao i balansirano i raznoliko izvještavanje. Javni i privatni operateri u BiH uglavnom predstavljaju stavove političkih elita i tajkuna, i često su pod kritikom da nisu u dosluhu sa sopstvenom publikom.¹⁰⁶

Regulatorni okvir za medije u BiH je pravno nezavisan. Zakon o javnom radio-televizijskom sistemu Bosne i Hercegovine regulira javni medijski sistem i ima prednost nad entitetskim propisima u ovoj oblasti. Iako je formalno nezavisan i posvećen pluralizmu i objektivnom izvještavanju, javni operateri su često pristrasni i skloni partikularističkim etničkim, političkim ili komercijalnim interesima. Javni televizijski operateri, uključujući one na entitetskim nivoima, su povezani sa vladajućim nacionalističkim elitama. Posljedično, iako postoji horizontalni pluralizam u medijima, on predstavlja nacionalne interese dominantnih etničkih zajednica, što direktno obstruira postojanje stvarnog pluralizma u medijima.

Ovo je naročito izraženo kod Radio-televizije Republike Srpske, javnog operatera RS, koji se od 2013. godine direktno finansira od strane vlade RS-a (umjesto finansiranja kroz RTV taksu). RTRS je ekstenzija vladajućeg SNSD-a, što je vidljivo u upravljačkoj strukturi operatera (Milan Trbojević, direktor RTRS-a, je prethodno bio na čelu PR službe predsjednika RS). Tokom 2018. i 2019. godine, Regulatorna agencija za komunikacije je kaznila RTRS najmanje šest puta. Pored pristrasnosti, strani promatrači su primjetili slučajeve govora mržnje prema drugim etničkim zajednicama u zemlji (uglavnom vezano za ratne zločine iz 1990-ih) kao i širenje dezinformacija i lažnih vijesti.¹⁰⁷ Slična situacija je i sa RTV Herceg-Bosna, javnim operaterom blisko povezanim sa rukovodstvom HDZ BiH, koji se redovito javljaju sa pozitivnim priložima o toj stranci. Finansiranje ovog TV operatera iz federalne budžetske rezerve izaziva zabrinutost.¹⁰⁸

Za razliku od ukupne situacije u medijima, u javnim operaterima postoji visok postotak žena na rukovodećim pozicijama. Žene su direktorice u 63 posto situacija na radiju i 78 posto na TV stanicama.¹⁰⁹ Ovo međutim nije dovelo do povećanog izvještavanja o ženama, jer muškarci i dalje predstavljaju glavne izvore informiranja, naročito vezano za politiku i ekonomiju.

Kombinacija pomenutih faktora rezultirala je niskim povjerenjem kod građana u medije i medijske slobode. Podaci iz ankete rađene 2016. godine pokazuju da se 78 posto građana ne slaže sa izjavom da postoji sloboda izražavanja i sloboda medija.¹¹⁰ Više od pola ispitanika su identifikirali političku ovisnost i uticaj kao glavnu prepreku slobodnim i nepristrasnim medijima.

9. CIVILNO DRUŠTVO

PROOSJEČNA OCJENA: 5

ETNORELIGIJSKI | OCJENA: 5

KLASA | OCJENA: 5

TRANSNACIONALNE MIGRACIJE | OCJENA: 4

Kao drugo, s obzirom da se civilno društvo razvijalo u poratnoj i podjeljenoj zemlji ono je institucionalno slabo, fragmentirano i uglavnom ovisno o političkoj i finansijskoj podršci stranih donatora.

Postoji preko 23 hiljade registrovanih organizacija civilnog društva (OCD) u BiH, a njihovo djelovanje je regulirano sa četiri zakona o udruženjima i fondacijama (na državnom, entitetskom i nivou Brčko distrikta). Ukupno gledano, postoji veliki sektor civilnog društva u zemlji – zvanični podaci iz entitetskih zavoda za statistiku navode da je u ovom sektoru između 3 i 4 hiljade zaposlenih – i on ima četiri ključne karakteristike. Kao prvo, sportski klubovi i interesne grupe dominiraju nad akterima koji se zalažu za progres na društveno-političkom polju. Kao drugo, s obzirom da se civilno društvo razvijalo u poratnoj i podjeljenoj zemlji ono je institucionalno slabo, fragmentirano i uglavnom ovisno o političkoj i finansijskoj podršci stranih donatora. Poslednji izvještaj o napretku Evropske komisije bilježi da brojne opštine nemaju usvojene zakonske okvire za transparentno finansiranje OCD-a, što ih čini podložnim političkom uticaju.¹¹¹ Kao rezultat toga državne institucije i privatni sektor ne smatraju OCD relevantnim političkim akterima koji mogu značajno doprinijeti razvoju zemlje i aktivno podržati demokratski razvoj. Uključivanje OCD-a u proces javnih konsultacija pri donošenju nove regulative je sporadično, i BiH vlasti uglavnom zanemaruju Povelju o saradnji sa OCD iz 2017. godine. Treća karakteristika su OCD osnovane sa ciljem da podržavaju političke stranke ili vjerske organizacije koje su pristrasne i rijetko su predane vrijednostima poput različitosti. Konačno, organizacije civilnog društva u BiH nisu dobro umrežene te imaju ograničenu razinu kooperacije.¹¹²

Nedavna studija je pokazala da jedna trećina stanovništva BiH ima članstvo u OCD-u a da je 25 posto članstva aktivno.¹¹³ S obzirom na opšte nepovjerenje građana u tranzicijskim društvima, članstvo u BiH je visoko. Građani uglavnom učestvuju u omladinskim, vjerskim i sportskim organizacijama koje imaju humanitarnu svrhu. Postoje mnoge organizacije povezane sa vjerskim zajednicama, uglavnom organizovane kao humanitarne (na primjer Merhamet, Caritas, Le Benevolencija), koje pomažu ekonomski ugrožena lica.

Samo 5 posto stanovništva uzima učešće u OCD-ima koji aktivno promoviraju demokratizaciju i igraju aktivnu ulogu u političkim procesima u zemlji. Posljednično, velika većina stanovništva (preko 70 posto) vidi politički uticaj OCD-a kao ograničen, te percipiraju organizacije civilnog društva kao predstavnike interesa donatora. U poređenju sa ostalim zemljama zapadnog Balkana, u BiH se civilni sektor smatra mnogo manje bitnim.

OCD koje rade na društvenim problemima uključuju organizacije sa fokusom na izgradnju mira (npr. Mreža za izgradnju mira kao krovna organizacija), LGBTQ+ udruženja, ali i inicijative koje rade na pomirenju i pitanjima tranzicijske pravde. Ove organizacije se uglavnom obraćaju mlađim generacijama ali se suočavaju sa kritikama jer rijetko postoji kontinuitet u njihovim aktivnostima (jer nastavak projekata zavisi od podrške donatora). Kada pričamo o rodnim temama, Ženska mreža je najveća krovna organizacija koja okuplja glavne nevladine organizacije (NVO) koji rade na pravima žena u BiH. Ženska

prava su dijelom aktivnosti i drugih organizacija, uključujući rad organizacije Prava za sve. Organizacije koje podržavaju LGBTQ+ populaciju su dobile na vidljivosti nakon prve sarajevske Povorke ponosa iz 2019. godine. Organizatori Povorke ukazuju na potrebu za širokim društvenim uključivanjem različitih etničkih grupa, lica sa invaliditetom i društveno ugroženih grupa. Pored činjenice da su njihove aktivnosti ograničene time što je bosansko društvo zarobljeno etnopolitičkim i vjerskim podjelama i nedostatkom resursa, ove organizacije promoviraju narativ o miru, ljudskim pravima i demokratskom društvu. Njihov uticaj ostaje skroman zbog gore pomenutih ograničenja.

Glavne organizacije koje se bave transnacionalnom “migrantskom krizom” u zemlju uključuju IOM i lokalni Crveni krst, kao i neka manja lokalna udruženja i volonterske inicijative. Međunarodne organizacije kao što je UN-ov Visoki povjerenik za izbjeglice¹¹⁴ te IOM¹¹⁵ zajedno vode odgovor na migracije kao znak podrške BiH vlastima a posebno Ministarstvu sigurnosti. Prema IOM-u, ova podrška obuhvata “pružanje humanitarne pomoći i jačanje ukupnog sistema upravljanja migracijama i azilom u zemlji.”¹¹⁶ Ove organizacije rade u zajedno na razvijanju okvira koji bi pomogao azilantima da navigiraju kompleksnim administrativnim sistemom BiH, poboljšaju pristup obrazovanju, stručnom osposobljavanju, časovima jezika i socijalnim uslugama. Ipak, lokalne vlasti i stanovništvo su skeptični i kritični prema ovim organizacijama i njihovom navodno elitističkom pristupu i odgovoru s vrha na izazove na terenu.

10. PRIVATNI SEKTOR

PROSJEČNA OCJENA: 3

ETNORELIGIJSKI | OCJENA: 3

KLASA | OCJENA: 3

TRANSNACIONALNE MIGRACIJE | OCJENA: 1

Kao rezultat sukoba tokom raspada Jugoslavije privatni sektor u BiH ima dva značajna obilježja: postkonfliktni ekonomski oporavak i prelazak sa državne na tržišnu ekonomiju. Privatni sektor je uspostavljen kroz masovnu privatizaciju putem vaučera tokom ranih 2000-ih. Privatizacija je započeta 1990. godine ali je zaustavljena tokom rata. Samo 8 posto držane imovine je privatizirano tokom tog perioda.

Tranzicija ka tržišnoj ekonomiji omogućila je postratnim etnonacionalnim elitama, vlastodržcima i monopolistima u privatizacijskom procesu da ostvare ogromne lične dobiti na račun sve siromašnijeg, ugroženijeg i iznurenijeg stanovništva.¹¹⁷ Upravo se privatizacija državne (ranije društvene) imovine javlja kao najvažniji trenutak bosanske “tranzicije” prema miru i demokratiji. U Bosni i Hercegovini se prešućuje dio istorije o masivnom, (ne)legalno organiziranom otimanju kolektivne imovine od strane lokalnih etno-nacionalnih elita a taj dio istorije se maskira i zamjenjuje diskursom o ratu i etnonacionalizmu. Preciznije, veliki diplomatski i istraživački fokus na poratnu obnovu i etničko pomirenje istodobno zamagljuje nasilje indukovano “mirom” koji oblikuje bosansku svakodnevicu i politički pejzaž. U međuvremenu, etnonacionalističke elite njeguju i koriste politiku mržnje, podjela i nepovjerenja dok kroz svoje “ugrađene mreže”

Ovi procesi ističu klasu kao jednu od najvažnijih ali previđenih podjela u današnjoj BiH.

kontroliraju pristup zapošljavanju, donacije, javne nabavke, alternativne poslove i plate. Efekati ovog strukturnog nasilja su bolno vidljivi u svakodnevnicima "običnih ljudi" koji kroz poreze plaćaju cijenu ovih procesa, uključujući i "neracionalne troškove poslovanja preduzeća, njihove subvencije i plate zaposlenih u ogromnom, nepotizmom inficiranom javnom sektoru."¹¹⁸ Ovi procesi ističu klasu kao jednu od najvažnijih ali previđenih podjela u današnjoj BiH.

Važno je istaći da je poratna privatizacija sprovedena na entitetskom nivou što povezuje pristupačnost dionica sa etničkim zajednicama koje su većina u svojim entitetima. Većina vaučera u privatizacijskom procesu dodjeljena je ratnim veteranima i ratnim udovicama "sa njihove strane sukoba"¹¹⁹ Posljedično, privatni sektor u BiH nosi sve karakteristike i raskole jednog etnički i teritorijalno podjeljenog društva. Ovo je naročito vidljivo u rukovodilačkim strukturama velikih kompanija gdje je različitost potisnuta etnoreligioznim podjelama i političkom pristrasnošću.

Slično kao i rukovodioci, radna snaga u BiH otkriva značajne nejednakosti. Niski obrazovni standardi stvaraju prepreke zaposlenju jer ne odgovaraju tržišnoj potražnji za određenim profesijama. Obrazovne nejednakosti, dodatno pojačane niskom stopom obrazovanja nakon osnovne škole (89 posto srednjoškolsko obrazovanje, 34 posto visoko obrazovanje), također reflektuju sveukupne socioekonomske nejednakosti u zemlji: djeca iz siromšnih sredina rijeđe pohađaju fakultete; umjesto toga, rano se pridružuju radnoj snazi čime se otežava socijalna mobilnost. Podaci Svjetske banke ukazuju da je u periodu od 1990. do 2020. godine procenat zaposlenih žena bio između 38 i 40,5 posto, dosegnuvši vrhunac 2020. godine.¹²⁰ Osim toga, struktura zaposlenih žena prati ustaljene rodne šablone – preko 70 posto ženske radne snage je zaposleno u maloprodaji ili trgovini a nešto preko 20 posto u industriji.¹²¹ Kada se uporede podaci o obrazovnoj nejednakosti sa rodnom statistikom vidimo značajan nedostatak učešća žena u privatnom sektoru. Preko 85 posto žena sa osnovnim obrazovanjem su ekonomski neaktivne, a po svim obrazovnim nivoima vidimo da je stopa zaposlenih žena za trećinu manja nego muškaraca. Ovo je djelomično posljedica loše socijalne infrastrukture, gdje nedostatak adekvatne brige o djeci i starijima sriječava žene da se uključe u radnu snagu. Ove uloge uglavnom na sebe preuzimaju žene iz ruralnih područja, odražavajući intersekcionalnost urbano-ruralne podjele sa rodnom u smislu nejednakosti prihoda.¹²² Povrh toga, u BiH postoji najveći rodni jaz u platama u Evropi, pri čemu žene zarađuju samo 54 posto od onoga što zarađuju muškarci.¹²³

Dodatni izazov za različitost u privatnom sektoru je odliv mozgova iz BiH. Emigracija visoko obrazovanih mladih se negativno odražava na ukupne kvalificirane ljudske resurse dostupne za liderske pozicije. Posljedično, javlja se značajan jaz između nekvalifikovane mlade radne snage i visokokvalifikovane radne snage koja ne pripada pomenutoj grupi.¹²⁴

Podaci o manjinskim grupama uglavnom ne postoje nakon zvaničnog popisa iz 2013. godine, jer su pripadnici svih manjina klasificirani kao "ostali." Jedina manjinska populacija o kojoj postoje određeni podaci o zaposlenju su Romi, čiji se ukupan broj procjenjuje na oko 80.000. Svjetska banka i UN-ov Razvojni program (UNDP) su objavili izvještaje o životnom standardu ove populacije na osnovu Regionalnih anketa sa Romima rađenih od strane UNDP-a, Svjetske banke i Evropske komisije.¹²⁵ Prema ovim istraživanjima, stopa zaposlenosti romske populacije u BiH je među najnižim u zemljama zapadnog Balkana tokom 2011. godine, da bi se još više pogoršala tokom 2017. godine. Većina BH Roma nastavlja da radi neformalne, honorarne poslove u privatnom sektoru. Dok

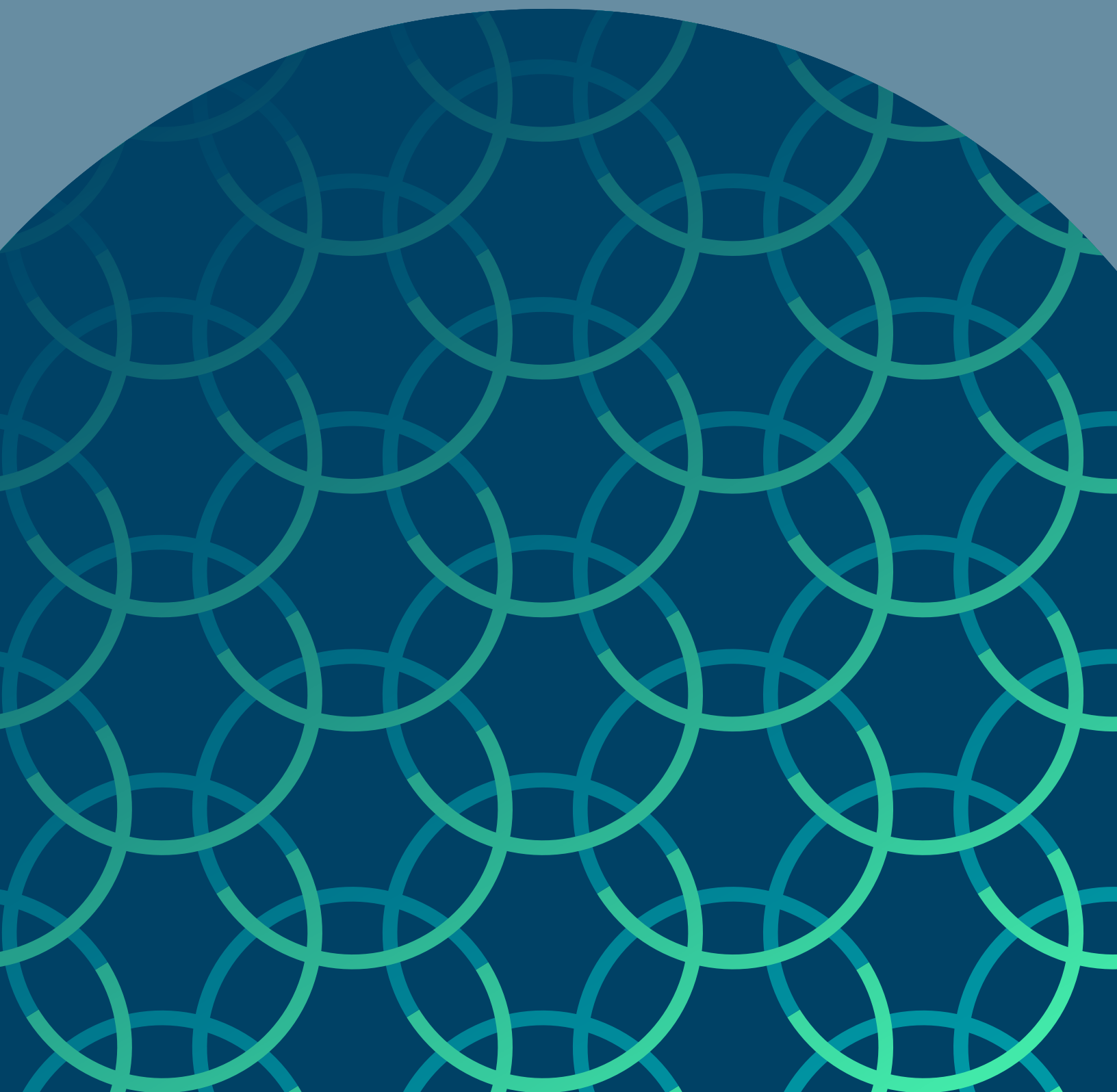
Prema ovim istraživanjima, stopa zaposlenosti romske populacije u BiH je među najnižim u zemljama zapadnog Balkana tokom 2011. godine, da bi se još više pogoršala tokom 2017. godine.

je i kod muškaraca i žena niska stopa zaposlenja, statistika za Romkinje je posebno zabrinjavajuća pošto je samo 4 posto radno sposobnih žena bilo zaposleno tokom 2017. godine (za razliku od 19 posto muškaraca romske populacije). Također tokom 2017. godine stopa učešća Romkinja u radnoj snazi je bila na 13 posto u poređenju sa 39 posto učešća kod muškaraca. Nezaposlenost naročito pogađa žene iz romske populacije. Stopa nezaposlenosti među ženama je bila 72 posto tokom 2017. godine u poređenju sa 51 posto nezaposlenih muškaraca.

Udio romske omladine (od 18 do 24 godine) koji nisu dijelom radne snage, obrazovanja ili stručne obuke je također visok. Njihovo učešće u obrazovanju ili stručnom usavršavanju je niže nego kod ostatka populacije: 87 posto romske omladine je nezaposleno/nije u školi ili na usavršavanju dok je statistika nezaposlenosti mladih koji nisu romskog porijekla 60%. Ovi brojevi su visoki za obe grupe i statistika se pogoršavala između 2011. do 2017. godine, u kom periodu ankete sprovedene.¹²⁶ Situacija je naročito zabrinjavajuća po pitanju mladih Romkinja: 92 posto mladih žena romskog porijekla nisu bile zaposlene niti su bile dijelom obrazovnih programa u odnosu na 81 posto mladih muškaraca.¹²⁷

Postoje samo anegdotalni primjeri o migrantima/izbjeglicama koji su pokrenuli sopstvene biznise. Mediji su izviještavali o jednom takvom primjeru azilanta koji živi na selu te je vidio priliku da plodnu zemlju iskoristi da pokrene uspješan poljoprivredni posao.¹²⁸ Drugi primjer je azilant iz Pakistana koji je 2019. godine otvorio restoran u Bihacu. Konačno, tu je primjer Chemseddine Berafta, migranta iz Alžira koga lokalno znaju kao Šemšu, koji je 2018. godine radio kao frizer te potpisao ugovor da igra za lokalni fudbalski klub NK Krajišnik iz Velike Kladuše. Berafta je uspio da ode iz BiH u Francusku 2020. godine.¹²⁹

IV. NEJEDNAKOST NA OSNOVU GRUPNE PRIPADNOSTI

11. POLITIČKA NEJEDNAKOST

PROSJEČNA OCJENA: 3

ETNORELIGIJSKI | OCJENA: 3

KLASA | OCJENA: 4

TRANSNACIONALNE MIGRACIJE | OCJENA: NIJE PRIMJENJIVO

Dok je pravo glasa temeljeno na univerzalnim pravima i uglavnom je poštovano, prava na kandidaturu u BiH su veoma nejednaka i isključiva.

Ustavni okvir BiH predviđa sudjelovanje konstitutivnih naroda u institucionalnom i političkom ustroju zemlje. Istovremeno, Ustav ograničava uživanje punih glasačkih prava za pripadnike drugih zajednica. Dok je pravo glasa temeljeno na univerzalnim pravima i uglavnom je poštovano, prava na kandidaturu u BiH su veoma nejednaka i isključiva. Dejtonski mirovni sporazum je predvidio zakonodavnu strukturu sa dvodomnim parlamentom koji se sastoji od Zastupničkog doma i Doma naroda. U donji dom se bira 42 zastupnika sistemom proporcionalne zastupljenosti, dok 15 zastupnika u Dom naroda imenuju entitetski parlamenti (pet srpskih delegata iz Republike Srpske, pet bošnjačkih i pet hrvatskih delegata iz Federacije BiH). Isto tako, Član 5. Ustava BiH nalaže da se Predsjedništvo zemlje sastoji od tri člana: jedan Bošnjak i jedan Hrvat izabrani glasovima iz Federacije BiH i jedan Srbin izabran glasovima iz Republike Srpske. Ovakva situacija stvara značajne prepreke za zastupnike 17 nacionalnih manjina da učestvuju u radu Doma naroda i Predsjedništva, ali isto predstavnicima konstitutivnih naroda koji imaju prebivalište u drugom entitetu (npr. Bošnjaci i Hrvati u Republici Srpskoj, Srbi u Federaciji).

Dugo se raspravlja o ovom strukturnom nedostatku političkog ustroja BiH, uglavnom u kontekstu presude Sejdić-Finci protiv Bosne i Hercegovine pred Evropskim sudom za ljudska prava (ECHR). Dervo Sejdić i Jakub Finci, predstavnici romske i jevrejske zajednice, podnijeli su tužbe pred ECHR-om tvrdeći da Ustav BiH krši Evropsku konvenciju o ljudskim pravima (EKLJP) koja je, paradoksalno, sastavni dio samog Ustava. Preciznije, osporene odredbe se tiču institucionalne arhitekture postkonfliktne BiH koja ne dozvoljava pripadnicima naroda koji nisu konstitutivni (ili konstitutivnim narodima sa prebivalištem u drugom entitetu) da uživaju svoje pravo da budu birani. Presuda ECHR-a je potvrdila da sporne odredbe višestruko krše ljudska prava: krše opštu zabranu diskriminacije (Član 14. EKLJP) u vezi sa pravom na slobodne izbore (Član 3. Protokola EKLJP). Dalje, nepodobnost Sejdića i Fincija da se kandidiraju za predsjedništvo ocjenjena je kao kršenje Člana 1. Protokola Evropske konvencije o ljudskim pravima.¹³⁰ Od donošenja presude 2009. godine, etnopolitičke elite u BiH nisu bile u stanju ili nisu željele da respetljaju ovaj bosanski Gordijev čvor.¹³¹ Zbog toga nejednaka politička zastupljenost uporno opstaje u kontekstu BiH.

Nakon tužbe Sejdić-Finci protiv BiH, podignute su slične optužnice protiv zemlje od strane drugih građana. Na primjer, Azra Zornić je uspješno tužila BiH pred ECHR-om zbog zabrane da se kandidira Dom naroda Parlamentarne skupštine BiH i za predsjedništvo BiH nakon što je odbila da se izjasni kao članica konstitutivnih naroda.¹³² Na sličan način je Ilijaz Pilav, hirurk iz Srebrenice, tužio BiH zbog zabrane da se kandidira za predsjedništvo kao Bošnjak koji živi u Republici Srpskoj. Suđenje je trajalo nekoliko godina a završilo je presudom u korist Pilava u junu 2016. godine.¹³³ Samir Šlaku, građanin BiH i član albanske manjine, tužio je BiH zbog nemogućnosti da se kandidira ni za Dom naroda niti za predsjedništvo kao član nacionalne manjine. U maju 2016. godine Evropski sud za ljudska prava je presudio u korist Šlakua.¹³⁴ Niti jedna od pomenutih presuda nije sprovedena.

U smislu rodne reprezentacije, žene, koje čine 51 posto populacije BiH, su u značajnoj mjeri manje zastupljene od muškaraca u bosanskoj politici. Zakon o rodnoj ravnopravnosti propisuje minimalno 40% kandidatkinja na izbornim listama. Međutim, izborni sistem dopušta marginalizaciju žena, što rezultira sudjelovanjem žena u vlasti sa samo 20 posto.¹³⁵ Na primjer, u Domu naroda nakon izbora 2018. godine, od 15 delegata samo tri su bile žene (dvije Hrvatice i jedna Srпкиnja). Parlamentarni statistički podaci pokazuju da je udio žena u zastupničkom domu Parlamenta BiH varirao od 1,75 posto (u sazivu 1996.-1998.) do 19,3 posto (u sazivu 2010.-2014.).¹³⁶

Ne postoji politička zastupljenost transnacionalnih migranata niti postoje zakoni koji bi to regulirali. Njihovi interesi nisu zaštićeni niti jednom političkom opcijom.

12. EKONOMSKA NEJEDNAKOST

PROSJEČNA OCJENA: 3

ETNORELIGIJSKI | OCJENA: 3

KLASA | OCJENA: 3

TRANSNACIONALNE MIGRACIJE | OCJENA: 2

Ekonomске nejednakosti se prepliću sa rodnim te nivoom obrazovanja, a zajedno odražavaju urbano-ruralne podjele gdje se ruralno stanovništvo suočava sa težim ekonomskim uslovima.

Ekonomске nejednakosti u BiH su među najvišim u Evropi i imaju značajan uticaj na demokratiju i društveni napredak. Prema podacima Svjetske banke¹³⁷ nivo nejednakosti u BiH je veći nego bilo gdje u regionu, sa izuzetkom Sjeverne Makedonije. Studija Svjetske banke iz 2003. godine je pokazala da 19,5 posto BiH stanovništva živi ispod granice siromaštva.¹³⁸ Prosječne stope siromaštva značajno variraju u odnosu na mjesto: urbane opštine imaju najnižu stopu siromaštva (13,8 posto), dok su u mještovitim (urbanim i ruralnim) opštinama stope najviše (23,6 posto). Ruralne opštine su negdje između (sa 19,9 posto). Ista studija pokazuje da je jaz između srednje klase i siromašnih primjetno veći u RS nego u FBiH.¹³⁹ Interno raseljena lica i izbjeglice imaju značajno veću stopu siromaštva nego druge grupe. Za razliku od uvriježenog mišljenja, manja je vjerovatnoća da će starija i lica u penziji biti siromašni nego prosječne osobe u zemlji.

Stranačke podjele, etnička pripadnost i korupcija u zapošljavanju i raspodjeli resursa percipirani su kao izraženi. Ekonomске nejednakosti se prepliću sa rodnim te nivoom obrazovanja, a zajedno odražavaju urbano-ruralne podjele gdje se ruralno stanovništvo suočava sa težim ekonomskim uslovima. Osim toga, naslijeđe socijalističke industrijalizacije u kombinaciji sa novom neoliberalnom, tržišno orjentiranom ekonomijom stvorilo je brojne neuravnoteženosti na tržištu rada. Ove neuravnoteženosti su istovremeno rezultat ekonomске neaktivnosti i doprinose istoj, povrh nesigurnosti u radu i sive ekonomije. Ekonomska neaktivnost se prepliće sa nivoom obrazovanja, pri čemu je veća vjerovatnoća da će lica sa osnovnim i srednjoškolskim obrazovanjem biti ekonomски neaktivna nego lica sa univerzitetskom diplomom.¹⁴⁰ Tri puta je veća vjerovatnoća da osobe koje žive u domaćinstvima gdje glava kuće ima samo osnovno obrazovanje završe u siromaštvu nego osobe koje žive u domaćinstvima gdje je glava kuće univerzitetski obrazovana. Žene sa osnovnim i srednjoškolskim obrazovanjem često ostaju ekonomски neaktivne te obavljaju značajne, ali neplaćene, starateljske i kućanske poslove.

Diskriminacija na tržištu rada po osnovu etničke pozadine, religije, roda, starosti i obrazovanja je česta pojava.

Stopa nezaposlenosti u BiH je tokom 2020. godine iznosila 33,7 posto, što je jedna od najviših stopa u Evropi.¹⁴¹ Broj zaposlenih u BiH tokom 2020. godine iznosio je 813.942, a 43 posto od toga su žene.¹⁴² Platni jaz između muškaraca i žena je najgori u Evropi, a žene u prosjeku zarađuju 46 posto manje nego muškarci.¹⁴³ Slično kao i na drugim mjestima u svijetu, rodna razlika u platama u BiH je rezultat potplaćenosti žena za iste pozicije, segregacije na tržištu rada, nedostatka žena na visokopozicioniranim i rukovodećim pozicijama, te teret neplaćenog starateljskog rada.

U vezi sa gore pomenutim, istraživanje Balkan Barometar iz 2020. godine je pokazalo da Bosanci i Hercegovci preferiraju muške nadzornike (21 posto) nego ženske (15 posto), dok je 64 posto bilo neodlučno. Skoro jedna četvrtina ispitanika ne priznaje prisustvo platnog jaza između žena i muškaraca (26 posto). Među onim koji su svjesni rodnih razlika u platama, glavne probleme predstavljaju obezbijedivanje jednake plate (46 posto), bolje uslove za materinstvo (40 posto) i uspostavljanje rodnih kvota pri zapošljavanju (39 posto).¹⁴⁴

Diskriminacija na tržištu rada po osnovu etničke pozadine, religije, roda, starosti i obrazovanja je česta pojava.¹⁴⁵ Oskudni podaci o romskoj populaciji potvrđuju njihovu isključenost iz formalne ekonomije. Također postoji mali postotak zaposlenih osoba sa invaliditetom.¹⁴⁶

Postoji dobar zakonski okvir za zaštitu lične imovine. Ipak, postoje problemi u sprovedbi ovih zakona, uglavnom zbog zastarjelog katastarskog sistema.¹⁴⁷ To uglavnom utiče na lica koja traže povrat imovine konfiskovane tokom sukoba 1990-ih kao i lica koja potražuju imovinu oduzetu tokom komunističkog perioda (1943.-1990.). Dok potonji imaju koristi od trenutnog zakonskog okvira, ovi prethodni su zapeli u blokadi uzrokovanom od strane političkih elita koje se ne mogu dogovoriti o restituciji imovine koja je ranije oduzeta za vojne svrhe i time spriječavaju izglasavanje zakona o denacionalizaciji.

Pravno gledano, nema prepreka za Rome ili žene da posjeduju imovinu. Ipak, stambeni uslovi za romsku populaciju su neadekvatni a mnogo Roma živi u neformalnim naseljima. Legalizacija nove gradnje je u toku ali je nejednaka. Kad su u pitanju rodni aspekti, samo 15-20 posto žena u Bosni posjeduje imovinu.¹⁴⁸ Ova situacija je rezultat tradicionalnih rodnih pravila o naslijeđivanju imovine po kojim muška djeca imaju prednost kao nasljednici porodične imovine. Postoje mnogi primjeri gdje se žene odriču prava na imovinu u korist svoje braće, muževa i sinova.

Nedostatak vlasništva nad zemljom i resursima se odražava na loš kreditni rejting za žene. Žene se također suočavaju sa značajno više prepreka pri dobijanju početnog zajma za male i srednje preduzetnike: u 80 posto slučajeva od žena se traži da obezbijede garancije za zajam (često potvrdu o vlasništvu nad imovinom) za razliku od 65 posto slučajeva kod muškaraca.¹⁴⁹ Ako se ovi podaci uporede sa vlasništvom nad zemljom, oni ukazuju na izražene ekonomske razlike između žena i muškaraca.

Transnacionalnim migrantima nije dozvoljeno da rade u BiH. Ipak, prema BiH Zakonu o azilu i podzakonskim aktima, tražitelji azila imaju pravo da rade ukoliko odluka o njihovoj prijavi nije donešena u roku od devet mjeseci, a azilant se ne može teretiti kao krivac za nedonošenje te odluke.¹⁵⁰

13. DRUŠTVENA NEJEDNAKOST

PROSJEČNA OCJENA: 4

ETNORELIGIJSKI | OCJENA: 4

KLASA | OCJENA: 4

TTRANSNACIONALNE MIGRACIJE | OCJENA: 2

Manje od jedne četvrtine djece uzrasta od dvije do pet godina pohađa neki oblik ranog dječijeg obrazovanja, dok samo 1,5 posto romske djece pohađa ove programe.

Obrazovanje

Obrazovni sistem u BiH je direktni proizvod Dejtonskog mirovnog sporazuma, i samim tim odražava i reproducira komplicirane političke i društvene podjele u zemlji.¹⁵¹ Nadležnost za regulisanje obrazovanja imaju entitet Republika Srpska, 10 kantona Federacije BiH i Brčko distrikt. Postoje četiri nivoa obrazovanja: predškolsko, osnovno, srednje i visoko. Prva dva nivoa su obavezna i besplatna; pohađanje srednjeg i visokog obrazovanja je neobavezno.

Petnaest posto djece uzrasta od dvije do pet godina pohađa predškolsko obrazovanje. Prema Helsinškom komitetu, glavni razlog za ovako nisku stopu pohađanja je nedostatak predškolskih ustanova, naročito u ruralnim predjelima.¹⁵² Manje od jedne četvrtine djece uzrasta od dvije do pet godina pohađa neki oblik ranog dječijeg obrazovanja, dok samo 1,5 posto romske djece pohađa ove programe.¹⁵³ Napredak postoji u postotku djece koja pohađaju jednogodišnje predškolske programe (za djecu uzrasta od pet do šest godina) sa približno jednom polovinom djece koja krenu u prvi razred nakon što su pohađala pripremni program (FBiH 57 posto, Republika Srpska 35-45 posto).

Udio djece školskog uzrasta koja pohađaju osnovnu školu je visok u svim grupama diljem zemlje (98 posto i za dječake i za djevojčice). Postoji dobar pristup obrazovanju za djevojčice na osnovnoškolskom nivou, ali stope upisa u srednje i visoko obrazovanje su znatno niže. Stopa pohađanja osnovne škole za porodice sa najnižim prihodima je nešto niža nego za ostatak stanovništva (95,4 posto), a socijalna inkluzija romske djece je niža u odnosu na druge učenike. Romska djeca također kasnije upisuju osnovnu školu (samo 47 posto romske djece uzrasta šest godina je krenulo u prvi razred), iako se taj broj povećava u drugom i višim razredima osnovne škole (67 posto sedmogodišnje i 80 posto osmogodišnje romske djece pohađaju osnovnu školu). Ipak, stope napuštanja škole su visoke za romsku djecu, naročito u višim razredima osnovne škole. Upis u srednju školu za romsku djecu je značajno niži u poređenju sa ostatkom BiH populacije.

UNICEF-ovo istraživanje za 2010.-2011. godinu pod nazivom Multiple Indicator Cluster Surveys pokazuje da 92 posto djece u BiH srednjoškolskog uzrasta pohađa srednju školu.¹⁵⁴ Ista studija pokazuje da se stopa upisa kod djevojčica i stopa pohađanja djece iz ruralnih krajeva neznatno povećala u odnosu na ranija istraživanja iste organizacije. Ipak, postoji nagli pad u tranziciji iz osnovne u srednju školu u slučaju ugrožene djece. Mjesto prebivališta i ekonomsko stanje porodice također značajno utiču na stope upisa u srednje škole.

Iako se srednjoškolsko obrazovanje ne plaća, godišnje školarine se plaćaju za sve nivoe univerzitetskog obrazovanja (visina školarine ovisi o struci i lokaciji; školarine su dosta

Kao rezultat toga pristup obrazovanju je veoma enticiziran, čak i ako su različite grupe privilegirane na različite načine.

veće na privatnim nego na državnim univerzitetima). Postoji nekoliko kategorija za djelimično ili potpuno oslobađanje od plaćanja školarina. U RS je oslobađanje od plaćanja dostupno za djecu veterana i palih boraca Vojske RS, studenata sa invaliditetom, i djece bez roditelja. U različitim kantonima FBiH postoji oslobađanje od plaćanja za djecu bošnjačkih ili hrvatskih veterana, djecu sa posebnim potrebama i za druge ranjive grupe. Kao rezultat toga pristup obrazovanju je veoma enticiziran, čak i ako su različite grupe privilegirane na različite načine. Na svim nivoima obrazovanja postoji manjak udžbenika na jezicima nacionalnih manjina.¹⁵⁵ Kada govorimo o obrazovanju djece transnacionalnih migranata, bilo je slučajeva uključivanja u obrazovni sistem. Na primjer, 402 migrantske djece u Unsko-sanskom kantonu je pohađalo pripremnu i redovnu nastavu u osnovnim školama tokom školske 2019.-2020.¹⁵⁶

Zdravstvena zaštita

Slično obrazovnom sistemu, zdravstvena zaštita je regulirana na kantonalnom nivou u FBiH, entitetskom u Republici Srpskoj i na nivou Brčko distrikta. Kao rezultat rasparčanosti na 13 različitih sistema imamo nominalno ujednačen pristup zdravstvenoj njezi (diskriminacija po osnovu roda, rase, pola, itd. je zabranjena zakonom) ali suštinski nejednak i potencijalno isključiv. Sistem je zasnovan na obaveznom zdravstvenom osiguranju, koje se plaća kroz doprinose (za nezaposlene kroz sistem socijalne zaštite, a za djecu preko roditelja ili staratelja). Ukupno gledano, 85 posto građana Federacije BiH imaju zdravstvenu zaštitu, dok je u Republici Srpskoj taj broj 70 posto.¹⁵⁷ Iako je procenat zdravstvene zaštite ukupno gledano visok, arhitektura sistema isključuje neke kategorije ranjivih pojedinaca. Tu spadaju oni koji rade u svojoj ekonomiji i ne plaćaju doprinose, poljoprivredni radnici koji nisu osiguranici, te romska populacija i beskućnici. Povrh toga, pristup zdravstvenoj zaštiti je otežan za lica iz siromašnih domaćinstava, lica bez osiguranja, nezaposlena lica, starije samce (naročito žene) i neaktivnu populaciju (posebno domaćice i osobe sa invaliditetom). Situacija u manjim gradovima i ruralnim sredinama je značajno lošija nego u većim mjestima i gradovima u smislu postojanja i pristupa socijalnim uslugama na lokalnoj razini.¹⁵⁸ Sistem doprinosa je kritiziran kao osnovni razlog nejednakosti u zdravstvu zbog niskog učešća radne snage (65,1 posto populacije između 15 i 65 godina života).¹⁵⁹

Socijalna zaštita

Ukupno gledano, sistem socijalne zaštite u BiH je slab i ne nudi jednaku zaštitu svim ugroženim pojedincima širom zemlje. Samo 1,9 posto populacije koristi socijalnu pomoć, dok je samo 2,8 posto nezaposlenih lica prima naknadu za nezaposlenost. Pristup i visina socijalnoj pomoći varira zavisno od mjesta prebivališta i socijalne kategorije.¹⁶⁰ Starački domovi postoje ali su mnogi javni domovi za brigu o starijim licima u lošem stanju. Ankete pokazuju da 11 posto ispitanika misli da su domovi preskupi.¹⁶¹ Privatni domovi za njegu starijih lica su još skuplji.¹⁶² Ugrožene etničke grupe (uglavnom Romi) uglavnom ne mogu pristupiti sistemu socijalne zaštite. Osim toga, porodijsko odsustvo je garantirano zakonom ali žene koje rade niskokvalificirane poslove se često susreću sa diskriminirajućim praksama jer poslodavci često ne obnavljaju njihove ugovore, otpuštaju ih nakon što saznaju da su trudne ili po završetku porodijskog odsustva.¹⁶³

Samo 1,9 posto populacije koristi socijalnu pomoć, dok je samo 2,8 posto nezaposlenih lica prima naknadu za nezaposlenost.

Zakon o azilu propisuje osnovna prava na zdravstvenu zaštitu, socijalnu zaštitu i obrazovanje za sve tražioce azila. Puna prava mogu uživati ona lica koja imaju status osobe pod dodatnom zaštitom ili status izbjeglice.¹⁶⁴ Međutim, uslovi života za tražitelje azila u BiH ukazuju na ugroženost ovog dijela populacije. Od ukupno 8.600 izbjeglica i migranata koji su se tokom 2019. godine zatekli u BiH, oko 3.500 njih je smješteno u privremene prihvatne centre, a gotovo 5.000 ih je bilo u privatnim smještajima ili su živjeli na otvorenom. Zbog nedovoljnog broja i neadekvatnih prihvatnih centara i porasta ksenofobije, tražitelji azila su izloženi povećanom riziku od nasilja, uključujući rodno zasnovano nasilje, trgovinom ljudima i drugim oblicima iskorištavanja.¹⁶⁵

Štoviše, prava na socijalnu zaštitu koju azilanti, izbjeglice i migrantska djeca imaju na raspolaganju zavise više od birokratskih procedura nego od njihovih stvarnih potreba.¹⁶⁶ Migranti koji se registriraju imaju pravo legalno boraviti u BiH sledećih 14 dana, ali samo nekolicina njih formalno aplicira za azilantski status tokom tog perioda. Do sada niti jedan podnositelj zahtijeva za azil nije dobio azilantski status u BiH prema odredbama Zakona o azilu. Bez dobijenog statusa tražitelja azila, transnacionalni migranti ne mogu ostvariti pravo na zdravstvenu zaštitu (iako su neki liječeni u lokalnim bolnicama i urgentnim centrima), zaposlenje ili socijalna prava u BiH.¹⁶⁷ Mnogi tražitelji azila su preživjeli traumatične događaje tokom svog putovanja i pokazuju znake depresije, post-traumatskog stresnog poremećaja (PTSP) i druge znakove mentalnog rastroja.¹⁶⁸ Sa druge strane, ako se sistem javnog zdravstva izloži velikom pritisku postoji opasnost da izbjeglice, tražitelji azila i migranti budu prvi isključeni iz usluga ili diskriminirani.¹⁶⁹

14. KULTURNA NEJEDNAKOST

PROSJEČNA OCJENA: 4

ETNORELIGIJSKI | OCJENA: 4

KLASA | OCJENA: 3

TRANSNACIONALNI MIGRANTI | OCJENA: 2

Institucionalni okvir kreiran Dejtonskim mirovnim sporazumom legitimizira i cementira etničku, religijsku i lingvističku pripadnost preko cijelog političkog, socijalnog, ekonomskog i kulturnog spektra u BiH. Posljedično, etnoreligijske i lingvističke kategorije su postale glavne crte razgraničenja koje spriječavaju kulturnu i socijalnu koheziju, te kreiraju nepovjerenje i antagonizam između zajednica. Pomenuta razgraničenja ne samo da naturaliziraju zajednice Bošnjaka, Hrvata i Srba nego i "Ostale" onako kako ih prepoznaje Ustav.¹⁷⁰ "Ostalim" su zakonom zabranjene mnoge društvene i institucionalne aktivnosti i prakse, i često su prisiljeni deklarirati se kao pripadnici jednog od triju konstitutivnih naroda da bi ostvarili osnovna ljudska prava.¹⁷¹ Ovo ukazuje da je marginalizacija i diskriminacija "nekonstitutivnih" naroda "nevidljiva u zakonu i ignorirana u praksi."¹⁷²

Dok institucionalni okvir BiH sadrži pluralnost,¹⁷³ ona nije znak ni različitosti ni pluralizma. Primjerice, zakonodavni okvir vezan za obrazovanje i upotrebu jezika se često koristi da se podcrta razlika između konstitutivnih naroda, kao i između konstitutivnih naroda i drugih zajednica.¹⁷⁴ Školski sistem, kroz segregirano i komplicirano okruženje za sticanje

Posljedično, etnoreligijske i lingvističke kategorije su postale glavne crte razgraničenja koje sprječavaju kulturnu i socijalnu koheziju, te kreiraju nepovjerenje i antagonizam između zajednica.

znanja bez osnovnog zajedničkog plana i programa, njeguje etničku pripadnost na uštrb građanskog identiteta. To rezultira daljim podjelama koje nastaju, paradoksalno, utvrđivanjem etnoreligiozne i etnopolitičke agende proizašle iz napora da se promoviraju i zaštite kulturna prava i identiteti.¹⁷⁵

Kulturne i klasne nejednakosti su isprepletene u BiH. Studija sprovedena od strane Hofstede Insights otkriva da je u BiH indeks otuđenja moći (power distance score) 90, ukazujući da su donosioci odluka jako udaljeni od običnih ljudi, kako ekonomski tako i kulturno (npr. političke/ekonomske elite često dominiraju i etniciziraju "kulturne" sadržaje na uštrb historijski gledano zajedničkih kulturnih praksi).¹⁷⁶ Iako nemamo konkretnih podataka o vrstama kulturnih nejednakosti koje to otuđenje proizvodi u raznim socioekonomskim slojevima, vlastodršci u BiH su etničke elite i njihove pristalice koje imaju više privilegija, podrške i pristupa prostorima normativne kulturne produkcije od onih koji se suprotstavljaju takvim sadržajima.

Uprkos ovakvoj sveprisutnoj i prostornoj etnicizaciji institucija i svakodnevnice, mnogi državljani BiH i dalje ostaju pri svojim tolerantnim stavovima. Na primjer, anketa sprovedena od strane World Value iz 2001. godine je pokazala da 77 posto ispitanika ne misli da su pripadnici drugih kultura neželjene komšije (ovo uključuje ljude druge rase, imigrante/strane radnike i ljude druge vjere).¹⁷⁷ Ovih 77 posto ukazuju na visok nivo tolerancije prema različitostima. Ovo se možda može objasniti značajnim sociokulturnim sličnostima među etničkim grupama i historiju međuetničkih brakova u BiH, naročito tokom socijalizma.

Osim toga, pitanja kulturnog naslijeđa su naročito kompleksna u post-konfliktnom okruženju. Tokom 1990-ih, lokacije koje su označavala naslijeđe (bilo religijsko, historijsko ili kulturno) su sistematski uništavana jer su bila viđena simbolima drugih zajednica. Njihova rekonstrukcija u mjesta koja označavaju pluralizam i različitost se pokazala teškom, uglavnom zbog konsocijacijske prirode uređenja države. Institucije koje su nastale tokom socijalističke Jugoslavije, uključujući Umjetničku galeriju, Nacionalnu i univerzitetsku biblioteku, Historijski muzej BiH, Kinoteku, Muzej književnosti i pozorišne umjetnosti, te Biblioteka za slijepa i slabovidna lica, se više ne doživljavaju reprezentativnim za sve građane BiH. U Republici Srpskoj su stvorene paralelne institucije uz pomoć entitetske vlade.

Sloboda vjeroispovijesti je zagarantovana a diskriminacija na religioznim osnovama zabranjena.¹⁷⁸ Entitetsko zakonodavstvo predstavlja drugi stepen garancije vjerskim slobodama. Ipak, Član 28. Ustava RS izričito pominje Srpsku pravoslavnu crkvu kao crkvu srpskog naroda.¹⁷⁹

Religijske zajednice su zvanično odvojene od države i jednake pred zakonom. Zakon o slobodi religije i pravnom položaju crkava i vjerskih zajednica u BiH prepoznaje Islamsku zajednicu, Srpsku pravoslavnu crkvu, Katoličku crkvu i Jevrejsku vjersku zajednicu kao one sa pravnim statusom. Ove zajednice konstituiraju Međureligijsko vijeće koje služi kao forum za međuvjerski dijalog. Iako je rad Vijeća hvaljen kao značajno postignuće u post-konfliktnom periodu, Vijeće se suočava sa kritikama zbog nedovoljne angažiranosti na polju izgradnje mira i pomirenja.¹⁸⁰ Poslednji izvještaj Evropske komisije o progresu navodi da "iako se vjerska tolerancija u određenim prilikama promovira simbolički, slučajevi diskriminacije, govora mržnje i zločina iz mržnje na vjerskim osnovama se i dalje dešavaju, kao i napadi na vjerske lokalitete."¹⁸¹ U političkom diskursu, naročito među srpskim i hrvatskim političarima, migrantska se kriza prikazuje kao muslimanska

invazija ili islamizacija, što govori u prilog određenom nivou vjerske netrepeljivosti u kontekstu transnacionalnih migracija.¹⁸²

15. PRISTUP PRAVDI

PROSJEČNA OCJENA: 4

To nam pokazuje da se Romi, Jevreji i druge nacionalne manjine u BiH, kao i građani koji se identificiraju sa BiH državom kao cijelinom a ne jednom od njenih konstitutivnih naroda, kontinuirano suočavaju sa ustavno utemeljenom etničkom diskriminacijom koja je u suprotnosti sa međunarodnim normama ljudskih prava ali i međunarodnim pritiskom da se sprovedu zakonodavne reforme.

ETNORELIGIJSKI | OCJENA: 4

KLASA | OCJENA: 5

TRANSNACIONALNA MIGRACIJA | OCJENA: 3

Fragmentirani institucionalni okvir u BiH onemogućava funkcionalnu vladavinu prava i obstruira efikasnost pravosuđa u zemlji. Iako bi svi građani trebali imati pristup pravdi, to često nije slučaj. Procjenjuje se da se oko 12 posto stanovništva ne može kandidirati za predsjedništvo ili parlament zbog svoje vjere, etničke pripadnosti ili mjesta prebivališta.¹⁸³ Na primjer, 2009. godine je Evropski sud presudio da bosanski Ustav direktno diskriminira manjine time što ne dopušta jednaku participaciju na demokratskim izborima. Iako je Evropski sud u tri različite odluke presudio da Ustav krši manjinska građanska prava na kandidiranje za javne pozicije, niti jedna od presuda nije implementirana. To nam pokazuje da se Romi, Jevreji i druge nacionalne manjine u BiH, kao i građani koji se identificiraju sa BiH državom kao cijelinom a ne jednom od njenih konstitutivnih naroda, kontinuirano suočavaju sa ustavno utemeljenom etničkom diskriminacijom koja je u suprotnosti sa međunarodnim normama ljudskih prava ali i međunarodnim pritiskom da se sprovedu zakonodavne reforme. Nadalje, EU administracija nastavlja pozivati vlasti u BiH da u potpunosti poštuju osnovna ljudska prava svih izbjeglica i migranata.¹⁸⁴ Osim toga, ove zajednice se često susreću sa formalnim preprekama prilikom pristupa pravosuđu, s obzirom na njihov nejasan formalni status u zemlji. Iako su dostupne informacije anegdotalne, transnacionalne migrantske zajednice su često izložene anti-migrantskim sentimentima – što povećava rizik od ksenofobnog nasilja.¹⁸⁵

Kao u mnogim tranzicijskim zemljama, pravosudni sistem BiH je predmetom strukturnih reformi. Glavni izazov u tom pogledu uključuje razvijanje kulture institucionalne transparentnosti i odgovornosti u građanskim i krivičnim pravosudnim sistemima.¹⁸⁶ Karakteristika građanskog pravosudnog sistema su dugotrajne i pretjerano birokratizirane procedure koje doprinose većoj pravnoj nesigurnosti i smanjenom povjerenju građana u pravosuđe. Postoji gotovo dva miliona neriješenih predmeta, od kojih je većina vezana za neplaćene komunalne usluge – simptom šire ekonomske slike i sve većeg siromaštva.¹⁸⁷ Neriješeni slučajevi postaju sistemski problem jer negativno utiču na trajanje sudskih procesa, što je također naglašeno od strane Ustavnog suda Bosne i Hercegovine. Što se tiče krivičnog dijela pravosudnog sistema, procesuiranje ratnih zločina je neučinkovito i često pod uticajem politike. Promatrači su primjetili nedostatke u suzbijanju korupcije i organiziranog kriminala. To predstavlja ozbiljan problem, naročito jer ne postoji dobra saradnja između entiteta i državnih pravosudnih organa. Pokret "Pravda za Davida" je dobra ilustracija nagomilanog nezadovoljstva građana krivičnim pravosudnim sistemom i razinom institucionalizirane korupcije. Posljedično, tokom 2020. godine samo 52 posto građana je vjerovalo da je sam proces pristupa pravosuđu pravičan, bez obzira na ishod.¹⁸⁸

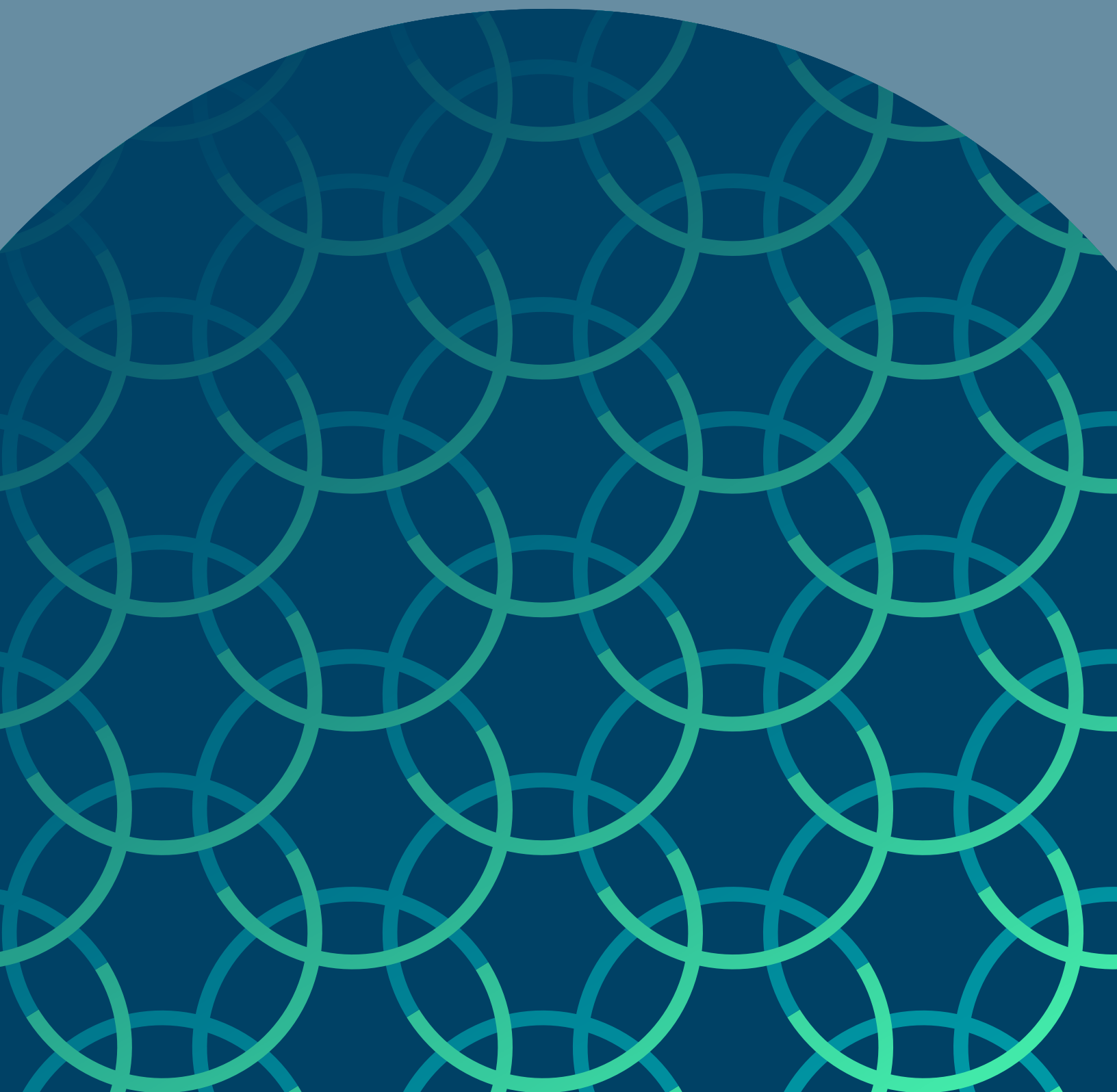
Pripadnici romske i LGBTQ+ populacije navode da organi vlasti često ne poduzimaju ništa da istraže diskriminaciju, fizičke napade i uznemiravanje s kojima se suočavaju. Isto tako, migrantska i izbjeglička populacija na takozvanoj Balkanskoj ruti – koja je do 2019. godine dosegla broj od 50.000 ljudi – se suočava sa sistemskim zlostavljanjem, čak i od strane lokalnih organa vlasti. Njima su pristup pravosuđu i zaštita osnovnih ljudskih prava onemogućeni.¹⁸⁹

Svi građani, bez obzira na etničku, vjersku ili klasnu pozadinu, imaju pravo na pravično suđenje.¹⁹⁰ Za one koji nisu u mogućnosti da priušte advokata država obezbijeduje besplatnu ili djelomičnu pravnu pomoć. U praksi, međutim, pristup pravosuđu je često opstruiran nizom preklapajućih faktora, uključujući socioekonomski položaj, etničko porijeklo i rod. Kao što je ranije napomenuto, istraživanja i medijski napisi pokazuju da je jednakopravan pristup pravosuđu posebno otežan za romsku populaciju koja je često ekonomski ugrožena i obrazovno marginalizirana te je samim tim manje upoznata sa svojim pravima pred zakonom.¹⁹¹

Ombudsman za ljudska prava je glavno nadzorno tijelo zaduženo za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda u BiH. Ipak, moć koju posjeduje Ombudsman je ograničena i uglavnom se svodi na neobavezujuće preporuke. Institucija Ombudsmena je također kritizirana za manjak nezavisnosti i etnopolitičko favoriziranje. Što se tiče rodnih pitanja, godišnji izvještaj Ombudsmana iz 2019. ističe da su niske stope prijavljivanja rodno zasnovane diskriminacije i nasilja nad ženama.¹⁹² Glavni razlozi za ovo uključuju normaliziranje rodno zasnovanog nasilja, tradicionalne rodne uloge i manjak povjerenja u institucije.

Od ranih 2000-ih međunarodna zajednica pomaže u reformama pravosudnog sistema BiH sa projektima vezanim za tranzicijsku pravdu i osnaživanje državnih pravosudnih institucija.¹⁹³ Rezultati ovih napora su i dalje ograničeni. Inicirana je izrada državne strategije za tranzicijsku pravdu tokom 2010. godine ali, deceniju kasnije, na ovu strategiju se još čeka što ukazuje da su i dalje slabi vansudski mehanizmi za pristup pravdi. Strategija nije usvojena zbog primjedbi predstavnika iz Republike Srpske, potvrđujući time uporno prisustvo etničkih podjela u ovom domenu.

V. MEĐUGRUPNI ODNOSI I PRIPADNOST

16. NASILJE IZMEĐU GRUPA

PROSJEČNA OCJENA: 7

ETNORELIGIJSKI | OCJENA: 7

KLASA | OCJENA: NIJE PRIMJENJIVO

TRANSNACIONALNE MIGRACIJE | OCJENA: 6

Glavni razlog za tako nizak stepen međuetničkog i međugrupnog nasilja u poratnom kontekstu je struktura društva uspostavljena Dejtonskim mirovnim sporazumom.

Tokom rata u Bosni (1992.-1995.) zemlja je prošla kroz najveće međuetničko i međuvjersko nasilje koje je Evropa vidjela poslije Drugog svjetskog rata. Nakon što je rat završio, dolazilo je do povremenih etničkih i vjerskih tenzija koje su rezultirale zločinima iz mržnje, uključujući ubistva, bombaške napade, uništavanje imovine i incidenti okarakterizirani kao teška kršenja javnog reda i mira. Međutim, stepeni počinjenog nasilja su bili niski i neuobičajni za rani poratni kontekst gdje su identiteti "preopterećeni" i često radikalizirani.¹⁹⁴ Glavni razlog za tako nizak stepen međuetničkog i međugrupnog nasilja u poratnom kontekstu je struktura društva uspostavljena Dejtonskim mirovnim sporazumom. Iako je stvorio mnoge sociopolitičke nejednakosti, marginalizirao manjinske zajednice i zacementirao etničke elite u sistem, sporazum je bio uspješan u zaustavljanju nasilja jer je omogućio "etničke režime iz ratnog perioda da konsolidiraju svoje odvojene zone uticaja."¹⁹⁵ Ovaj proces, uz prisustvo 60.000 vojnika NATO (Sjeveroatlantski) saveza i 2.000 UN-ovih policijskih jedinica su značajno smanjile učestalost nasilja.

Usljed fragmentiranosti sistema upravljanja državom postoje brojne policijske agencije za suzbijanje zločina iz mržnje, uključujući Državnu agenciju za istrage i zaštitu (SIPA), dva ministarstva unutrašnjih poslova, 10 kantonalnih ministarstava unutrašnjih poslova i Policijsku upravu Brčko distrikta. Međutim, mehanizmi za pravilno evidentiranje zločina iz mržnje nisu uspostavljeni, što dovodi do toga da su podaci o istim nedovoljni i nekonzistentni. Na primjer, prema OSCE-u, tokom 2009. godine bosanska policija je prijavila samo 15 zločina iz mržnje.¹⁹⁶ Tokom 2010. godine prijavljeno je 19 zločina iz mržnje. Iako nemamo podataka dostupnih za 2011. i 2012. godinu, broj zločina iz mržnje je tokom 2013. i 2014. bio 350 i 200, tim redoslijedom. Nagli skok u prijavljenim slučajevima iz perioda 2013.-14. posljedica je proaktivnije uloge u prikupljanju ovih podataka od strane Ministarstva bezbjednosti BiH.¹⁹⁷ Najčešće prijavljeni zločini uključuju rasizam i ksenofobiju, predrasude prema muslimanima, predrasude prema drugim religijama i seksualnim orijentacijama. U pomenutim slučajevima najčešća motivacija za počinioce je zasnovana na rasizmu i ksenofobiji, te vjerskom identitetu, dok su incidenti zbog seksualne orijentacije ili rodnog identiteta manje česti ali ipak prisutni (18 slučajeva tokom 2019. godine). Najčešći oblik napada je uništavanje privatne imovine.

Proteklih godina se nasilje između grupa uglavnom odnosilo na rodno i nasilje zbog seksualne orijentacije. Međutim, izvještaji organizacije Human Rights Watch i Svjetske zdravstvene organizacije pokazuju da ne postoje sistemski podaci o učestalosti ovog nasilja.¹⁹⁸ Ova vrsta nasilja često prolazi neprijavljena od strane žrtava i njihovih porodica. U periodu pred sarajevsku Povorku ponosa u avgustu 2020. godine, LGBTQ+ zajednica je dokumentovala 13 slučajeva napada na pripadnike zajednice, uključujući slučajeve nasilja u porodici. U Republici Srpskoj je usvojen novi Zakon o zaštiti od nasilja u porodici u maju 2020. godine, kojim se kriminalizuje pojava i neprijavlivanje nasilja u porodičnom

okruženju. Pandan tom zakonu je bio na čekanju u Parlamentu FBiH (na rasporedu za raspravu krajem 2021. godine).

Dodatno, postoje prijavljeni slučajevi nasilja protiv migrantskih i izbjegličkih zajednica u BiH koji su na takozvanoj Balkanskoj ruti.¹⁹⁹ U aprilu 2021. godine misija UN-a u BiH je urgirala bosanske i hrvatske vlasti da istraže optužbe o nasilju protiv migranata i izbjeglica koji pokušavaju preći EU granicu u Hrvatskoj. Ne postoje podaci o postotku migranata koji su doživjeli fizičko nasilje.

17. POVJERENJE IZMEĐU GRUPA PROSJEČNA OCJENA: 3

ETNORELIGIJSKI | OCJENA: 4

KLASA | OCJENA: 4

TRANSNACIONALNE MIGRACIJE | OCJENA: 2

Ovi postotci ukazuju na nizak nivo prihvaćanja brakova između različitih etničkih grupa.

Ne postoje recentni sistemski podaci o povjerenju između grupa u BiH. Ranija studija koju je naručila Freidrich Ebert fondacija navodi nizak nivo socijalnog povjerenja među tri dominantne zajednice.²⁰⁰ Opšti nivo povjerenja je bio najveći u srpskoj zajednici, gdje se 18 posto pripadnika slaže da "je većina ljudi pouzdana," u odnosu na 17 posto kod Bošnjaka i 10 posto kod Hrvata.

Izvještaj o socijalnom kapitalu u BiH uzima "miješanje" među različitim etničkim grupama znak međugrupnog povjerenja.²⁰¹ Isti izvještaj pokazuje da 42 posto Bošnjaka_inja, 40 posto Hrvata_ica i 38 posto Srba_pkinja podržava partnerstvo ili brak između osoba različitih etničkih pozadina. Uzimajući u obzir rečeno, 99 posto Bošnjaka_inja, 96 posto Hrvata_ica i 97 posto Srba_pkinja podržava partnerstvo ili brak sa osobom iste etničke pozadine. Ukupno 32 posto anketiranih Bošnjaka_inja bi ušli u partnerski ili bračni odnos sa Hrvatom_icom, 22 posto sa Srbinom_pkinjom i 14 posto sa Romom_kinjom. Dalje, 29 posto anketiranih Hrvata_ica bi ušlo u partnerski odnos ili brak sa Bošnjakom_injom, 26 posto sa Srbinom_pkinjom i samo 9 posto sa Romom_kinjom. Samo 17 posto anketiranih Srba_pkinja bi ušlo u brak sa Bošnjakom_injom, 25 posto sa Hrvatom_icom i 12 psoto sa Romom_kinjom. Ovi postotci ukazuju na nizak nivo prihvaćanja brakova između različitih etničkih grupa. Osim toga, socijalna distanca je manja između tri konstitutivna naroda koji su ratovali nego između bilo koje od ovih zajednica i romske populacije koja nije učestvovala u konfliktu. Ovo istovremeno pokazuje kulturne sličnosti između tri glavne etničke zajednice i ukazuje na stigmatizaciju Roma te postojanje predrasuda prema njima.

Šalajeva studija ne nudi istančane podatke o profesionalnim odnosima.²⁰² Ipak, ukupno 86 posto anketiranih (svih etničkih pozadina) bi prihvatilo za saradnika_cu osobu bošnjačke ili hrvatske nacionalnosti, 89 posto bi prihvatilo Srbina_pkinju i 72 posto bi prihvatilo Roma_kinju u svom radnom okruženju.

Na tvrdnju da "generalno gledano, većini ljudi se može vjerovati", 19,5 posto anketiranih je odgovorilo da se slaže a 32,9 posto da se donekle slaže. Međutim, muškarci su u

Političke vođe su najmanje pouzdana grupa.

prosjeku češće odgovarali pozitivno na ovu tvrdnju ($m = 2,64$, $SD = 1,03$) nego žene ($m = 2,41$, $SD = 1,04$), $p = 0,0007$. Tako da su muškarci sa 23,17 posto odgovorili pozitivno, a samo 16,12 posto žena je uradilo isto.

Istraživanje Globalnog centra za pluralizam (Centar) o *Percepciji pluralizma u Bosni i Hercegovini* ukazuje da se sa tvrdnjom "većini ljudi se može vjerovati" u potpunosti slaže 19,5 posto ispitanika, a djelimično 32,9 posto ispitanika.²⁰³ Povjerenje između grupa je više među ispitanim muškarcima (23,17 posto) nego među ženama (16,12 posto). Na etničkom uzorku, hrvatska grupa je pokazala najveće povjerenje (59 posto), prati ih bošnjačka grupa (52 posto) i srpska grupa (50). Podaci o međugrupnom povjerenju ne pokazuju rodne razlike, ali otkrivaju neke etničke razlike: hrvatska grupa pokazuje najveće međuvjersko povjerenje (75 posto), a prati ih bošnjačka (74 posto) i srpska grupa (69). Anketa ukazuje visoko povjerenje između etničkih grupa, bez razlika između polova i blagim razlikama između etničkih grupa: Hrvati_ice pokazuju najveće međuetničko povjerenje (76 posto), prate ih Bošnjaci_inje (72 posto) i Srbi_pkinje (67 posto). Oko 54 posto anketiranih vjeruje da imaju jednake šanse za zaposlenje kao bilo koja druga osoba iz BiH. Ove brojke su nešto niže u slučaju "Ostalih" (44 posto). Stavovi o međugrupnim brakovima pokazuju pozitivne opšte stavove sa manjim etničkim razlikama: hrvatska grupa pokazuje najviše međureligijskog povjerenja (80 posto), prati ih srpska (76 posto) i bošnjačka grupa (67 posto).

Studija iz 2004. godine na reprezentativnom uzorku od 1.500 odraslih građana BiH je pokazala da 15 posto ispitanika vjeruje svima, dok 85 posto njih misli da treba biti oprezan u kontaktu sa ljudima.²⁰⁴ Još jedna studija na uzorku od 681 bosanskih Srba, Hrvata i Bošnjaka (sprovedena između septembra 2003. i januara 2004. godine) tematizuje povjerenje u zajednici nakon rata.²⁰⁵ Ne iznenađuje zaključak istraživanja u kojem ispitanici vjeruju više pripadnicima svoje etničke grupe nego pripadnicima druge dvije. Međutim, ove razlike nisu izražene kako se očekivalo s obzirom na recentnu historiju konflikta.²⁰⁶ Anketa iz 2009. godine sprovedena od strane PARTNER agencije za marketing iz Banjaluke obuhvatila je reprezentativni uzorak od 1966 građana BiH.²⁰⁷ Ovo istraživanje pokazuje da oko 74 posto ispitanika vjeruje da u odnosu sa drugim ljudima treba biti oprezan, dok samo 16 posto vjeruje da se većini ljudi može vjerovati. Rezultati su slični i na uzorcima unutar etničkih grupa. Prilikom mjerenja etničke udaljenosti između grupa (Bošnjaka, Hrvata i Srba), ispitanici između 17 i 30 posto prhvataju odnose sa drugim grupama, a samo 12 posto njih prihvata odnose sa članovima romske populacije.

Istraživanje sprovedeno 2018. godine na uzorku mladih ljudi iz BiH obrađuje različite pokazatelje mladenačkog života, uključujući pokazatelje socijalnog povjerenja.²⁰⁸ Studija pokazuje da mladi ljudi najviše vjeruju porodici, prijateljima, vršnjacima i komšijama, pa tek poslije ljudima druge vjere ili nacionalnosti i ljudima drugačije političke orijentacije. Političke vođe su najmanje pouzdana grupa.

Iznenađujuće, nedavna studija je pokazala da su ekonomske poteškoće u obrnutoj korelaciji sa nasiljem i tenzijama između grupa.²⁰⁹ Imućniji građani osjećaju veću napetost prema drugim zajednicama. Jedno od objašnjenja za veću vjerovatnoću za međugrupno nasilje i tenziju je i hipoteza da se bogatiji ljudi osjećaju više ugroženim od strane drugih etničkih grupa²¹⁰ te da su ekonomske elite bliže povezane sa nacionalistima koji zagovaraju privilegije za sopstvene etničke zajednice.²¹¹

Konačno, istraživanje iz 2019. godine o odnosima lokalne populacije sa migrantima i izbjeglicama otkriva da oko 26 posto anketiranih migranata i izbjeglica smatra da je lokalno stanovništvo bilo nepravedno prema njima, a oko 56 posto njih je doživjelo lokalnu populaciju jednako prijatno kao pripadnike vlastitog naroda. Što se tiče prava na ostanak u zemlji, oko 67 posto lokalne populacije bi dozvolilo migrantima da ostanu do šest mjeseci a zatim odsele iz BiH, oko 15 posto anketiranih bi dozvolilo dugoročni boravak a 18 posto bi ih odmah deložiralo iz zemlje. Lokalno stanovništvo obično opisuju migrante koristeći negativne termine, da su prljavi i potencijalno nasilni.²¹²

18. POVJERENJE U INSTITUCIJE

PROSJEČNA OCJENA: 2

ETNORELIGIJSKI | OCJENA: 3

KLASA | OCJENA: 2

TRANSNACIONALNE MIGRACIJE | OCJENA: NIJE PRIMJENJIVO

Zapanjujućih 88 pripadnika BiH populacije nije zadovoljno vladinim anti-korupcijskim mjerama, dok je nivo korupcije najveći u regionu.

Ne postoje razdvojeni podaci koji pokazuju nivo povjerenja u javne institucije po etničkim zajednicama. Međutim, postoje podaci koji pokazuju da su građani u oba entiteta ocijenili državnu vladu kao najnepopularniju instituciju (19 posto odobravanja u FBiH i 21 posto odobravanja u Republici Srpskoj) u odnosu na regionalni prosjek od 30 posto.

Istraživanje koje sprovodi Balkan Barometar navodi da se 66 posto ispitanika ne slaže ili uglavnom ne slaže da se zakoni sprovode i primjenjuju efektivno, a samo 3 posto ima apsolutno povjerenje u jednaku i efikasnu primjenu zakona.²¹³ Nevjerovatnih 84 posto ispitanika se u potpunosti ili djelomično slaže da su pripadnici policijskih organa korumpirani. Zapanjujućih 88 pripadnika BiH populacije nije zadovoljno vladinim anti-korupcijskim mjerama, dok je nivo korupcije najveći u regionu.²¹⁴

Prema istom izvještaju, postoji visok nivo nepovjerenja prema pravosuđu (66 posto), ali ipak nešto viši postotak (71 posto) vjeruje u kompetentnost sudova. Nepovjerenje u pravosuđe je i veće po pitanju nezavisnosti – 76 posto ispitanika se ne slaže djelimično ili potpuno da se zakon primjenjuje jednako prema svima. Pored toga, 5 posto ispitanika je izjavilo da su učestvovali u podmićivanju nekog iz pravosuđa, a 73 posto ispitanika je iskazalo uvjerenost da je ta institucija korumpirana. Štoviše, 6 posto ispitanika je izjavilo da su učestvovali u davanju mita u vezi sa obrazovnim sistemom tokom 2020. godine (na primjer da bi povećali ocjenu svog djeteta), a 15 posto da su davali mito kako bi dobili pristup medicinskim uslugama i zdravstvenoj zaštiti (npr. da bi brže dobili tretman). Uprkos relativno malom postotku lica koji prijave svoje učešće u davanju mita u slučaju obrazovanja i zdravstvene zaštite, većina vjeruje da su institucije korumpirane. Ukupno 73 posto ispitanika se slaže ili djelimično slaže da je obrazovni sistem u BiH pogođen korupcijom. Isti je postotak, 73 posto, percipirane korupcije u sistemu zdravstvene zaštite.

Dopunska anketa o javnom mnijenju koju je sproveo Balkan Barometer 2020. godine²¹⁵ pokazuje da je povjerenje u obrazovne institucije na 52 posto, povjerenje u vjerske organizacije 40 posto, u policijske organe 27 posto i 25 posto u medije. Povjerenje je

čak i manje u političke partije (7 posto), Parlamentarnu skupštinu (7 posto), Vijeće ministara (7 posto) te Predsjedništvo BiH (9 posto). Dodatna procjena transformacije BiH ka demokratiji i tržišnoj ekonomiji između 2006. i 2020. godine pokazuje da je država osjetno regresirala u smislu političke participacije, slobode govora, nezavisnosti pravosuđa i sabilnosti demokratskih institucija.²¹⁶

Isti izvještaj dokumentira nizak podrške za državno rukovodstvo, na samo 16 posto (u poređenju sa prosjekom od 29 posto za zemlje regiona). Građani oba entiteta ocijenili su državnu vladu kao najmanje popularnu instituciju (nivo podrške 19 posto u FBiH a 21 posto u RS, u poređenju sa regionalnim prosjekom od 30 posto). Pored toga, samo 3 posto ispitanika vjeruje pravosuđu, što odražava nizak nivo povjerenja u čitavom regionu. Nasuprot ovog, nivo povjerenja u policiju je viši – 19 posto ispitanika ima visoko povjerenje dok 41 posto ima “neko” povjerenje u policiju.

Što se tiče drugih institucija, anketa pokazuje da 67 posto ispitanika ne vjeruje ili djelimično ne vjeruje parlamentu, 71 posto ne vjeruje vladi a 61 posto ne vjeruje lokalnim vlastima. Nivo apsolutnog povjerenja u ove institucije je na 5 posto za parlament i vladu i 6 posto za lokalne vlasti.

Recentna istraživanja pokazuju da 65 posto stanovništva nema povjerenja u policiju i javne zakone u BiH (bez obzira na etničke poduzorke).²¹⁷ Također, visok postotak (oko 70 posto) stanovništva ne vjeruje da ih pravni sistem u zemlji može zaštititi od nepravde.

Ova istraživanja ne uzimaju u obzir varijable obrazovanja i prihoda. Anketa koju je 2010. godine sproveo Whitt, pokazuje blagu obrnutu korelaciju između nivoa obrazovanja i mjesta prebivališta (urbano ili ruralno) sa jedne strane, i povjerenja u institucije, sa druge strane.²¹⁸

Ne postoje podaci o povjerenju u institucije sprovedeni u zajednicama transnacionalnih migranata.

19. INKLUZIJA I PRIHVATANJE

PROSJEČNA OCJENA: 3

ETNORELIGIJSKI | OCJENA: 3

KLASA | OCJENA: 3

TRANSNACIONALNE MIGRACIJE | OCJENA: 2

Etnoreligijska dimenzija međugrupnih odnosa i osjećaja pripadnosti je izuzetno snažna u BiH. Ipak, nemogućnosti političkih elita da postignu dogovor o promjeni Ustava onemogućila je građansku dimenziju “pripadnosti” Bosni i Hercegovini. Iako ne postoje formalne prepreke da različite grupe uživaju prava na slobodu vjeroispovijesti i etnokulturno naslijeđe, i dalje postoje praktične prepreke u kontekstu etnoteritorijalne podjele BiH. Na primjer, iskazivanje pripadnosti muslimanskoj zajednici je prihvaćenije u FBiH nego u RS, koji je etnički skoro homogen entitet. Druge zajednice (uključujući Rome, Jevreje i

Iako ne postoje formalne prepreke da različite grupe uživaju prava na slobodu vjeroispovijesti i etnokulturno naslijeđe, i dalje postoje praktične prepreke u kontekstu etnoteritorijalne podjele BiH.

druge ustavno priznate nacionalne manjine) žive na marginama društva. Međutim, ne postoje statistički podaci o tome koliko se oni osjećaju uključenim i prihvaćenim.

Iako su etničke grupe izrazito vidljive i zaštićene u BiH, istraživanje iz 2011. godine otkriva da mnogi mladi ljudi strahuju za budućnost svoje etničke skupine. Konkretno, 66 posto hrvatske mladeži je izrazilo strah za budućnost njihovog naroda u BiH, u odnosu na 49 posto Srba, 45 posto Bošnjaka i 32 posto ispitanika koji su se izjasnili Bosancima.²¹⁹

Mogi ljudi u BiH se osjećaju marginalizirano zbog svog socijalnog i ekonomskog statusa. Balkan Barometar iz 2020. godine navodi da se 12 posto BiH populacije osjeća manje vrijednom zbog nezaposlenosti ili visine prihoda.²²⁰ Štoviše, 20 posto ispitanika je iskazalo anksioznost zbog mogućeg pada u siromaštvo a oko 10 posto se osjeća isključenim iz društva zbog niza razloga. Glavni zabilježeni razlozi za osjećaj isključenosti su godine starosti (18 posto), nemogućnost trajnog zaposlenja (31 posto), nedostatak podrške porodice ili prijatelja (18 posto), bolest ili invaliditet (18 posto, kao i status manjinske grupe (15 posto). Anketa je također pokazala da ljudi u BiH, ili bar oni koji su sudjelovali u ovom istraživanju, podržavaju afirmativne intervencije za zapošljavanje osoba sa invaliditetom prije nego za interno raseljena lica ili izbjeglice, ili članove romske zajednice.²²¹

Romi su sistemski isključeni iz društva. Studija Svjetske banke iz 2019. godine je mjerila socijalnu distancu prema Romima, te pokazuje da se 67 posto anketiranih BiH građana osjeća komforno radeći sa Romima, 62 posto bi se osjećalo komforno radeći za romskog poslodavca, 67 posto ne vidi problem u tome da njihova djeca idu u iste škole sa romskom djecom, 24 posto bi stupilo u brak ili dopustilo svojoj djeci da se žene i udaju za pripadnike romske populacije, 56 posto bi pozvalo Rome u goste i 48 posto bi iznajmilo stan Romima.²²²

Studija Fridrich Ebert fondacije iz 2019. godine ispitivala je stavove prema migrantima i izbjeglicama u BiH. Rezultati pokazuju da ispitanici uglavnom podržavaju kratkoročni boravak migranata u BiH (oko 67 posto), dok 18 posto anketiranih misli da bi ih se trebalo deportirati. U opisu migranata i izbjeglica, ispitanici često ističu negativne crte poput prljavštine, agresije, neurednosti i nepristojnosti.²²³

Istraživanje o percepciji pluralizma koje je sproveo Centar pokazuje da se oko 88 posto ispitanika identificira kao osoba iz BiH.²²⁴ Nema rodni razlika u odgovorima, ali postoje neke razlike u etničkim grupama: 95 posto Bošnjaka, 83 posto Hrvata i 76 posto Srba se identifikuju kao osobe iz BiH. Oko 74 posto ispitanika je odgovorilo da im je drago biti osoba iz BiH. Ne postoje rodne razlike u odgovorima, samo razlike u odnosu na etničku pozadinu: 82 posto Bošnjaka, 66 posto Hrvata i 60 posto Srba je sretno što dolaze iz Bosne i Hercegovine. Oko 74 posto ispitanika osjećaju snažnu poveznicu sa ljudima iz BiH. Tu postoje neke rodne razlike u odgovorima, gdje 77 posto muškaraca i 71 posto žena osjeća snažne poveznice. Također, postoje neke razlike među etničkim grupama: 80 posto Hrvata, 74 posto Bošnjaka i 74 posto Srba osjećaju snažne poveznice sa ljudima iz BiH. Oko 80 posto ispitanika misli da ih drugi ljudi iz BiH vide kao osobu iz Bosne i Hercegovine. U odgovorima nema rodni razlika, sa određenim razlikama po etničkim grupama: 84 posto Bošnjaka, 78 posto Hrvata i Srba koji misle da ih drugi Bosanci i Hercegovci vide kao osobu iz BiH.

20. ZAJEDNIČKO UČEŠĆE U DRUŠTVU

PROSJEČNA OCJENA: 2

ETNORELIGIJSKI | OCJENA: 3

KLASA | OCJENA: 2

TRANSNACIONALNE MIGRACIJE | OCJENA: 0

Kao rezultat slabe političke participacije neki glasovi nisu zastupljeni u javnoj sferi.

Sveukupan osjećaj zajedničkog učešća u društvu je nizak u BiH.²²⁵ Politička zastupljenost je jedan od ključnih elemenata u stvaranju inkluzivnog i pluralističkog društva, a izborna prava se već dugo vremena smatraju okosnicom demokratije. Kao rezultat slabe političke participacije neki glasovi nisu zastupljeni u javnoj sferi. Ako se tome dodaju specifičnosti političkog i ustavnog ustroja države, zajedničko učešće u društvu na državnom nivou je gotovo nepostojeće i podudara se sa etnoreligijskim i teritorijalnim razdorima. To je vidljivo na tri nivoa. Prvi nivo je činjenica da je “učešće” u društvu zagantovano za tri konstitutivna naroda, iako je ono istovremeno isključivo i manjkavo. Čak i za konstitutivne zajednice, uživanje političkih i građanskih prava je vezano za određenu teritoriju. Drugi nivo predstavljaju manjinske zajednice (“Ostali”) koje su ustavom definisane i, makar formalno, čine “narod”. Uprkos ovom formalnom prepoznavanju u Ustavu, stvarna raspodjela prava – čak i kroz relevantni zakonodavni okvir – predstavlja ozbiljnu prepreku za uživanje prava i osjećaj zajedničkog učešća u društvu. Posljedica toga je da su Jevreji, Romi i druge manjine spriječene da jednako i u potpunosti učestvuju u političkom i društvenom životu.²²⁶ Rodni jaz ne postoji u zakonodavstvu, ali – kako je navedeno ranije – nivo zastupljenosti žena u javnom i političkom životu je nizak. Treći nivo su nerezidentne zajednice, poput migranata koji su u tranziciji i nemaju interese u bosanskom kontekstu, kojima je kao legitimnim i punopravnim članovima gotovo potpuno onemogućeno učešće u društvu.

Iako nema istraživanja koja se fokusiraju na odnos između socioekonomskog statusa i osjećaja učešća u BiH društvu, činjenica da mladi (i drugi) odlaze iz BiH u tako velikim brojevima je pokazatelj otuđenosti ljudi od države i društva. Ogromna nezaposlenost postaje multigeneracijski strukturni okvir, a samo politika raspodjele i doznake iz inostranstva koje se dijele familiji i prijateljima održava ljude sitim i živim. Ova katastrofalna situacija među mladima proizvodi kontinuirano razočarenje u državu i njenu budućnost. To također stvara jasnu razliku između politički korumpirane Bosne, gdje je nužno izabrati između povlačenja iz države i njene prljave politike ili i sam postati korumpiranim da bi preživio, i izmaštane “Evrope” gdje navodno postoje pravila političke ekonomije pod kojima osoba može odabrati da se ne služi korupcijom i dalje ostati prepoznat i poštovan građanin. Kao rezultat toga, mladi Bosanci masovno odlaze iz države. Diljem Bosne se smanjuje broj djece u učionicama, škole se zatvaraju a nastavno osoblje gubi posao jer nemaju kome predavati.²²⁷ Na ovaj način, kroz složene, dugoročne efekte post-socijalizma i poraća, bosanska država nastavlja da gubi svoje stanovništvo, one “normalne ljude od krvi i mesa.”²²⁸

Istraživanje o percepciji pluralizma koje je sproveo Centar potvrđuje relativno nizak nivo povjerenja u funkcioniranje demokratije u BiH. Čak 77,6 posto ispitanika se djelimično ili potpuno ne slaže sa tvrdnjom da je BiH funkcionalna demokratska zemlja, sa slabašnih 6,3 ispitanika koji imaju potpuno povjerenje u funkcioniranje demokratije u ovoj zemlji.

Izveštaj dokumentira značajan jaz između preuzetih obaveza države BiH prema pluralizmu sa jedne strane, i ograničene implementacije istih obaveza, sa druge.

PREPORUKE

Ovaj izvještaj je prvi pokušaj procjene faktora pluralizma u Bosni i Hercegovini. Izvještaj dokumentira značajan jaz između preuzetih obaveza države BiH prema pluralizmu sa jedne strane, i ograničene implementacije istih obaveza, sa druge. Tri najveće prepreke demokratiji i pluralizmu su politizacija etničkih identiteta, visok nivo političke korupcije i ekonomska nestabilnost. Na temelju izvještaja smo sastavili spisak preporuka koji bi mogli biti od koristi zagovaračima pluralizma, uključujući BiH vlasti, civilno društvo i relevantne vanjske aktere.

VLADA

Svi nivoi vlasti trebaju težiti unapređenju pluralističkog društva u BiH, ne samo kroz formalne obaveze prema raznim međunarodnim pravnim dogovorima već kroz njihovo implemetiranje u praksi. Eventualna promjena etničkog principa podjele vlasti bi trebala dopustiti viši nivo inkluzije; ipak, ovo pitanje bi moglo kontroverzno jer se promjena Ustava smatra neprihvatljivim za neke zajednice u zemlji.

Vlade na svim nivoima bi se trebale baviti pitanjima onih najviše marginalizovanih i najranjivijih zajednica. Vlasti bi trebale mijenjati dosadašnje politike prema nacionalnim manjinama, naročito Romima, koji se često suočavaju sa diskriminacijom u svim društvenim i ekonomskim sferama. U tom pogledu treba razmotriti afirmativne mjere u vezi sa obrazovnim, socijalnim i mehanizmima formalnog sudjelovanja. Neophodno je uspostaviti politike spram (privremenih) transnacionalnih migranata i izbjeglica koji putuju ka Evropi. Svaki čin nasilja treba istražiti a počinitelje procesuirati. Dalje, vlasti na svim nivoima trebaju strijeliti ka većem socioekonomskom uključivanju žena i boljem prihvatanju LGBTQ+ zajednica. Za žene, posebno ruralne žene, pokretanjem ciljanih projekata moglo bi ih se uključiti u ekonomski život (primjerice mikro kreditima, poljoprivrednim subvencijama itd.), kojim bi se pomoglo njihovo osnaživanje. Obrazovne intervencije kojim bi se raskrinkale tradicionalne rodne uloge mogu biti korisne u smislu osnaživanja žena kao i u kontekstu LGBTQ+ prava.

Vlast treba unaprijediti pluralizam odlučnijom borbom protiv korupcije i smanjenjem ogromne i komplikovane birokratije koja guši mlade biznise i iscrpljuje poreske obveznike, od kojih mnogi tonu u siromaštvo. Vlasti također treba da djeluju brzo kako bi zaštitili prirodna dobra koja postaju lak plijen uslijed nefunkcionalnog sistema, kao i lokalnih i međunarodnih poslovnih interesa koji koriste slabosti bosanske države. Pored pomenutog, neophodno je osigurati da marginalizovane grupe mogu jednakopravno učestvovati na tržištu rada i u raspodjeli društvenih dobara.

CIVILNO DRUŠTVO

Relevantni akteri civilnog društva trebaju raditi zajedno na uspostavi obrazovnih inicijativa na temelju široko definiranih ideja pluralizma i različitosti. Kako je civilni sektor u BiH uglavnom fokusiran na aktivnosti vezane za sport, rekreaciju i kulturu, to se može iskoristiti za potencijalnu međukulturnu razmjenu (kao primjer mogu se uzeti *Igre prijateljstva*).²²⁹

Socioekonomske razlike i transnacionalne migracije su ključne u razumijevanju različitosti i pluralizma u BiH, na zapadnom Balkanu i EU.

Akteri civilnog sektora trebaju biti proaktivni i insistirati na njihovoj uključenosti u proces donošenja odluka. Imajući u vidu da je ovim akterima osnovni problem ograničeno finansiranje po osnovu projekata, mogući izlaz je kolektivna podrška kroz crowdsourcing i crowdfunding (dijeljenje znanja i resursa) za inicijative koje imaju široku podršku. Primjeri društvenih problema oko kojih se mogu zamisliti ovakve kampanje (kratkoročno i srednjeročno) mogu uključivati prava djece i okoliša.

MEĐUNARODNI AKTERI

Evropska komisija bi trebala razmotriti mogućnost da posveti više pažnje, priznanja, predanosti i jači poticaj svojim mehanizmima uslovljavanja tako što bi uspostavila jasan sistem i vremenske okvire za nagrađivanje progressa i sankcionisanje stagnacije ili nazadovanja. Sistem nagrada se pokazao uspješnim u kontekstu vizne liberalizacije, i sličan bi se model mogao primjeniti u drugim aspektima političkog uslovljavanja od strane EU. S obzirom da se BiH nalazi pred najvećom krizom od rata, od neprocijenjive su važnosti predanost EU i SAD-a na očuvanju suverenosti BiH države.

Agencije UN-a se trebaju još više posvetiti lokalnim zajednicama kako bi uspostavili dugoročne inicijative, pogotovo na polju institucionalnih reformi i civilnog društva koje radi na promociji i zaštiti ljudskih prava.

Međunarodni i lokalni akteri trebaju proširiti svoj fokus – prikupljanje podataka, angažman i politike – sa dosadašnjeg angažmana sa isključivo etno-političkim formacijama na pitanja klase i transnacionalnih migracija. Socioekonomske razlike i transnacionalne migracije su ključne u razumijevanju različitosti i pluralizma u BiH, na zapadnom Balkanu i EU. Međunarodni i lokalni akteri moraju razvijati bolje politike, mehanizme praćenja i prikupljanja podataka o klasnim razlikama i međunarodnim migracijama u BiH.

BILJEŠKE

- 1 'Plitki model' se odnosi na činjenicu da poratna Bosanska država ima vrlo malo nadležnosti – ona primarno postoji kao utočište etnički shvaćene populacije i njenim upravljanjem, izostajući međusobno povezane historije, ekonomsku solidarnost i hibridne živote društveno marginaliziranih i politički nekultiviranih. Imajući to u vidu, dejtonska Bosna i Hercegovina materijalizira 'praznu posudu', koja, zbog svoje ideologije i (i)racionalnosti, ne uspijeva da prepozna, izazove i njeguje panetničko identificiranje i ekonomsku solidarnost ili da uspiješno 'obavije' građane koji joj historijski i teritorijalno pripadaju. Azra Hromadžić, *Citizens of an Empty Nation: Youth and State-Making in Postwar Bosnia and Herzegovina* (Filadelfija: University of Pennsylvania Press, 2015), 185-86.
- 2 Hromadžić, *Citizens*.
- 3 Boris Divljak i Aleksandra Martinović, *Privatizacija državnog kapitala u Bosni i Hercegovini* (Banja Luka: Transparency International, 2009), 37.
- 4 Azra Hromadžić, "Uninvited Citizens: Violence, Spatiality and Urban Ruination in Postwar and Postsocialist Bosnia and Herzegovina," *Third World Thematics* vol.4, br. 2-3 (2019).
- 5 UNDP, *The Next Frontier: Human Development and the Anthropocene, Bosnia and Herzegovina, Human Development Report 2020*, pristupljeno 26.08.2021., http://hdr.undp.org/sites/all/themes/hdr_theme/country-notes/BIH.pdf.
- 6 Agencija za rad i zapošljavanje Bosne i Hercegovine, "Pregled stanja tržišta rad na dan 31. januara 2021. godine", 3.12. 2021, pristupljeno 22.07.2021., <http://www.arz.gov.ba/statistika/mjesecni/default.aspx?id=5342&langTag=bs-BA>.
- 7 Nerzuk Ćurak, *Dejtonski Nacionalizam: Ogledi o Političkom* (Sarajevo: Buybook, 2004).
- 8 Statistika.ba, "Analiza: Država – Konačni rezultati – Popis 2013, Bosna i Hercegovina," pristupljeno 16.05.2021., <http://www.statistika.ba>.
- 9 World Bank Data, "Personal Remittances, Received (Current US\$) - Bosnia and Herzegovina," [Podaci Svjetske banke, "Lične doznake primljene u američkim dolarima- Bosna i Hercegovina], 2020, pristupljeno 17.07.2021., <https://data.worldbank.org/indicator/BX.TRF.PWKR.CD.DT?locations=BA>.
- 10 Državni Zakon o nacionalnim manjinama (2003) prepoznaje 17 nacionalnih manjina: Albance, Čehe, Italijane, Jevreje, Njemce, Mađare, Makedonce, Crnogorce, Poljake, Rome, Rumune, Ruse, Rutene, Slovence, Turke i Ukrajinke.
- 11 Council on Europe, The European Charter for Regional or Minority Languages, Doc. 12422, 21.10.2010., pristupljeno 14.06.2021. <https://www.refworld.org/pdfid/4d8b18322.pdf>
- 12 ECtHR, "Bosna i Hercegovina," medijski profil države, januar 2022., pristupljeno 22.07.2021., https://www.echr.coe.int/Documents/CP_Bosnia_and_Herzegovina_ENG.pdf.
- 13 Council of Europe, "European Social Charter: Bosnia and Herzegovina," pristupljeno 15.05. 2021., <https://www.coe.int/en/web/european-social-charter/bosnia-and-herzegovina>.
- 14 Sejdić and Finci v. Bosnia and Herzegovina, Application nos. 27996/06 and 34836/06, Council of Europe: European Court of Human Rights, 22.12.2009., pristupljeno 12.7.2022., <https://www.refworld.org/cases,ECHR,4b44a28a2.html>.
- 15 OHCHR, In Dialogue With Bosnia and Herzegovina, Committee on Economic, Social and Cultural Rights Asks About Distribution of Social Benefits, and About Access to Education and Housing, press release, 01.10.2021., pristupljeno 09.07.2021., ohchr.org/en/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=27591&LangID=E.
- 16 UNHRC, National report submitted in accordance with paragraph 5 of the annex to Human rights Council resolution 16/21*, Bosna i Hercegovina, 22.10.2019., pristupljeno 26.07.2021., <https://undocs.org/A/HRC/WG.6/34/BIH/1>
- 17 Bosnia and Herzegovina, European Community, Agreement between the European Community and Bosnia and Herzegovina on the readmission of persons residing without authorisation - Joint Declarations, 18.09.2009., <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A22007A1219%2804%29>.
- 18 Statewatch, "Blackmail in the Balkans: How the EU is Externalising Its Asylum Policies," 01.06.2021., pristupljeno 27.07.2021., <https://www.statewatch.org/analyses/2021/blackmail-in-the-balkans-how-the-eu-is-externalising-its-asylum-policies/>.
- 19 Vidjeti Annex 4. UN General Assembly Security Council, General Framework Agreement for Peace in Bosnia and Herzegovina, A/50/79C, 30.11.1995., pristupljeno 22.07. 2021., https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/BA_951121_DaytonAgreement.pdf.
- 20 Do polovine 2021. godine, nije došlo do ustavnih reformi povodom slučaja Sejdić i Finci protiv Bosne i Hercegovine.
- 21 Ista struktura ne dopušta građanima da učestvuju u demokratskim izborima na različitim nivoima. Dok slučaj Sejdić i Finci pokazuje nejednakost na nivou kandidature za poziciju predsjednika i za Dom naroda, i lokalni elektoralni proces je sputan distribucijom političke moći između tri konstitutivna naroda. Na primjer, u decembru 2020. godine, podjeljeni grad Mostar je održao prve izbore nakon 2008. godine. Bosanski Ustavni sud je u odluci iz 2010. godine proglasio diobu vlasti u gradu diskriminatornom (odluka je dodatno potvrđena 2019. godine pred ECtHR u slučaju Baralija protiv Bosne i Hercegovine). Evropski sud je naložio nadopunu Izbornog zakona iz 2001. godine kako bi dozvolio javno glasanje.

- 22 Criminal Code of FBiH, Article 163 and 363(a); Criminal Code of RS, Article 294a; Criminal Code of BD, Article 2, 49, 160, 357.
- 23 OSCE, *Zakon o zabranidiskriminacije (neslužbenaprečćenaverzija)*[Law on Prohibition of Discrimination (unofficial consolidated version)], 06.09. 2016., pristupljeno 22.07.2021., <https://www.osce.org/files/f/documents/1/1/378877.pdf>.
- 24 Prema Zakonu o zabrani diskriminacije, diskriminacijom se “smatra svako različito postupanje uključujući svako isključivanje, ograničavanje ili davanje prednosti utemeljeno na stvarnim ili pretpostavljenim osnovama prema bilo kojem licu ili grupi lica i onima koji su s njima u rodbinskoj ili drugoj vezi na osnovu njihove rase, boje kože, jezika, vjere, etničke pripadnosti, invaliditet, starosna dob, nacionalnog ili socijalnog porijekla, veze s nacionalnom manjinom, političkog ili drugog uvjerenja, imovnog stanja, članstva u sindikatu ili drugom udruženju, obrazovanja, društvenog položaja i spola, seksualne orijentacije, rodnog identiteta, spolnih karakteristika, kao i svaka druga okolnost koja ima za svrhu ili posljedicu da bilo kojem licu onemoguću ili ugrožava priznavanje, uživanje ili ostvarivanje na ravnopravnoj osnovi, prava i sloboda u svim oblastima život.”
- 25 Poglavlje IV, Član 7.2 navodi da “Ombudsman Bosne i Hercegovine postupa u skladu s ovim zakonom i Zakonom o ombudsmenu za ljudska prava BiH na način da u okviru svoje nadležnosti... prikuplja i analizira statističke podatke o slučajevima diskriminacije.” Službeni glasnik BiH, Zakon o zabrani diskriminacije.
- 26 BiH Official Gazette, Bosnia and Herzegovina: Law on Asylum, 11/2016, 19.02.2016., pristupljeno 22.07.2021., <https://www.refworld.org/docid/58b575084.html>.
- 27 BiH Official Gazette, Law on Asylum.
- 28 BiH Official Gazette, Law on Asylum.
- 29 Vedrana Maglajlija, “Tražitelji azila teško ostvaruju prava u BiH” (Asylum seekers find it difficult to exercise their rights in BiH), *Al Jazeera*, 7.02.2020., pristupljeno 18.07.2021., <https://balkans.aljazeera.net teme/2020/2/7/trazitelji-azila-tesko-ostvaruju-prava-u-bih>.
- 30 Izvještaji Evropske komisije o Bosni i Hercegovini iz 2019. i 2020. Evropskog parlamenta su utvrdili da “postoje prepreke u sprovođenju sudske reforme od strane političkih aktera i unutar pravosuđa, te da je loše funkcionisanje pravosudnog sistema nastavlja da ugrožava uživanje prava građana.” Izvještaj također naglašava da “Bosna i Hercegovina mora garantirati slobodu izražavanja i slobodu medija, zaštitu novinara, kao i povoljno okruženje za rad civilnog društva, naročito poštujući evropske standard o udruživanju i slobodi okupljanja.” European Parliament, *Report on the 2019-2020 Commission Reports on Bosnia and Herzegovina*, 2019/2171(INI), 2021., pristupljeno 30.05.2021., europarl.europa.eu/doceo/document/A-9-2021-0185_EN.html.
- 31 Poslije raspada Jugoslavije, ustavne odredbe su automatski dodijelile BiH državljanstvo svima koji su posjedovali državljanstvo Republike Bosne i Hercegovine unutar bivše Jugoslavije. Državljanstvo osoba koje su naturalizovane tokom konflikta i postratnih godina je regulisano kroz zasebne odredbe o državljanstvu. Department of Legal Affairs, “Constitution of Bosnia and Herzegovina,” 1995., pristupljeno 16.05.2022., <http://www.ohr.int/ohr-dept/legal/laws-of-bih/pdf/001%20-%20Constitutions/BH/BH%20CONSTITUTION%20.pdf>.
- 32 Article 1 (7b).
- 33 Article 1(7).
- 34 Eldar Sarajlić, “Conceptualising Citizenship Regime(s) in Post-Dayton Bosnia and Herzegovina,” *Citizenship Studies* vol. 16, br. 3-4 (2012), 367-81.
- 35 Article 1 (7e).
- 36 Dejan Stjepanović, “Bosnia’s Third Citizens: A Story of Brčko’s Exception.” februar 2012., CITSEE, pristupljeno 30.05. 2021., <https://www.citsee.eu/citsee-story/bosnia%E2%80%99s-third-citizens-story-br%C4%8Dko%E2%80%99s-exception>
- 37 Zakon o Državljanstvu Republike Srpske iz 2014. godine propisuje povoljne uslove za sticanje državljanstva za osobe bez državljanstva i lica koja imaju status izbjeglica.
- 38 Bosnia and Herzegovina Nationality Law, 07.10.1992., pristupljeno 02.07. 2021., <https://www.refworld.org/docid/3ae6b4d828.html>.
- 39 Article 17 of the 1999 Citizenship Law. Zakon o državljanstvu Bosne i Hercegovine [Law on Citizenship of Bosnia and Herzegovina], Official Gazette 13/99, 04.02.1999.
- 40 Jelena Džankić, *Citizenship in Bosnia and Herzegovina, Macedonia and Montenegro: Effects of Statehood and Identity Challenges* (London: Routledge, 2015).
- 41 BiH, Law on Asylum, Article 6 (1), Article 6 (2), Article 10 (1); BiH, Law on Prohibition of Discrimination, no. 59/09.
- 42 Operational Strategy of the Institution of Human Rights Ombudsman of Bosnia and Herzegovina for the Period of 2016 - 2021. https://www.ombudsmen.gov.ba/documents/obmudsmen_doc2016041509303547eng.pdf
- 43 Ombudsmen of BiH, *Operational Strategy of the Institution of Human Rights Ombudsman of Bosnia and Herzegovina for the Period of 2016 - 2021*, februar 2016., pristupljeno 16.05.2022., https://www.ombudsmen.gov.ba/documents/obmudsmen_doc2016041509303547eng.pdf

- 44 Trenutni načelnik je Esed Kadrić (većinski bošnjačka Stranka Demokratske Akcije, SDA), predsjednik Skupštine je Siniša Milić (većinski srpski Savez Nezavisnih Socijal Demokrata, SNSD), a podpredsjednik je Ivo Filipović (većinski hrvatska Hrvatska demokratska zajednica, HDZ).
- 45 Stjepanović, "Bosnia's Third Citizens."
- 46 Archana Kabra, "14 Poorest Countries in Europe 2022," *The Teal Mango*, 06.03.2022, pristupljeno 12.07.2021., <https://www.thetealmango.com/featured/poorest-countries-in-europe/>.
- 47 World Bank Data, "Poverty Headcount Ratio at National Poverty Lines (% of Population) – Bosna i Hercegovina, 2015., pristupljeno 17.07.2021., <https://data.worldbank.org/indicator/SI.POV.NAHC?locations=BA>
- 48 Nikolina Obradović, Mirna Jusić, and Nermin Oruč, *ESPN Thematic Report on In-Work Poverty: Bosnia and Herzegovina* (Brisel: European Social Policy Network, 2019), 4.
- 49 Vera Soldo, "Hrvat, Srbin ili Bošnjak – nacionalnost po potrebi" [Croat, Serb or Bosniak - ethnicity as required], *DW.com*, 11.11.2018., pristupljeno 17.07.2021., <https://www.dw.com/bs/hrvat-srbin-ili-bošnjak-nacionalnost-po-potrebi/a-46167618>.
- 50 USAID, "Monitoring and Evaluation Support Activity. MEASURE-BiH. Gender Analysis for Bosnia and Herzegovina: 2019 Follow-up Final Report, 2019., pristupljeno 19.07.2021., https://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PA00WG6T.pdf
- 51 UNICEF, *Situation Analysis of Children in Bosnia and Herzegovina*, mart 2020., pristupljeno 11.05.2021.
- 52 Council of Europe, Fourth Opinion on Bosnia and Herzegovina, Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities, ACFC/OP/IV (2017)007, 09.11.2017., pristupljeno 22.07.2021., <https://rm.coe.int/4th-op-bih-en/16808e2c53>.
- 53 Human Rights Watch, "Bosnia and Herzegovina: Events of 2020," 2021., pristupljeno 30.07.2021., hrw.org/world-report/2021/country-chapters/bosnia-and-herzegovina.
- 54 Sabina Niksic, "Croatia Probes Reports of Police Violence Against Migrants," *ABC News*, 07.10.2021., pristupljeno 27.07.2021., <https://abcnews.go.com/International/wireStory/croatia-probes-reports-police-violence-migrants-80455033>
- 55 Melita Mujadžić, "Refugee and Migrant Children Embrace Schooling in Bosnia and Herzegovina," UNICEF, 13.07.2020., <https://www.unicef.org/eca/stories/refugee-and-migrant-children-embrace-schooling-bosnia-and-herzegovina>.
- 56 Vidjeti podatke Agencije za Statistiku [the Agency for Statistics of Bosnia and Herzegovina] dostupne na: <https://bhas.gov.ba/>.
- 57 Soeren Keil and Valery Perry, "Introduction: Bosnia and Herzegovina 20 Years After Dayton," *International Peacekeeping* vol. 22, br. 5 (2015), str. 1-8.
- 58 Soeren Keil, *Multinational Federalism in Bosnia and Herzegovina* (London: Routledge, 2016).
- 59 Vidi Federalni zavod za statistiku na: <http://fzs.ba/>
- 60 Vidi Republički zavod za statistiku na: <https://www.rzs.rs.ba/>.
- 61 Lejla Somun-Krupalija, "Gender and Employment in Bosnia and Herzegovina - A Country Study," Working Paper 4/2011, Bureau for Gender Equality (Ženeva: International Labour Office, 2011), 27.07.2021., ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---gender/documents/publication/wcms_170832.pdf.
- 62 Binns, "The Gender Pay Gap in Europe," *Expert Market*, 15.08.2019., <https://www.expertmarket.co.uk/payroll/gender-pay-gap-in-europe>.
- 63 Somun-Krupalija, "Gender and Employment in Bosnia and Herzegovina."
- 64 Isto istraživanje je ponovljeno 2004. godine korištenjem iste metodologije za analizu siromaštva kako bi se omogućilo praćenje promjena u životnom standardu populacije. Napori da se uvedu evropska regulativa i metodologija su iste godine rezultirali istraživanjem o kućnom budžetu građana Bosne i Hercegovine. Edin Šabanovic, "An Overview of Poverty Measurement in Bosnia and Herzegovina," UNECE Working Paper 10, 07.11.2018., pristupljeno 20.07.2021., https://unece.org/fileadmin/DAM/stats/documents/ece/ces/ge.15/2018/mtg1/D._Bosnia_and_Herzegovina1.pdf.
- 65 Obradović, Jusić, and Oruč, *ESPN Thematic Report on In-Work Poverty*.
- 66 UN BiH, *The Multi-Cluster/Sector Initial Rapid Assessment – MIRA (Report and Executive Summary)*, 28.10.2019., pristupljeno 27.07.2021., <https://bosniaherzegovina.un.org/en/22662-multi-clustersector-initial-rapid-assessment-mira-report-and-executive-summary>.
- 67 SZO, *Collection and Integration of Data on Refugee and Migrant Health in the WHO European Region: Technical Guidance*, 2020., pristupljeno 16.07.2021., <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/337694/9789289055369-eng.pdf>
- 68 OESS, *Assessment: Migrant and Refugee Situation in Bosnia and Herzegovina*, n.d., pristupljeno 18.06.2021., <https://www.osce.org/files/f/documents/1/8/397319.pdf>.
- 69 USAID, Monitoring and Evaluation Support: MEASURE-BiH, 2021., pristupljeno 26.07.2021., <http://measurebih.com/>.
- 70 Friedrich-Ebert-Stiftung, "Youth Study Bosnia and Herzegovina 2018/2019," 2020., pristupljeno 27.07.2021., <http://library.fes.de/pdf-files/id-moe/15262.pdf>.

- 71 *Balkan Insight*, "Bosnian Serb War Veterans Protest Over Poverty," 18.02.2014., pristupljeno 19.07.2021., <https://balkaninsight.com/2014/02/18/hundreds-veterans-protest-in-banja-luka/>; RSE, "Protests Grow Against Anti-Muslim Film," 17.09.2012., pristupljeno 11.09.2021., <https://www.rferl.org/a/thousands-protest-against-anti-muslim-film/24711314.html>.
- 72 Heleen Touquet, "Escaping Ethnopolis: Postethnic Mobilization in Bosnia-Herzegovina," thesis, Katholieke Universiteit Leuven, Luven, Belgija, 2012., pristupljeno 19.06.2021., <https://lirias.kuleuven.be/1863557?limo=0>.
- 73 Chiara Milan, *Social Mobilization Beyond Ethnicity: Civic Activism and Grassroots Movements in Bosnia and Herzegovina* (London: Routledge, 2019).
- 74 Među onim koji su dali otkaz su Sead Čaušević, premijer Tuzlanskog kantona; Munib Husejnagić, premijer Zeničko-dobojskog kantona; Suad Zeljković, premijer Sarajevskog kantona; i Hamdija Lipovača, premijer Unsko-sanskog kantona.
- 75 Freedom House, "Nations in Transit 2021: Bosnia and Herzegovina," 2021., pristupljeno 27.09.2021., <https://freedomhouse.org/country/bosnia-and-herzegovina/nations-transit/2021>.
- 76 Hans von der Brelie, "Hydro Power to the People: The Fight Against Bosnia and Herzegovina's Hydroelectric Dams," *Euronews*, 17.07.2020., pristupljeno 30.06.2021., <https://www.euronews.com/2020/07/17/hydro-power-to-the-people-the-fight-against-bosnia-and-herzegovina-s-hydroelectric-dams>.
- 77 WWF, "Nos Nouvelles: Hrabre žene Balkana u borbi za naše rijeke" [Nos Nouvelles: Brave women of the Balkans fighting for our rivers], 08.03.2019., pristupljeno 11.07.2021., <https://www.wwf.mg/?344373/Hrabre-ene-Balkana-u-borbi-za-nae-rijeke>; Harun Cero, "Hidroelektrane na Uni neće se graditi" [Hydropower plants will not be built on the Una River], *Al Jazeera*, 23.07.2015., pristupljeno 26.07.2021., <https://balkans.aljazeera.net teme/2015/7/23/hidroelektrane-na-uni-neece-se-graditi>.
- 78 Demonstranti su bili često zastrašivani i kažnjavani od strane policije RS. Državni tužioc je preuzeo slučaj od entitetskih organa vlasti u aprilu 2021. godine.
- 79 RSE, "Protest za Dženanai Davida ujedinio Bosnu i Hercegovinu" [Protest for Dženan and David unites Bosnia and Herzegovina], 11.09.2021., pristupljeno 18.07.2021., <https://www.slobodnaevropa.org/a/dzenan-memic-david-dragicevic-sarajevo-protest/31455595.html>.
- 80 ANSA, "Bosnia: Anti-Migrant Protest at Croatia Border," *Infomigrants*, 19.08.2020., pristupljeno 26.07.2021., <https://www.infomigrants.net/en/post/26705/bosnia-antimigrant-protest-at-croatia-border>.
- 81 Klix, "Mještani Bradine blokirali kasarnu gdje trebaju doći migranti, načelnik Konjica do danas nije imao saznanja" [The locals of Bradina blocked the barracks for migrants, the mayor of Konjic has not known until today], 29.12.2020., pristupljeno 30.05.2021., <https://www.klix.ba/vijesti/bih/mjestani-bradine-blokirali-kasarnu-gdje-trebaju-doci-migranti-nacelnik-konjica-do-danas-nije-imao-saznanja/201229131>.
- 82 Mara Bierbach, "Migrants in Bosnia: EU, UN Officials Condemn Situation in Lipa Camp," *Infomigrants*, 06.01.2021., pristupljeno 08.07.2021., <https://www.infomigrants.net/en/post/29469/migrants-in-bosnia-eu-un-officials-condemn-situation-in-lipa-camp>.
- 83 Damir Kapidžić, "The Dominance of Ethnic Parties in Bosnia and Herzegovina Will Continue," *Insurmountable Past*, oktobar 2018., pristupljeno 22.07.2021., <https://damirkapidzic.com/wp-content/uploads/2018/10/Kapidzic-Damir-2018-The-dominance-of-ethnic-parties-in-BiH-will-continue-Perspectives-SEE-6.pdf>.
- 84 TRT, "Bakir Izetbegović: Muslimani bi trebali da pokrenu diplomatsku ofanzivu, bojkot Izraela" [Bakir Izetbegović: Muslims should launch a diplomatic offensive, boycott Israel], 18.05.2021., pristupljeno 18.07.2021., <https://www.trt.net.tr/hrvatski/region-2/2021/05/18/bakir-izetbegovic-muslimani-bi-trebali-da-pokrenu-diplomatsku-ofanzivu-bojkot-izraela-1641447>.
- 85 Tokom 2012. godine Socijalistička internacionala je izbacila SNSD iz svojih redova zbog "nacionalističkih i ekstremističkih" stavova. Keil, *Multinational federalism in Bosnia and Herzegovina*.
- 86 John Hulse, "Party Politics in Bosnia and Herzegovina," u *State-Building and Democratization in Bosnia and Herzegovina*, uredio Soeren Keil and Valery Perry, (London: Routledge, 2015), 57–76.
- 87 Program Socijaldemokratske Partije BiH, oktobar 2015., http://www.sdp.ba/upload/documents/dokumenti/PROGRAM_SDP_BiH.pdf; pogledaj i Statut Socijaldemokratske Partije BiH, oktobar 2015., pristupljeno 16.05.2022., <http://sdp.ba/datoteke/uploads/STATUT-SDP-BIH.pdf>
- 88 John Hulse, "Institutions and the Reversal of State Capture: Bosnia and Herzegovina in Comparative Perspective," *Southeastern Europe* vol. 42, br.1 (2018), 15–32.
- 89 Ivica Šola, "Zašto invaziju iz islamskog svijeta nazivamo migracijom" [Why do we call an invasion from the Islamic world migration?], *Slobodna Dalmacija*, 09.12.2019., pristupljeno 22.06.2021., <https://slobodnadalmacija.hr/kolumne/zasto-invaziju-iz-islamskog-svijeta-nazivamo-migracijom-637272>.
- 90 Davor Marko, "Citizenship in Media Discourse in Bosnia and Herzegovina, Croatia, Montenegro, and Serbia," CITSEE Working Paper 2012/25, 2012., pristupljeno 17.07.2021., https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2388673.
- 91 Lejla Turčilo, Radenko Udovičić, and Rast'o Kužel, *Assessment of Political Diversity in Media Reporting 2014 General Elections – Bosnia and Herzegovina: Final Report*, Media Plan Institute, 2014., pristupljeno 17.07.2021., <https://mediaplaninstitut.files.wordpress.com/2017/06/finalreporten.pdf>

- 92 Matthew Brunwasser, Lejla Turčilo, and Davor Marko, *Assessment of the Media Sector in Bosnia and Herzegovina: Final Report*, USAID's Bosnia and Herzegovina Monitoring and Evaluation Support Activity, avgust 2016., pristupljeno 17.07.2021., <https://www.measurebih.com/uimages/Assessment%20of%20the%20Media%20Sector%20in%20B&H.pdf>.
- 93 Fahrudin Radončić je bosanski medijski tajkun, investitor i političar koji je u dva navrata obnašao funkciju ministra sigurnosti.
- 94 Mile Radišić je kontroverzni banjolučki biznismen i bivši bjegunac poznat po građevinskim i zemljišnim malverzacijama u gradu Banjaluci.
- 95 Front Line Defenders, "Arbitrary Detention of Human Rights Journalist NidzaraAhmetasevic," 10.03.2021., pristupljeno 19.07.2021., <https://www.frontlinedefenders.org/en/case/arbitrary-detention-human-rights-journalist-nidzara-ahmetasevic>.
- 96 Srpsko-hrvatski je bio osnovni jezik i *lingua communis* u Jugoslaviji. Kada se Jugoslavija počela raspadati početkom 1990-ih, razlike među jezičkim varijantama su osnažene, dodatno pojačane politizacijom nacionalističkih režima u Srbiji, Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. Kao posljedica toga srpsko-hrvatski je postao tri međusobno razumljiva, gramatički skoro identična jezika: bosanski, srpski i hrvatski.
- 97 UNESCO, *Assessment of Media Development in Bosnia and Herzegovina*, 2019., 57, pristupljeno 03.07.2021., <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000371223>.
- 98 UNESCO, *Assessment of Media Development in Bosnia and Herzegovina*, 57,
- 99 Elvira Mujkić Jukić, *Research on Media Reporting on Gender-Based Violence Against Women in Bosnia and Herzegovina*, UN Women, 2016., pristupljeno 15.07.2022., https://bosniaherzegovina.un.org/sites/default/files/2019-11/Istrazivanje_o_medijskom_izvjestavanjuUNWOMEN_BiH_ENG_0.pdf.
- 100 Sarah Macharia, *Global Media Monitoring Project 2015*, Global Media Monitor, novembar 2015., pristupljeno 17.07.2021., https://www.media-diversity.org/additional-files/Who_Makes_the_News_-_Global_Media_Monitoring_Project.pdf.
- 101 USAID, *Gender Analysis Report for Bosnia and Herzegovina: Extended Summary*, MEASURE-BiH, novembar 2016., pristupljeno 27.07.2021., <https://measurebih.com/uimages/Edited20Extended20Summary20GA20Report20MEASURE-BiH.pdf>.
- 102 European Commission, *Bosnia and Herzegovina 2020 Report*, SWD(2020) 350 final, Brisel, 06.10.2020., pristupljeno 10.07.2021., https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/system/files/2020-10/bosnia_and_herzegovina_report_2020.pdf.
- 103 Liisa Malkki, "Speechless Emissaries: Refugees, Humanitarianism and Dehistoricization," *Cultural Anthropology* vol. 11, br. 3 (1996): 377–404.
- 104 Ombudsmen of BiH, *Specijalni izvještaj o stanju u oblasti migracija u Bosni i Hercegovini* [Special report on the state of migration in Bosnia and Herzegovina], Banja Luka, novembar 2018., pristupljeno 17.07.2021., https://www.ombudsmen.gov.ba/documents/obudsmen_doc2019010713545979bos.pdf.
- 105 Konrad Adenauer Stiftung, "Media Outlets in Bosnia and Herzegovina," n.d., pristupljeno 01.06.2021., <https://www.kas.de/en/web/balkanmedia/media-outlets1>.
- 106 Maya Shwayder, "Pristrasnost medija u BiH – problem na putu ka EU" [Media bias in BiH - an issue on the road to the EU], *DW.com*, 09.11.2016., pristupljeno 30.05.2021., <https://www.dw.com/bs/pristrasnost-medija-u-bih-problem-na-putu-ka-eu/a-36183456>; "Je li moguće: Potvrda iz sudskog registra – vlasnik banjalučkog ATV-a je, vjerovali ili ne..." [Is it possible: Certificate from the court register - the owner of the Banja Luka ATV, believe it or not...], *Slobodna Bosna*, 19.04.2021., pristupljeno 30.05.2021., https://www.slobodna-bosna.ba/vijest/196590/je_li_moguće_potvrda_iz_sudskog_registra_vlasnik_banjalučkog_atv_a_je_vjerovali_li_ili_ne.html; UNESCO, *Assessment of Media Development in Bosnia and Herzegovina*, 2019., pristupljeno 03.07.2021., <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000371223>.
- 107 A. Sokol, *Modeli propagande, dezinformacija i mržnje u medijima i komunikacijama u BiH* [Models of propaganda, misinformation and hatred in the media and communications in BiH], Fondacija Media centar Sarajevo, SEENPM, Tirana i Mirovni institut, (Ljubljana, 2020), 13.
- 108 Transparency International, "Koliko plaćamo rad javnih medija?" [How much do we pay for the work of public media?], 27.12.2019., pristupljeno 18.06.2021., https://transparentno.ba/2019/12/27/istrzivanje-ti-bih-koliko-placamo-rad-javnih-medija/#_ftn1.
- 109 Sokol, *Modeli propagande, dezinformacija i mržnje u medijima i komunikacijama u BiH*, 6.
- 110 USAID. *Bosnia and Herzegovina Monitoring and Evaluation Support Activity*, avgust 2016., pristupljeno 22.06.2021., <https://www.measurebih.com/uimages/Assessment%20of%20the%20Media%20Sector%20in%20B&H.pdf>.
- 111 European Commission, *Bosnia and Herzegovina 2020 Report*, 10–11.
- 112 Goran Žeravičić, *Mapping Study of Civil Society Organizations in BiH*, Office for Economic Policy and Regional Development Ltd., avgust 2016., pristupljeno 22.06.2021., <http://europa.ba/wp-content/uploads/2016/11/Mapping-study-of-CSOs-in-BiH.pdf>
- 113 Regional Cooperation Council, *Balkan Barometer 2021.*, pristupljeno 19.06.2021., <https://www.rcc.int/balkanbarometer/home>.
- 114 Dorijan Klasnic, "Asylum-seekers Cultivate New Lives in Bosnia and Herzegovina," UNHCR, 30.07.2021., pristupljeno 29.07.2021., <https://www.unhcr.org/news/stories/2021/7/610187fb4/asylum-seekers-cultivate-new-lives-bosnia-herzegovina.html>.

- 115 IOM, Bosnia and Herzegovina Crisis Response Plan, dopunjeno u januaru 2022., pristupljeno 16.05.2022., https://crisisresponse.iom.int/sites/g/files/tmzbd1481/files/appeal/pdf/2021_Bosnia_and_Herzegovina_Crisis_Response_Plan_2021.pdf
- 116 IOM, Bosnia and Herzegovina Crisis Response Plan.
- 117 Hromadžić, "Uninvited Citizens."
- 118 Divjak and Martinović, *Privatizacija državnog kapitala u Bosni i Hercegovini*.
- 119 Carolyn Buff as cited in Donais, "The Politics of Privatization," 2.
- 120 World Bank Data, "Personal Remittances."
- 121 World Bank Data, "Personal Remittances."
- 122 Tea Hadžiristić, "Is Bosnia the Worst Place in Europe to Be a Woman?," Open Democracy, 05.12.2016., pristupljeno 18.06.2021., <https://www.opendemocracy.net/en/can-europe-make-it/women-in-bosnia/>.
- 123 Hadžiristić, "Is Bosnia the Worst Place in Europe to Be a Woman?"
- 124 Shagun Khare, Per Ronnas, and Leyla Schamchiyeva, "Employment Diagnostic Analysis: Bosnia and Herzegovina," Employment Sector, Employment Working Paper No. 86. (Ženeva: International Labour Office, 2011.), pristupljeno 22.07.2022., https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/documents/publication/wcms_158485.pdf.
- 125 UNDP, "Regional Roma Survey 2017: Country Fact Sheets," 08.04.2018., pristupljeno 21.07.2021., <https://www.undp.org/content/rbec/en/home/library/roma/regional-roma-survey-2017-country-fact-sheets.html>; UNDP, "The situation of Roma in 11 EU Member States," maj 2012., pristupljeno 26.05.2021., https://issuu.com/undp_in_europe_cis/docs/_roma_at_a_glance_web/1#download
- 126 UNDP, "Regional Roma Survey 2017."
- 127 N. M. Blazevski, S. Marnie, and I. Kesine, *The Position of Roma Women and Men in the Labour Markets of the Western Balkans: Micronarratives Report*, UNDP, 2018., pristupljeno 25.07.2021., https://www.eurasia.undp.org/content/dam/rbec/docs/RomaEmployment_UNDP_RBEC.pdf.
- 128 Klasnic, "Asylum-seekers Cultivate New Lives in Bosnia and Herzegovina."
- 129 "Gdje je završio migrant Šemso koji je bio frizer i igrao za Krajišnik u Velikoj Kladuši" [Where did the migrant Šemso, who was a hairdresser and played for Krajišnik in Velika Kladuša, end up], *Fokus*, 28.01.2020., pristupljeno 24.07.2021., <https://www.fokus.ba/magazin/taj-ludi-svijet/gdje-je-završio-migrant-semso-koji-je-bio-frizer-i-igrao-za-krajsnik-u-velikoj-kladusi/1671027/>.
- 130 Ovaj član nalaže opštu zabranu diskriminacije, na način da "uživanje svih prava utvrđenih zakonom osigurano je bez diskriminacije po bilo kojem osnovu kao što je pol, rasa, boja kože, jezik, vjeroispovijest, političko ili drugo mišljenje, nacionalno ili socijalno porijeklo, veza sa nekom nacionalnom manjinom, imovinsko stanje, rođenje ili drugi status." Article 1, Protocol No. 12 to the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. European Treaty Series No. 177, 04.11.2000., pristupljeno 18.07.2022., https://www.echr.coe.int/Documents/Library_Collection_P12_ETS177E_ENG.pdf.
- 131 ICG, *Implementing Equality: The 'Constituent Peoples' Decision in Bosnia-Herzegovina*, Balkans Report No. 128 (Brisel: International Crisis Group, 2002).
- 132 ECtHR, Case of Zornić v. Bosnia and Herzegovina, Fourth Section, no. 3681/06, Judgment, Strazbur, 15.07.2014., pristupljeno 18.06.2021., https://www.coe.int/documents/1498993/0/CASE+OF+ZORNIC+v++BOSNIA++AND+HERZEGOVINA_ENG.pdf/82285021-bbec-4ffd-a4a0-72b23225332a
- 133 ECtHR, Case of Pilav v. Bosnia and Herzegovina, Fifth Section, no. 41939/07, Judgment, Strazbur, 09.09. 2016., pristupljeno 18.06. 2021., <https://www.eods.eu/elex/uploads/files/5c46fbc3ef1e7-CASE%20OF%20PILAV%20v.%20BOSNIA%20AND%20HERZEGOVINA.pdf>.
- 134 ECtHR, Case of Šlaku v. Bosnia and Herzegovina, Fifth Section, no. 56666/12, Judgment, Strazbur, 26.05.2016., pristupljeno 18.06.2021., <http://www.eods.eu/elex/uploads/files/5c61415b7d08c-CASE%20OF%20SLAKU%20v.%20BOSNIA%20AND%20HERZEGOVINA.pdf>.
- 135 M. Mujić, *Političkaparticipacijažena u BiH: Općizbori 2018*[Political participation of women in B&H: The 2018 general election], Fondacija Cure, 2019., pristupljeno 22.06.2021., https://fondacijacure.org/wp-content/uploads/2022/03/FES-publikacija_Medina-Mujic_ENG.pdf.
- 136 Parliamentary Assembly of BiH, "Statistical data of the Parliament," 2021., pristupljeno 23.06.2021., <https://www.parlament.ba/Content/Read/24?title=Općipodaci>
- 137 World Bank, *Poverty and Inequality in Bosnia Herzegovina 2007–2011*, maj 2015., pristupljeno 02.06.2021., <https://documents1.worldbank.org/curated/en/228531467999134102/pdf/97643-REVISED-P132666-P152786-Box393190B-BiH-Poverty-and-Inequality-in-BiH.pdf>.
- 138 World Bank, *Bosnia and Herzegovina Poverty Assessment, Vol. II: Data on Poverty*, Report No. 25343-BIH, 21.11.2003., pristupljeno 12.06.2021., <https://documents1.worldbank.org/curated/en/563691468743172074/pdf/Pages0from025343.pdf>.
- 139 Kasnija studija je okarakterisala ekonomske nejednakosti u BiH umjerenim i stabilnim od 2007. do 2011. godine. Prema ovom istraživanju Gini indeks širom zemlje je 2011. godine bio 33,4. World Bank, *Poverty and Inequality in Bosnia and Herzegovina*.

- 140 World Bank Data, "Unemployment With Advanced Education (% of Total Labor Force With Advanced Educaiton) – Bosnia and Herzegovina," 08.02.2022., pristupljeno 22.06.2021., <https://data.worldbank.org/indicator/SL.UEM.ADVN.ZS?locations=BA>.
- 141 Agencija za rad i zapošljavanje BiH, "Pregled stanja tržišta rad na dan 31. januara 2021. godine."
- 142 Agencija za rad i zapošljavanje BiH, "Pregled stanja tržišta rad na dan 31. januara 2021. godine."
- 143 Binns, "The Gender Pay Gap in Europe."
- 144 Regional Cooperation Council, *Balkan Barometer 2020: Public Opinion Survey*, 24.06.2020., pristupljeno 10.06.2021., <https://www.rcc.int/pubs/95/balkan-barometer-2020-public-opinion-survey>.
- 145 Somun-Krupalija, "Gender and Employment in Bosnia and Herzegovina."
- 146 UNDP, *National Human Development Report 2020: Social Inclusion in Bosnia and Herzegovina*, 2020., pristupljeno 20.06.2021., https://www.ba.undp.org/content/dam/bosnia_and_herzegovina/Publications/NHDR2021/NHDR_2020_ENG.pdf.
- 147 BTI, "Bosnia and Herzegovina," 2020., pristupljeno 20.06.2021., <https://bti-project.org/en/reports/country-dashboard/BIH>.
- 148 Ovo je procjena. Organizacija za hranu i poljoprivredu pri Ujedinjenim narodima | Svjetska banka trenutno sprovode projekat koji istražuje žensko vlasništvo nad zemljom u BiH. World Bank, "World Bank, FAO Aim to Boost Women's Land Ownership in Central Europe," 22.09.2014., pristupljeno 09.06.2021., <https://www.worldbank.org/en/news/feature/2014/09/22/world-bank-group-fao-aim-to-boost-women-land-ownership-in-central-europe>.
- 149 Aida Djugum, "Ako ste žena u BiH, teže ćete dobiti kredit" [If you are a woman in BiH, it will be harder for you to get a loan], Radio Slobodna Evropa - Radio Free Europe, 05.10.2020., pristupljeno 10.06.2021., <https://www.slobodnaevropa.org/a/bih-zene-preduzetnice/30876404.html>.
- 150 UNHCR, "Bosnia and Herzegovina: Rights and Obligations," n.d., pristupljeno 06.06.2021., <https://help.unhcr.org/bosniaandherzegovina/applying-for-asylum/rights-and-obligations/>.
- 151 Azra Hromadžić, *Citizens of an Empty Nation: Youth and State-Making in Postwar Bosnia and Herzegovina* (Filadelfija: University of Pennsylvania Press, 2015).
- 152 Helsinki Committee, *Žene i pristup obrazovanju u BiH* [Women and access to education in B&H], avgust 2020., pristupljeno 07.06.2021., <http://hcnl.org/wp-content/uploads/2020/09/%C5%BDene-i-pristup-obrazovanju.pdf>.
- 153 UNICEF, *Bosnia and Herzegovina: Roma Survey Multiple Indicator Cluster Survey, 2011–2012*, februar 2013., revidirano juna 2014., pristupljeno 15.05.2021., <https://www.unicef.org/bih/media/1311/file/Bosnia%20and%20Herzegovina:%20Roma%20Survey.pdf>.
- 154 UNICEF, *Bosnia and Herzegovina: Roma Survey*.
- 155 Zatvaranje škola zbog pandemije COVID-19 je počelo u martu 2020. godine a obrazovne vlasti su pokrenule strategije pohađanja nastave na daljinu. Osnovni pristup učenja na daljinu je bio dostupan 99 posto djece koja su pohađala osnovno, srednje ili visoko obrazovanje. Ipak, romska djeca su nejednako pogođena pandemijom, gdje 6 posto djece nije imalo pristup informacijskim i komunikacijskim tehnologijama i internetu.
- 156 Mujadžić, "Refugee and Migrant Children Embrace Schooling in Bosnia and Herzegovina."
- 157 Marko Martić and Ognjen Djukić, *Sistemizdravstvenezaštite u BiH: Finansijski izazovi i opcije za reformu* [Health Care Systems in BiH: Financial Challenges and Reform Options], Friedrich-Ebert-Stiftung, oktobar 2017., pristupljeno 10.05.2021., <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/sarajevo/14125.pdf>.
- 158 UNDP, *Social Impacts of COVID-19 in Bosnia and Herzegovina: Household Survey*, 22.10.2020., pristupljeno 07.06.2021., https://www.ba.undp.org/content/bosnia_and_herzegovina/en/home/library/publications/SocialImpactAssessment.html.
- 159 Agencija za Statistiku BiH (Agency for Statistics of Bosnia and Herzegovina), *Anketa o radnoj snazi/Labour Force Survey 2019* (Sarajevo: Agency for Statistics, 2019.), pristupljeno 05. 04. 2022., https://bhas.gov.ba/data/Publikacije/Bilteni/2019/LAB_00_2019_TB_0_HR.pdf.
- 160 NHDR, *National Human Development Report 2020: Social Inclusion in Bosnia and Herzegovina*, pristupljeno 26.04.2021., https://www.ba.undp.org/content/bosnia_and_herzegovina/en/home/library/nhdr/NHDR2020_SocialInclusion.html
- 161 NHDR, *National Human Development Report 2020*.
- 162 Privatna njega za starija lica je veoma skupa u odnosu na životni standard u Bosni. Mjesečni iznos koji korisnici moraju platiti varira između 750 i 1050 bosanskih konvertibilnih marki (KM) (što je otprilike €380-535) – suma previsoka za većinu starije populacije u zemlji koji žive od mjesečnih penzija koje su u prosjeku od 350 do 400 KM (€178-204). Hromadžić, "Where Were They Until Now?"
- 163 *Ženska mreža (English)*, "Poruka poslodavcima koji otpuštaju trudnice: Jesu li vas na svijet donijele rode?" [A message to employers laying off pregnant women: Have you been born into the world by storks?], 2017., pristupljeno 22.05.2021., <https://zenskamreza.ba/poruka-poslodavcima-koji-otpustaju-trudnice-jesu-li-vas-na-svijet-donijele-rode/>.
- 164 Ministarstvo sigurnosti Bosne i Hercegovine [Ministry of Security of Bosnia and Herzegovina], "Pravilnik o azilu u Bosni i Hercegovini" [Rulebook on Asylum in Bosnia and Herzegovina], n.d., pristupljeno 03.06.2021., <http://msb.gov.ba/Zakoni/akti/default.aspx?id=1741&langTag=hr-HR>.

- 165 USAID, "Situation Analysis."
- 166 UNHRC, UNICEF, and IOM, *Access to Education for Refugee and Migrant Children in Europe*, septembar 2019., pristupljeno 04.06.2021., <https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/5d774e3e4.pdf>.
- 167 WHO, *Bosnia and Herzegovina: Assessing Health Systems Capacity to Manage Large Influx of Refugees and Migrants*, 2020., pristupljeno 22.05.2021., <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/331455/9789289054867-eng.pdf>.
- 168 UNHCR, *Refugee and Migrant Situation in Bosnia and Herzegovina Jan-Mar 2018*, pristupljeno 21.05.2021., <https://data.unhcr.org/es/documents/download/63869>.
- 169 United Nations, *United Nations in Bosnia and Herzegovina: COVID-19 Socio-Economic Response and Recovery Offer*, 20. 07. 2020., pristupljeno 05. 06. 2021., https://unsdg.un.org/sites/default/files/2020-08/BiH_Socioeconomic-Response-Plan_2020.pdf.
- 170 Zakon o zaštiti nacionalnih manjina navodi da će država BiH zaštititi poziciju jednakosti i prava svih 17 nacionalnih manjina koje žive u zemlji. Prema istom zakonu, pored prava koje uživaju svi građani BiH, manjinama su obećana dodatna prava i zaštita, posebno kad je u pitanju historija, kultura, običaji, tradicije, jezik, pismo, obrazovne i religiozne slobode. Zakon također nalaže uspostavljanje Vijeća nacionalnih manjina pri Parlamentarnoj skupštini Bosne i Hercegovine, koja nije uspostavljena do 2008. godine. Međutim, ne postoje medijski kanali posvećeni manjinama, o programu na jeziku manjina da ne govorimo. Parlamentarna skupština [Parliamentary Assembly], "Vijeće nacionalnih manjina BiH" [Council of National Minorities], n.d., pristupljeno 02.07.2021., <https://www.parlament.ba/committee/read/36?lang=hr#annual>.
- 171 European Commission against Racism and Intolerance, *ECRI Report on Bosnia and Herzegovina* (Strazbur: Council of Europe, 2017), pristupljeno 15.06.2021., <https://rm.coe.int/third-report-on-bosnia-and-herzegovina/16808b5602>.
- 172 UN, *A/HRC/25/49/Add.1: Report of the Special Rapporteur in the field of cultural rights, Farida Shaheed*, pristupljeno 05.06.2021., <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G14/117/22/PDF/G1411722.pdf?OpenElement>
- 173 OHR, "Constitutions," n.d., pristupljeno 02.05.2021., <http://www.ohr.int/laws-of-bih/constitutions-2/>
- 174 Sudeći po nastavnim planovima i programima Federacije Bosne i Hercegovine, Republike Srpske i Brčko distrikta, prosječno 44 posto vremena predviđenog za jezike tokom prve dvije godine srednje škole (deseti i jedanaesti razred) je posvećeno jednom od tri zvanična jezika. Ostalih 56 posto vremena treba biti posvećeno učenju međunarodnih jezika, od kojih 32 posto za prvi strani jezik i 24 posto za drugi strani jezik. Ipak, uprkos ovim obećavajućim podacima, niti jedan od 17 manjinskih jezika nisu dijelom obaveznog plana i programa.
- 175 Primjerice, iako Ustav FBiH i RS prepoznaju potrebu korištenja drugih jezika i alfabeta u regijama naseljenim grupama koji pričaju manjinske jezike, udio lokalnih i regionalnih jezika u formalnom obrazovnom sistemu je nepostojeći. Azra Hromadžić, *Citizens of an Empty Nation: Youth and State-Making in Postwar Bosnia and Herzegovina* (Filadelfija: University of Pennsylvania Press, 2015.)
- 176 Hofstede Insights, "Bosnia and Herzegovina," n.d., pristupljeno 14.06.2021., <https://www.hofstede-insights.com/country/bosnia-and-herzegovina/>
- 177 World Value Survey (2001). *Bosnia and Herzegovina*, pristupljeno 02.06.2021., <https://www.worldvaluessurvey.org/AJDownload.jsp>
- 178 Član 2. (3) i 4. Ustava BiH; Član 2. Ustava Federacije BiH; Član 2. Ustava RS.
- 179 Član 28. Ustava RS.
- 180 Vjekoslav Perica, "Religion in the Balkan Wars," Oxford Handbooks Online, oktobar 2014.
- 181 European Commission, *Bosnia and Herzegovina 2020 Report*, 30.
- 182 Lillo Montalto Monella and Paola Lucchesi, "What Are the Real Reasons Behind Bosnia's Migrant Crisis?," *Euronews*, 20.01.2021., pristupljeno 11.05.2021., <https://www.euronews.com/2021/01/19/what-are-the-real-reasons-behind-bosnia-s-migrant-crisis-bihac>.
- 183 Human Rights Watch, "Bosnia and Herzegovina: Ethnic Discrimination a Key Barrier," 12.12.2019., pristupljeno 11.06.2021., <https://www.hrw.org/news/2019/12/12/bosnia-and-herzegovina-ethnic-discrimination-key-barrier#>.
- 184 European Commission, "Bosnia and Herzegovina: Factsheet," European Civil Protection and Humanitarian Aid Operations, n.d., pristupljeno 02.05.2021., https://ec.europa.eu/echo/where/europe/bosnia-and-herzegovina_en.
- 185 Dunja Mijatović, letter to Zoran Tegeltija (Chair of the Council of Ministers of Bosnia and Herzegovina) and Selmo Cikotić (Minister for Security of Bosnia and Herzegovina), Commissioner for Human Rights, Strazbur, 07.12.2020., Comm HR/DM/sf 029-2020, pristupljeno 06.05.2021., <https://rm.coe.int/commdh-2020-30-letter-to-the-authorities-of-bosnia-and-herzegovina-en/1680a099b6>.
- 186 R. Priebe, *Experts' Report on Rule of Law Issues in Bosnia and Herzegovina*, 05.12.2019., pristupljeno 05.06.2021., <http://europa.ba/wp-content/uploads/2019/12/ExpertReportonRuleofLawissuesinBosniaandHerzegovina.pdf>
- 187 Priebe, *Experts' Report on Rule of Law Issues in Bosnia and Herzegovina*.
- 188 World Justice Project, "Bosnia and Herzegovina," 2019., pristupljeno 17.05.2021., <https://worldjusticeproject.org/sites/default/files/documents/Access-to-Justice-2019-BosniaandHerzegovina.pdf>

- 189 Freedom House, "Freedom in the World 2020 - Bosnia and Herzegovina," 2020., pristupljeno 12.06.2021., <https://freedomhouse.org/country/bosnia-and-herzegovina/freedom-world/2020>.
- 190 Službeni List BiH [Official Gazette], "Službeni glasnik BiH, broj 83/16" [Official Gazette], 2016., pristupljeno 11.05.2021., <http://www.sluzbenilist.ba/page/akt/swszK4T5D5Y=>.
- 191 Aida Malkić and Tea Hadžiristić, *Intersecting Inequalities in Social Protection in Bosnia and Herzegovina: Results of an Empirical Study* (Sarajevo: Analitika, 2016.), pristupljeno 22.04.2021., https://www.analitika.ba/sites/default/files/publikacije/inequality_eng_-_izvjestaj_3003_0.pdf.
- 192 Ombudsman of BiH, *2019 Annual Report on the Results of the Activities of The Institution of The Human Rights Ombudsman of Bosnia and Herzegovina*, Banja Luka, mart 2020., pristupljeno 12.05.2021., https://www.ombudsmen.gov.ba/documents/obudsmen_doc2020051813152592eng.pdf.
- 193 UNDP, "Bosnia and Herzegovina - Our Focus Justice and Security," 2020., pristupljeno 01.06.2021., https://www.ba.undp.org/content/bosnia_and_herzegovina/en/home/democratic-governance-and-peacebuilding.html.
- 194 Mats Berdal, Gemma Collantes-Celador, and Merima Zupcevic, "Post-War Violence in Bosnia and Herzegovina," in *The Peace in Between: Post-War Violence and Peacebuilding*, ur. Mats Berdal and Astri Suhrke (London: Routledge, 2011), 75–94.
- 195 M. Cox, "Bosnia and Herzegovina: The Limits of Liberal Imperialism," in *Building States to Build Peace*, ur. Charles T. Call and Vanessa Wyeth (Boulder, Colorado: Lynne Rienner Publishers, 2008), 250–1.
- 196 OSCE koristi podatke evidentirane od strane SIPA-e, Ministarstva unutrašnjih poslova RS, Srednjobosanskog kantona, Zeničko-dobojskog kantona i Sarajevskog kantona. OSCE također prikuplja podatke o incidentima od nevladinih i međunarodnih organizacija.
- 197 OSCE, *Tackling Hate Crimes: An Analysis of Bias-Motivated Incidents in Bosnia and Herzegovina With Recommendations* (Sarajevo: OSCE Mission to Bosnia and Herzegovina, 2012), pristupljeno 05.04.2021., <https://www.osce.org/files/f/ documents/3/8/107255.pdf>.
- 198 Human Rights Watch, "Events of 2021"; WHO, "Bosnia and Herzegovina."
- 199 Od 2018. godine preko 75.000 migranata je prošlo kroz BiH. Broj migranata i izbjeglica u zemlji tokom ljeta 2021. godine je bio oko 6.500. Klasnić, "Asylum-seekers Cultivate New Lives in Bosnia and Herzegovina."
- 200 Berto Šalaj, *Socijalno povjerenje u Bosni i Hercegovini* [Social trust in Bosnia and Herzegovina], Sarajevo, 2009., pristupljeno 15.04.2021., <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/sarajevo/06159.pdf>.
- 201 Salaj, *Socijalno povjerenje u Bosni i Hercegovini*.
- 202 Salaj, *Socijalno povjerenje u Bosni i Hercegovini*.
- 203 Global Centre for Pluralism, *Pluralism Perceptions Survey – Bosnia and Herzegovina* (Otava: Global Centre for Pluralism, 2021), 45–46.
- 204 Peter Håkansson and Sarah Hargreaves, *Trust in Transition - Generalised Trust in Bosnia and Herzegovina*, Balkans Analysis Group, 2004., pristupljeno 23.05.2021., <https://lucris.lub.lu.se/ws/portalfiles/portal/5677105/1388890.pdf>.
- 205 Sam Whitt, "Institutions and Ethnic Trust: Evidence From Bosnia," *Europe-Asia Studies* vol. 62, br. 2 (2010), 271–92.
- 206 Whitt, "Institutions and Ethnic Trust."
- 207 Salaj, *Socijalno povjerenje u Bosni i Hercegovini*.
- 208 Lejla Turčilo et al., *Studija o mladima Bosna i Hercegovina 2018/2019* [Study of youth in B&H], Friedrich-Ebert-Stiftung, 2019., pristupljeno 13.06.2021., <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/sarajevo/15288.pdf>.
- 209 Alexander Guest, Marian Machlouzarides, and Amie Scheerder, *Resilient Citizenship in Bosnia and Herzegovina: Building Resilience Against Radicalisation, Civic Apathy and Intergroup Tension*, Centre for Sustainable Peace and Democratic Development, 2020., pristupljeno 23.04.2021., https://www.scoreforpeace.org/files/publication/pub_file//PUB_Bosnia19_Full%20Resilient%20Citizenship%20Report.pdf.
- 210 ArgyroKartsonaki, "Twenty Years After Dayton: Bosnia-Herzegovina (Still) Stable and Explosive," *Civil Wars* vol. 18, br. 4 (2016), 488–516.
- 211 Damir Kapidžić, "Subnational Competitive Authoritarianism and Power-Sharing in Bosnia and Herzegovina," *Southeast European and Black Sea Studies* vol. 20, br. 1 (2020), 81–101.
- 212 Srdan Dušanić, Yamen Hrekes, and Milo Pralica, *Migranti i Mi: Sociopsihološka analiza uzajamne percepcije* [Migrants and Us: Sociopsychological analysis of mutual perception] (Sarajevo: Friedrich-Ebert-Stiftung, 2019), pristupljeno 17.06.2021., <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/sarajevo/15906.pdf>.
- 213 Regional Cooperation Council, "Balkan Barometer 2021."
- 214 Regional Cooperation Council, "Balkan Barometer 2020."
- 215 Regional Cooperation Council, "Balkan Barometer 2020."
- 216 BTI, *BTI 2020 Country Report: Bosnia and Herzegovina* (Guterslo: Bertelsmann Stiftung, 2020), pristupljeno 08.05.2021., https://bti-project.org/fileadmin/api/content/en/downloads/reports/country_report_2020_BIH.pdf

- 217 Global Centre for Pluralism, *Pluralism Perceptions Survey*.
- 218 Whitt, "Institutions and Ethnic Trust."
- 219 Turjačanin, "Sociopsihološke odrednice etničkih distance kod mladih u BiH" [Sociopsychological determinants of ethnic distance among youth in B&H], in *U okrilju nacije: Konstruisanje etničkog i državnog i identiteta kod mladih u Bosni i Hercegovini* [In the embrace of the nation: Constructing ethnic and state identity among youth in Bosnia and Herzegovina], ur. D. Majstorović and V. Turjačanin (Banja Luka: CKSP, 2011), 244–65.
- 220 Regional Cooperation Council, "Balkan Barometer 2020."
- 221 Zapravo, nekih 88 posto ispitanika misli da bi se osobama sa invaliditetom trebale dati posebne privilegije u traženju posla u javnom sektoru u odnosu na 79 posto onih koji misle da bi se ista briga trebala obezbijediti raseljenim licima i izbjeglicama, 77 posto onih koji misle da se iste privilegije trebaju proširiti na romsku populaciju te 81 posto lica koja su za proširenje subvencija na ostale manjine.
- 222 Monica Robayo-Abril and Natalia Millán, *Breaking the Cycle of Roma Exclusion in the Western Balkans* (Vašington: World Bank Group, 2019), pristupljeno 07.05.2021., <https://documents1.worldbank.org/curated/en/642861552321695392/pdf/Breaking-the-Cycle-of-Roma-Exclusion-in-the-Western-Balkans.pdf>.
- 223 Dušanić, Hrekes, and Pralica, *Migrant i Mi*.
- 224 Global Centre for Pluralism, *Pluralism Perceptions Survey*.
- 225 Podaci iz Istraživanja o percepciji pluralizma sprovedenog od strane Centra za globalni pluralizam pokazuju suprotno od navedenog, moguće zbog krivog uzorka. Na primjer, ukupno 75,3 posto ispitanika u anketi je navelo da je glasalo na poslednjim izborima (održanim 2018. godine). Prevelika zastupljenost glasača u uzorku je dokaziva zvaničnim izlaznim statistikama koje pokazuju da je 53,3 posto stanovništva glasalo na izborima. Global Centre for Pluralism, *Pluralism Perceptions Survey*, 6–7, 22–24.
- 226 Prema Ustavu ne postoje dodatna mjesta zagantovana manjinama u BiH predsjedništvu ili Domu naroda. Za razliku od konstitutivnih naroda, pripadnici nacionalnih manjina također nemaju moć da ulože veto na zakone koji krše njihove "vitalne nacionalne interese." Posljedično, Romi, Jevreji i druge nacionalne manjine skoro da nemaju političke moći na državnom nivou.
- 227 Azra Hromadžić, "Disillusioned With Dayton in Bosnia-Herzegovina," *Current History* vol. 117, br. 797 (2018): 102–7.
- 228 Asim Mujkić, "The Evolution of Bosnia and Herzegovina's Protests in Five Theses," in *Unbriable Bosnia-Herzegovina: The Fight for the Commons*, ur. Damir Arsenijević (Baden: Nomos Southeast European Integration Perspectives, 2014), 119–34.
- 229 Sportski Savez USK [Sports federation USK], "Igre prijateljstva" [Friendship games], n.d., pristupljeno 15.06.2021., <https://ssusk.ba/manifestacije/igre-prijateljstva/>

IZVORI:

- Agencija za rad i zapošljavanje Bosne i Hercegovine. "Review of the state of the labor market as of January 31, 2021" (English). 03.12.2021. Pristupljeno 07.05.2021. <http://www.arz.gov.ba/statistika/mjesečni/default.aspx?id=5342&langTag=bs-BA>.
- Agencija za Statistiku BiH. *Anketa o radnoj snazi/Labour Force Survey 2019*. Sarajevo: Agency for Statistics, 2019. Pristupljeno 05.04.2022. https://bhas.gov.ba/data/Publikacije/Bilteni/2019/LAB_00_2019_TB_0_HR.pdf.
- . *Bosnia and Herzegovina in Figures 2020*. Sarajevo: Agency for Statistics, 2021. Pristupljeno 22.04.2021. https://bhas.gov.ba/data/Publikacije/Bilteni/2021/NUM_00_2020_TB_1_EN.pdf.
- . "Zadnje objave". 2021. Pristupljeno 04.05.2021. <https://bhas.gov.ba>.
- ANSA. "Bosnia: Anti-Migrant Protest at Croatia Border." *Infomigrants*. 19.08.2020. Pristupljeno 23.06.2021. <https://www.infomigrants.net/en/post/26705/bosnia-antimigrant-protest-at-croatia-border>.
- Balkan Insight*. "Bosnian Serb War Veterans Protest Over Poverty." 18.02.2014. Pristupljeno 23.04.2021. <https://balkaninsight.com/2014/02/18/hundreds-veterans-protest-in-banja-luka/>.
- Berdal, Mats, Gemma Collantes-Celador, and Merima Zupčević. "Post-War Violence in Bosnia and Herzegovina." In *The Peace in Between: Post-War Violence and Peacebuilding*, ur. Mats Berdal and AstriSuhrke, 75–94. London: Routledge, 2011.
- BiH Official Gazette. Bosnia and Herzegovina Criminal Code 3/03 with Amendments to the Law. No. 32/03, 37/03 54/04, 61/04, 30/05, 53/06, 55/06, 32/07, 8/10, 47/14, 22/15, 40/15, 35/18.
- . Bosnia and Herzegovina: Law on Asylum. 11/2016, 19.02.2016. Pristupljeno 17.06.2021. <https://www.refworld.org/docid/58b575084.html>.
- . Bosnia and Herzegovina: Law on Prohibition of Discrimination. No. 59/09. Pristupljeno 07.06.2021. https://www.osce.org/files/Law%20on%20Prohibition%20of%20Discrimination_0.pdf
- Bertelsmann Stiftung Transformation Index (BTI). "Bosnia and Herzegovina." 2020. Pristupljeno 11.05.2021. <https://bti-project.org/en/reports/country-dashboard/BIH>.
- . *BTI 2020 Country Report: Bosnia and Herzegovina*. Guterslo: Bertelsmann Stiftung, 2020. Pristupljeno 08.06.2021. https://bti-project.org/fileadmin/api/content/en/downloads/reports/country_report_2020_BIH.pdf.
- Bierbach, Mara. "Migrants in Bosnia: EU, UN Officials Condemn Situation in Lipa Camp." *Infomigrants*. 06.01.2021. Pristupljeno 09.06.2021. <https://www.infomigrants.net/en/post/29469/migrants-in-bosnia-eu-un-officials-condemn-situation-in-lipa-camp>.
- Binns, Rob. "The Gender Pay Gap in Europe." *Expert Market*. 15.08.2019. <https://www.expertmarket.co.uk/payroll/gender-pay-gap-in-europe>.
- Blazevski, N. M., S. Marnie, and I. Kesine, *The Position of Roma Women and Men in the Labour Markets of the Western Balkans: Micronarratives Report*. UNDP, 2018. Pristupljeno 17.05.2021. https://www.eurasia.undp.org/content/dam/rbec/docs/RomaEmployment_UNDP_RBEC.pdf.
- Bosnia and Herzegovina, European Community. Agreement between the European Community and Bosnia and Herzegovina on the readmission of persons residing without authorisation - Joint Declarations. September 18, 2009. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A22007A1219%2804%29>.
- Bosnia and Herzegovina Nationality Law. 07.10.1992. Pristupljeno 03.06.2021. <https://www.refworld.org/docid/3ae6b4d828.html>.
- Brunwasser, Matthew, Lejla Turčilo, and Davor Marko. *Assessment of the Media Sector in Bosnia and Herzegovina: Final Report*. USAID's Bosnia and Herzegovina Monitoring and Evaluation Support Activity. Avgust 2016. Pristupljeno 05.06.2021. <https://www.measurebih.com/uimages/Assessment%20of%20the%20Media%20Sector%20in%20B&H.pdf>.
- Cero, Harun. "Hidroelektrane na Uni neće se graditi." *Al Jazeera*. 23.07.2015. Pristupljeno 25.05.2021. <https://balkans.aljazeera.net teme/2015/7/23/hidroelektrane-na-uni-neece-se-graditi>.
- Council of Europe. The European Charter for Regional or Minority Languages. Doc. 12422. 21.10.2010. Pristupljeno 02.05.2021. <https://www.refworld.org/pdfid/4d8b18322.pdf>.
- . "European Social Charter: Bosnia and Herzegovina." n.d. Pristupljeno 22.06.2021. <https://www.coe.int/en/web/european-social-charter/bosnia-and-herzegovina>.
- . Fourth Opinion on Bosnia and Herzegovina. Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities. ACFC/OP/IV(2017)007. 09.11.2017. Pristupljeno 05.05.2021. <https://rm.coe.int/4th-op-bih-en/16808e2c53>.
- Cox, M. "Bosnia and Herzegovina: The Limits of Liberal Imperialism." In *Building States to Build Peace*, ur. Charles T. Call i Vanessa Wyeth, 249–70. Boulder, Kolorado: Lynne Rienner Publishers, 2008.
- Ćurak, Nerzuk. *Dejtonski Nacionalizam: Ogladi o Političkom*. Sarajevo: Buybook, 2004.
- Department of Legal Affairs. "Constitution of Bosnia and Herzegovina." 1995. Pristupljeno 16.05.2022. <http://www.ohr.int/ohr-dept/legal/laws-of-bih/pdf/001%20-%20Constitutions/BH/BH%20CONSTITUTION%20.pdf>.
- Divjak, Boris, and Aleksandra Martinović. *Privatizacija državnog kapitala u Bosni i Hercegovini*. Banja Luka: Transparency International, 2009.

Djugum, Aida. "Ako ste žena u BiH, teže ćete dobiti kredit". Radio Slobodna Evropa - Radio Free Europe. 05.10.2020. Pristupljeno 10.05.2021. <https://www.slobodnaevropa.org/a/bih-zene-preduzetnice/30876404.html>

Donais, Timothy. "The Politics of Privatization in Post-Dayton Bosnia." *Southeast European Politics* vol. 3, br. 1 (2002), 3–19.

Dušanić, Srdan, Yamen Hrekes, and Milo Pralica. *Migranti i Mi: Sociopsihološka analiza uzajamne percepcije*. Sarajevo: Friedrich-Ebert-Stiftung, 2019. Pristupljeno 17.05.2021. <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/sarajevo/15906.pdf>.

Džankić, Jelena. *Citizenship in Bosnia and Herzegovina, Macedonia and Montenegro: Effects of Statehood and Identity Challenges*. London: Routledge, 2015.

European Commission. "Bosnia and Herzegovina: Factsheet." European Civil Protection and Humanitarian Aid Operations. n.d. Pristupljeno 05.04.2021. https://ec.europa.eu/echo/where/europe/bosnia-and-herzegovina_en.

———. *Bosnia and Herzegovina 2020 Report*. SWD (2020) 350 final. Brisel. 06.10.2020. Pristupljeno 24.05.2021. https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/system/files/2020-10/bosnia_and_herzegovina_report_2020.pdf.

European Commission against Racism and Intolerance (ECRI). *ECRI Report on Bosnia and Herzegovina*. Strazbur: Council of Europe, 2017. Pristupljeno 27.04.2021. <https://rm.coe.int/third-report-on-bosnia-and-herzegovina/16808b5602>.

European Court of Human Rights (ECtHR). "Bosnia and Herzegovina." Press country profile. Januar 2022. Pristupljeno 25.06.2021. https://www.echr.coe.int/Documents/CP_Bosnia_and_Herzegovina_ENG.pdf.

———. Case of Pilav v. Bosnia and Herzegovina. Fifth Section. No. 41939/07. Judgment. Strazbur. 09.09.2016. Pristupljeno 11.06.2021. <https://www.eods.eu/elex/uploads/files/5c46f3ef1e7-CASE%20OF%20PILAV%20v.%20BOSNIA%20AND%20HERZEGOVINA.pdf>.

———. Case of Šlaku v. Bosnia and Herzegovina. Fifth Section. No. 56666/12. Judgment. Strazbur. 26.05.2016. Pristupljeno 11.06.2021. <http://www.eods.eu/elex/uploads/files/5c61415b7d08c-CASE%20OF%20SLAKU%20v.%20BOSNIA%20AND%20HERZEGOVINA.pdf>.

———. Case of Zornić v. Bosnia and Herzegovina. Fourth Section. No. 3681/06. Judgment. Strazbur. 15.07.2014. Pristupljeno 11.06.2021. https://www.coe.int/documents/1498993/0/CASE+OF+ZORNIC+v++BOSNIA++AND+HERZEGOVINA_ENG.pdf/82285021-bbec-4ffd-a4a0-72b23225332a.

European Parliament. *Report on the 2019-2020 Commission Reports on Bosnia and Herzegovina*. 2019/2171(INI). 2021. Pristupljeno 28.05.2021. europarl.europa.eu/doceo/document/A-9-2021-0185_EN.html.

Federalnisavod za statistiku. Bruto domaći proizvod za IV tromjesečje 2021. Pristupljeno 21.12.2021. <http://fzs.ba/?s=Bruto+doma%C4%87i+proizvod+za+IV+tromjese%C4%8Dje+2021.+godine>

Freedom House. "Freedom in the World 2020 - Bosnia and Herzegovina." 2020. Pristupljeno 15.05.2022. <https://freedomhouse.org/country/bosnia-and-herzegovina/freedom-world/2020>

———. "Nations in Transit 2021: Bosnia and Herzegovina." 2021. Pristupljeno 11.05.2022. <https://freedomhouse.org/country/bosnia-and-herzegovina/nations-transit/2021>.

Front Line Defenders. "Arbitrary Detention of Human Rights Journalist Nidzara Ahmetasevic." 10.03.2021. Pristupljeno 17.01.2021. <https://www.frontlinedefenders.org/en/case/arbitrary-detention-human-rights-journalist-nidzara-ahmetasevic>.

"Gdje je završio migrant Šemso koji je bio frizer i igrao za Krajišnik u Velikoj Kladuši." *Fokus*, 28.01.2020. Pristupljeno 10.12.2021. <https://www.fokus.ba/magazin/taj-ludi-svijet/gdje-je-završio-migrant-semso-koji-je-bio-frizer-i-igrao-za-krajišnik-u-velikoj-kladusi/1671027/>.

Global Centre for Pluralism. *Pluralism Perceptions Survey – Bosnia and Herzegovina*. Otava: Global Centre for Pluralism, 2021.

Guest, Alexander, Marian Machlouzarides, and Amie Scheerder. *Resilient Citizenship in Bosnia and Herzegovina: Building Resilience Against Radicalisation, Civic Apathy and Intergroup Tension*. Centre for Sustainable Peace and Democratic Development. Pristupljeno 23.05.2022. https://www.scoreforpeace.org/files/publication/pub_file//PUB_Bosnia19_Full%20Resilient%20Citizenship%20Report.pdf.

Hadžiristić, Tea. "Is Bosnia the Worst Place in Europe to Be a Woman?" Open Democracy. 05.12. 2016. Pristupljeno 11.07.2021. <https://www.opendemocracy.net/en/can-europe-make-it/women-in-bosnia/>.

Håkansson, Peter, and Sarah Hargreaves. *Trust in Transition - Generalised Trust in Bosnia and Herzegovina*. Balkans Analysis Group. 2004. Pristupljeno 06.07.2021. <https://lucris.lub.lu.se/ws/portalfiles/portal/5677105/1388890.pdf>.

Helsinki Committee. *Žene i pristup obrazovanju u BiH*. Avgust 2020. Pristupljeno 29.06.2021. <http://hcabl.org/wp-content/uploads/2020/09/%C5%BDene-i-pristup-obrazovanju.pdf>.

Hofstede Insights. "Bosnia and Herzegovina." n.d. Pristupljeno 24.06.2021. <https://www.hofstede-insights.com/country/bosnia-and-herzegovina/>.

Hromadžić, Azra. *Citizens of an Empty Nation: Youth and State-Making in Postwar Bosnia and Herzegovina*. Filadelfija: University of Pennsylvania Press, 2015a.

———. "Disillusioned With Dayton in Bosnia-Herzegovina." *Current History* vol. 117, br. 797 (2018): 102–7.

- . “Uninvited Citizens: Violence, Spatiality and Urban Ruination in Postwar and Postsocialist Bosnia and Herzegovina.” *Third World Thematics* vol. 4, br. 2–3 (2019). doi:[10.1080/23802014.2019.1646615](https://doi.org/10.1080/23802014.2019.1646615)
- . “‘Where Were They Until Now?’ Aging, Care, and Abandonment in a Bosnian Town.” *Etnološka tribina: The Journal of Croatian Ethnological Society* vol. 45, br. 38 (2015b): 3–29.
- Hulsey, John. “Institutions and the Reversal of State Capture: Bosnia and Herzegovina in Comparative Perspective.” *Southeastern Europe* vol. 42, br.1 (2018), 15–32.
- . “Party Politics in Bosnia and Herzegovina.” In *State-Building and Democratization in Bosnia and Herzegovina*, ur. Soeren Keil and Valery Perry, 57–76. London: Routledge, 2015.
- Human Rights Watch. “Bosnia and Herzegovina: Ethnic Discrimination a Key Barrier.” 12.12.2019. Pristupljeno 07.09.2021. <https://www.hrw.org/news/2019/12/12/bosnia-and-herzegovina-ethnic-discrimination-key-barrier#>.
- . “Bosnia and Herzegovina: Events of 2020.” 2021. Pristupljeno 08.07.2021. [hrw.org/world-report/2021/country-chapters/bosnia-and-herzegovina](https://www.hrw.org/world-report/2021/country-chapters/bosnia-and-herzegovina).
- International Crisis Group (ICG). *Implementing Equality: The ‘Constituent Peoples’ Decision in Bosnia-Herzegovina*. Balkans Report No. 128. Brisel: International Crisis Group, 2002.
- International Organization for Migration (IOM). “Bosnia and Herzegovina Crisis Response Plan 2021.” 2021. <https://crisisresponse.iom.int/response/bosnia-and-herzegovina-crisis-response-plan-2021>
- Kabra, Archana. “14 Poorest Countries in Europe 2022.” *The Teal Mango*, 06.03.2022. Pristupljeno 16.03.2022. <https://www.thetealmango.com/featured/poorest-countries-in-europe/>.
- Kapidžić, Damir. “The Dominance of Ethnic Parties in Bosnia and Herzegovina Will Continue.” *Insurmountable Past*. Oktobar 2018. Pristupljeno 14.05.2022. <https://damirkapidzic.com/wp-content/uploads/2018/10/Kapidzic-Damir-2018-The-dominance-of-ethnic-parties-in-BiH-will-continue-Perspectives-SEE-6.pdf>.
- . “Subnational Competitive Authoritarianism and Power-Sharing in Bosnia and Herzegovina.” *Southeast European and Black Sea Studies* vol. 20, br. 1 (2020), 81–101. doi: <https://doi.org/10.1080/14683857.2020.1700880>
- Kartsonaki, Argyro. “Twenty Years After Dayton: Bosnia-Herzegovina (Still) Stable and Explosive.” *Civil Wars* vol. 18, br. 4 (2016), 488–516. doi: <https://doi.org/10.1080/13698249.2017.1297052>
- Keil, Soeren. *Multinational Federalism in Bosnia and Herzegovina*. London: Routledge, 2016.
- Keil, Soeren, and Valery Perry. “Introduction: Bosnia and Herzegovina 20 Years After Dayton.” *International Peacekeeping* vol. 22, br. 5 (2015), 1–8.
- Khare, Shagun, Per Ronnas, and Leyla Schamchiyeva. “Employment Diagnostic Analysis: Bosnia and Herzegovina.” Employment Sector, Employment Working Paper No. 86. Ženeva: International Labour Office, 2011. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/documents/publication/wcms_158485.pdf.
- Klasnic, Dorijan. “Asylum-seekers Cultivate New Lives in Bosnia and Herzegovina.” UNHCR. 30.07.2021. Pristupljeno 17.09.2021. <https://www.unhcr.org/news/stories/2021/7/610187fb4/asylum-seekers-cultivate-new-lives-bosnia-herzegovina.html>.
- Klix. “Mještani Bradine blokirali kasarnu gdje trebaju doći migrant, načelnik Konjica do danas nije imao saznanja.” 29.12.2020. Pristupljeno 18.09.2021. <https://www.klix.ba/vijesti/bih/mjestani-bradine-blokirali-kasarnu-gdje-trebaju-doci-migranti-nacelnik-konjica-do-danas-nije-imao-saznanja/201229131>.
- Macharia, Sarah. *Global Media Monitoring Project 2015*. Global Media Monitor. Novembar 2015. Pristupljeno 13.11.2021. https://www.media-diversity.org/additional-files/Who_Makes_the_News_-_Global_Media_Monitoring_Project.pdf.
- Maglajlija, Vedrana. “Tražitelji azila teško ostvaruju prava u BiH.” *Al Jazeera*, 07.02.2020. Pristupljeno 18.07.2021. <https://balkans.aljazeera.net teme/2020/2/7/trazitelji-azila-tesko-ostvaruju-prava-u-bih>.
- Malkić, Aida, and Tea Hadžiristić. *Intersecting Inequalities in Social Protection in Bosnia and Herzegovina: Results of an Empirical Study*. Sarajevo: Analitika, 2016. Pristupljeno 12.05.2022. <https://www.analitika.ba/publications/intersecting-inequalities-social-protection-bosnia-and-herzegovina-results-empirical>
- Malkki, Liisa. “Speechless Emissaries: Refugees, Humanitarianism and Dehistoricization.” *Cultural Anthropology* vol. 11, br. 3 (1996): 377–404.
- Marko, Davor. “Citizenship in Media Discourse in Bosnia and Herzegovina, Croatia, Montenegro, and Serbia.” CITSEE Working Paper 2012/25. 2012. Pristupljeno 08.09.2021. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2388673.
- Martić, Marko, and Ognjen Djukić. *Sistemi zdravstvene zaštite u BiH: Finansijski izazovi i opcije za reform*. Friedrich-Ebert-Stiftung. Oktobar 2017. Pristupljeno 07.08.2021. <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/sarajevo/14125.pdf>.
- Mijatović, Dunja. Letter to Zoran Tegeltija (Chair of the Council of Ministers of Bosnia and Herzegovina) and Selmo Cikotić (Minister for Security of Bosnia and Herzegovina). Commissioner for Human Rights. Strazbur, 07.12.2020. CommHR/DM/sf 029-2020. Pristupljeno 11.06.2021. <https://rm.coe.int/commdh-2020-30-letter-to-the-authorities-of-bosnia-and-herzegovina-en/1680a099b6>.

- Milan, Chiara. *Social Mobilization Beyond Ethnicity: Civic Activism and Grassroots Movements in Bosnia and Herzegovina*. London: Routledge, 2019.
- Ministarstvo sigurnosti Bosne i Hercegovine. "Pravilnik o azilu u Bosni i Hercegovini." n.d. Pristupljeno 11.05.2021. <http://msb.gov.ba/Zakoni/akti/default.aspx?id=1741&langTag=hr-HR>.
- Montalto Monella, Lillo, and Paola Lucchesi. "What Are the Real Reasons Behind Bosnia's Migrant Crisis?" *Euronews*, 20.01.2021. Pristupljeno 01.08.2021. <https://www.euronews.com/2021/01/19/what-are-the-real-reasons-behind-bosnia-s-migrant-crisis-bihac>.
- Mujadžić, Melita. "Refugee and Migrant Children Embrace Schooling in Bosnia and Herzegovina." UNICEF. 13.07.2020. <https://www.unicef.org/eca/stories/refugee-and-migrant-children-embrace-schooling-bosnia-and-herzegovina>.
- Mujić, M. *Politička participacija žena u BiH: Opći izbori 2018*. Fondacija Cure. 2019. Pristupljeno 04.06.2021. https://fondacijacure.org/wp-content/uploads/2022/03/FES-publikacija_Medina-Mujic_ENG.pdf.
- Mujkić, Asim. "The Evolution of Bosnia and Herzegovina's Protests in Five Theses." U *Unbriable Bosnia-Herzegovina: The Fight for the Commons*, ur. Damir Arsenijević, 119–34. Baden: Nomos Southeast European Integration Perspectives, 2014.
- Mujkić Jukić, Elvira. *Research on Media Reporting on Gender-Based Violence Against Women in Bosnia and Herzegovina*. UN Women. 2016. Accessed September 8, 2021. https://bosniaherzegovina.un.org/sites/default/files/2019-11/Istrazivanje_o_medijskom_izvjestavanjuUNWOMEN_BiH_ENG_0.pdf.
- National Human Development Report (NHDR). *National Human Development Report 2020: Social Inclusion in Bosnia and Herzegovina*. 26.04.2021. Pristupljeno 04.06.2021. https://www.ba.undp.org/content/bosnia_and_herzegovina/en/home/library/nhdr/NHDR2020_SocialInclusion.html.
- Niksic, Sabina. "Croatia Probes Reports of Police Violence Against Migrants." ABC News. 07.10. 2021. Pristupljeno 10.11.2021. <https://abcnews.go.com/International/wireStory/croatia-probes-reports-police-violence-migrants-80455033>.
- Obradović, Nikolina, Mirna Jusić, and Nermin Oruč. *ESPN Thematic Report on In-Work Poverty: Bosnia and Herzegovina*. Brisel: European Social Policy Network, 2019.
- Office of the High Representative (OHR). "Constitutions." n.d. Pristupljeno 05.06.2021. <http://www.ohr.int/laws-of-bih/constitutions-2/>.
- Official Gazette Brčko District. Brčko District Criminal Code. 319/20. [official consolidated version].
- Official Gazette Federation of Bosnia and Herzegovina. Federation BiH Criminal Code, 36/03, with Amendments to the Law. No. 37/03, 21/04, 69/04, 18/05, 42/10, 42/11, 59/14, 76/14, 46/16, 75/17.
- Official Gazette Republika Srpska. Criminal Code of The Republika Srpska of Bosnia and Herzegovina. 64/17. With Amendments as published in Official Gazette, RS 15/21.
- Ombudsman of BiH. *2019 Annual Report on the results of the activities of The Institution of The Human Rights Ombudsman of Bosnia and Herzegovina*. Banja Luka, mart 2020. Pristupljeno 21.09.2021. https://www.ombudsmen.gov.ba/documents/obmudsmen_doc2020051813152592eng.pdf.
- . *Operational Strategy of the Institution of Human Rights Ombudsman of Bosnia and Herzegovina for the Period of 2016 – 2021*. Pristupljeno 16.05.2022. https://www.ombudsmen.gov.ba/documents/obmudsmen_doc2016041509303547eng.pdf.
- . *Specijalni izvještaj o stanju u oblasti migracija u Bosni i Hercegovini*. Banja Luka. November 2018. Pristupljeno 18.10.2021. https://www.ombudsmen.gov.ba/documents/obmudsmen_doc2019010713545979bos.pdf.
- Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE). *Assessment: Migrant and Refugee Situation in Bosnia and Herzegovina*. n.d. Pristupljeno 24.09.2021. <https://www.osce.org/files/f/documents/1/8/397319.pdf>.
- . *Tackling Hate Crimes: An Analysis of Bias-Motivated Incidents in Bosnia and Herzegovina With Recommendations*. Sarajevo: OSCE Mission to Bosnia and Herzegovina, 2012. Pristupljeno 26.08.2021. <https://www.osce.org/files/f/documents/3/8/107255.pdf>.
- . *Zakon o zabrani diskriminacije (neslužbena prečćena verzija)*. April 2018. Pristupljeno 01.10.2021. <https://www.osce.org/files/f/documents/1/1/378877.pdf>.
- Parlamentarna skupština. "Vijeće nacionalnih manjina BiH." n.d. Pristupljeno 02.07.2021. <https://www.parlament.ba/committee/read/36?lang=hr#annual>.
- Parliamentary Assembly of BiH. "Statistical Data of the Parliament." 2021. Pristupljeno 23.06.2021. <https://www.parlament.ba/Content/Read/27?title=Statisti%C4%8Dkipodaci>.
- Perica, Vjekoslav. "Religion in the Balkan Wars." Oxford Handbooks Online. Oktobar 2014. doi: 10.1093/oxfordhb/9780199935420.013.37.
- Priebe, R. *Experts' Report on Rule of Law Issues in Bosnia and Herzegovina*. 05.12.2019. Pristupljeno 22.06.2021. <http://europa.ba/wp-content/uploads/2019/12/ExpertReportonRuleofLawissuesinBosniaandHerzegovina.pdf>.
- Radio Slobodna Evropa (RSE). "Protests Grow Against Anti-Muslim Film." 2012. Pristupljeno 16.08.2021. <https://www.rferl.org/a/thousands-protest-against-anti-muslim-film/24711314.htmlsa>.

- . “Protest za Dženana i Davida ujedinio Bosnu i Hercegovinu.” Video. 10.09.2021. Pristupljeno 07.12.2021. <https://www.slobodnaevropa.org/a/dzenan-memic-david-dragicevic-sarajevo-protest/31455595.html>.
- Regional Cooperation Council. “Balkan Barometer 2021.” 2021. Pristupljeno 06.11.2021. <https://www.rcc.int/balkanbarometer/home>.
- . *Balkan Barometer 2020: Public Opinion Survey*. 24.06.2020. Pristupljeno 06.11.2021. <https://www.rcc.int/pubs/95/balkan-barometer-2020-public-opinion-survey>.
- Republic of Srpska Institute of Statistics. 2021. <https://www.rzs.rs.ba>.
- Robayo-Abril, Monica, and Natalia Millán. *Breaking the Cycle of Roma Exclusion in the Western Balkans*. Vašington: World Bank Group, 2019. Pristupljeno 04.08.2021. <https://documents1.worldbank.org/curated/en/642861552321695392/pdf/Breaking-the-Cycle-of-Roma-Exclusion-in-the-Western-Balkans.pdf>.
- Sabanovic, Edin. “An Overview of Poverty Measurement in Bosnia and Herzegovina.” United Nations Economic Commission for Europe (UNECE) Working Paper 10. 07.11.2018. Pristupljeno 25.07.2021. https://unece.org/fileadmin/DAM/stats/documents/ece/ces/ge.15/2018/mtg1/D._Bosnia_and_Herzegovina1.pdf.
- Šalaj, Berto. *Socijalno povjerenje u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo, 2009. Pristupljeno 09.09.2021. <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/sarajevo/06159.pdf>.
- Sarajlić, Eldar. “Conceptualising Citizenship Regime(s) in Post-Dayton Bosnia and Herzegovina.” *Citizenship Studies* vol. 16, br. 3–4 (2012), 367–81.
- Sejdić and Finci v. Bosnia and Herzegovina. Application nos. 27996/06 and 34836/06. Council of Europe: European Court of Human Rights. 22.12.2009. Pristupljeno 01.09.2021. <https://www.refworld.org/cases,ECHR,4b44a28a2.html>.
- Shwayder, Maya. “Pristrasnost medija u BiH – problem na putu ka EU.” *DW.com*. 09.11.2016. Pristupljeno 27.06.2021. <https://www.dw.com/bs/pristrasnost-medija-u-bih-problem-na-putu-ka-eu/a-36183456>.
- Sokol, A. *Modeli propagande, dezinformacija i mržnje u medijima i komunikacijama u BiH*. Fondacija Mediacentar Sarajevo, SEENPM, Tirana i Mirovni institut, Ljubljana, 2020.
- Šola, Ivica. “Zašto invaziju iz islamskog svijeta nazivamo migracijom.” *Slobodna Dalmacija*, 09.12.2019. Pristupljeno 03.12.2022. <https://slobodnadalmacija.hr/kolumne/zasto-invaziju-iz-islamskog-svijeta-nazivamo-migracijom-637272>.
- Soldo, Vera. “Hrvat, Srbin ili Bošnjak – nacionalnost po potrebi.” *DW.com*. 11.11.2018. Pristupljeno 27.06.2021. <https://www.dw.com/bs/hrvat-srbin-ili-bošnjak-nacionalnost-po-potrebi/a-46167618>.
- Somun-Krupalija, Lejla. “Gender and Employment in Bosnia and Herzegovina - A Country Study.” Working Paper 4/2011. Bureau for Gender Equality. Ženeva: International Labour Office, 2011. Pristupljeno 09.07.2021. ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/-gender/documents/publication/wcms_170832.pdf.
- Slobodna Bosna. “Je li moguće: Potvrda iz sudskog registra – vlasnik banjalučkog ATV-a je, vjerovali li ili ne...” 19.04.2021. https://www.slobodna-bosna.ba/vijest/196590/je_li_moguće_potvrda_iz_sudskog_registra_vlasnik_banjalučkog_atv_a_je_vjerovali_li_ili_ne.html.
- Službeni List BiH (Official Gazette BiH). “Službeni glasnik BiH, broj 83/16” (Official Gazette BiH, number 83/16). 2016. Pristupljeno 11.05.2021. <http://www.sluzbenilist.ba/page/akt/swszK4T5D5Y>.
- Sportski Savez USK. “Igre prijateljstva.” n.d. Pristupljeno 18.11.2021. <https://ssusk.ba/manifestacije/igre-prijateljstva/>.
- Statewatch. “Blackmail in the Balkans: How the EU is Externalising its Asylum Policies.” 01.06.2021. Pristupljeno 17.08.2021. <https://www.statewatch.org/analyses/2021/blackmail-in-the-balkans-how-the-eu-is-externalising-its-asylum-policies/>.
- Statistika.ba. “Analiza: Država- Konačni rezultati – Popis 2013, Bosna i Hercegovina.” 2013. Pristupljeno 16.07.2021. <http://www.statistika.ba>.
- Stjepanović, Dejan. “Bosnia’s Third Citizens: A Story of Brčko’s Exception.” CITSEE. Februar 2012. Pristupljeno 05.08.2021. <https://www.citsee.eu/citsee-story/bosnia%E2%80%99s-third-citizens-story-br%C4%8Dko%E2%80%99s-exception>.
- Touquet, Heleen. “Escaping Ethnopolis: Postethnic Mobilization in Bosnia-Herzegovina.” Thesis, Katholieke Universiteit Leuven. Luven, Belgija, 2012. Pristupljeno 01.09.2021. <https://lirias.kuleuven.be/1863557?limo=0>.
- Transparency International. “Koliko plaćamo rad javnih medija?” December 27, 2019. Accessed June 26, 2021. https://transparentno.ba/2019/12/27/istravanje-ti-bih-koliko-placamo-rad-javnih-medija/#_ftn1.
- Turčilo, Lejla, Amer Osmić, Damir Kapidžić, Sanela Šadić, Jusuf Žiga, and Anida Dudić. *Studija o mladima Bosna i Hercegovina 2018/2019*. Friedrich-Ebert-Stiftung. 2019. Pristupljeno 07.09.2021. <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/sarajevo/15288.pdf>.
- Turčilo, Lejla, Radenko Udovičić, and Rast’o Kužel. *Assessment of Political Diversity in Media Reporting 2014 General Elections – Bosnia and Herzegovina: Final Report*. Media Plan Institute. 2014. Pristupljeno 06.09.2021. <https://mediaplaninstitut.files.wordpress.com/2017/06/finalreporten.pdf>.
- Turjačanin, V. “Sociopsihološke odrednice etničkih distanci kod mladih u BiH.” U *U okrilju nacije: Konstruisanje etničkog i državnog identiteta kod mladih u Bosni i Hercegovini* [In the embrace of the nation: Constructing ethnic and state identity among youth in Bosnia and Herzegovina], ur. D. Majstorović and V. Turjačanin, 244–65. Banja Luka: CKSP, 2011.

Turkish Radio Television (TRT). "Bakir Izetbegović: Muslimani bi trebali da pokrenu diplomatsku ofanzivu, bojkot Izraela." 18.05.2021. Pristupljeno 30.06.2021. <https://www.trt.net.tr/hrvatski/region-2/2021/05/18/bakir-izetbegovic-muslimani-bi-trebali-da-pokrenu-diplomatsku-ofanzivu-bojkot-izraela-1641447>.

United Nations Bosnia and Herzegovina (UN BiH). *The Multi-Cluster/Sector Initial Rapid Assessment – MIRA (Report and Executive Summary)*. 28.10.2019. Pristupljeno 21.07.2021. <https://bosniaherzegovina.un.org/en/22662-multi-clustersector-initial-rapid-assessment-mira-report-and-executive-summary>.

United Nations Development Programme (UNDP). "Bosnia and Herzegovina - Our Focus Justice and Security." 2020. Pristupljeno 31.05.2021. https://www.ba.undp.org/content/bosnia_and_herzegovina/en/home/democratic-governance-and-peacebuilding.html.

———. *National Human Development Report 2020: Social Inclusion in Bosnia and Herzegovina*. 2020. Pristupljeno 20.06.2021. https://www.ba.undp.org/content/dam/bosnia_and_herzegovina/Publications/NHDR2021/NHDR_2020_ENG.pdf.

———. *The Next Frontier: Human Development and the Anthropocene, Bosnia and Herzegovina*. Human Development Report 2020. 2020. Pristupljeno 18.06.2021. http://hdr.undp.org/sites/all/themes/hdr_theme/country-notes/BIH.pdf.

———. "Regional Roma Survey 2017: Country Fact Sheets." 08.04.2018. Pristupljeno 03.08.2021. <https://www.eurasia.undp.org/content/rbec/en/home/library/roma/regional-roma-survey-2017-country-fact-sheets.html>.

———. "The situation of Roma in 11 EU Member States." Maj 2012. Pristupljeno 26.05.2021. https://issuu.com/undp_in_europe_cis/docs/_roma_at_a_glance_web/1#download.

———. *Social Impacts of COVID-19 in Bosnia and Herzegovina: Household Survey*. 22.10.2020. Pristupljeno 04.07.2021. https://www.ba.undp.org/content/bosnia_and_herzegovina/en/home/library/publications/SocialImpactAssessment.html.

United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO). "Assessment of Media Development in Bosnia and Herzegovina." 2019. Pristupljeno 02.10.2021. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000371223>.

United Nations General Assembly Security Council. "General Framework Agreement for Peace in Bosnia and Herzegovina. A/50/79C." 30.11.1995. Pristupljeno 16.05.2021. https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/BA_951121_DaytonAgreement.pdf.

United Nations Human Rights Council (UNHRC). "Bosnia and Herzegovina: Rights and Obligations." n.d. Pristupljeno 14.09.2021. <https://help.unhcr.org/bosniaandherzegovina/applying-for-asylum/rights-and-obligations/>.

———. "National Report Submitted in Accordance With Paragraph 5 of the Annex to Human Rights Council Resolution 16/21.*" Bosna i Hercegovina. 22.10.2019. Pristupljeno 05.07.2021. <https://undocs.org/A/HRC/WG.6/34/BIH/1>.

———. *Refugee and Migrant Situation in Bosnia and Herzegovina Jan-Mar 2018*. Pristupljeno 21.05.2021. <https://data2.unhcr.org>.

United Nations Human Rights Council (UNHRC), UNICEF, and International Organization for Migration (IOM). *Access to Education for Refugee and Migrant Children in Europe*. Septembar 2019. Pristupljeno 27.05.2021. <https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/5d774e3e4.pdf>.

United Nations. *United Nations in Bosnia and Herzegovina: COVID-19 Socio-Economic Response and Recovery Offer*. 20.07.2020. Pristupljeno 21.06.2021. https://unsdg.un.org/sites/default/files/2020-08/BiH_Socioeconomic-Response-Plan_2020.pdf.

UNICEF. *Bosnia and Herzegovina: Roma Survey Multiple Indicator Cluster Survey, 2011–2012*. February 2013. Rev. Jun 2014. Pristupljeno 08.07.2021. <https://www.unicef.org/bih/media/1311/file/Bosnia%20and%20Herzegovina:%20Roma%20Survey.pdf>.

———. *Situation Analysis of Children in Bosnia and Herzegovina*. Mart 2020. Pristupljeno 09.07.2021. <https://www.unicef.org/bih/media/4971/file/Situation%20Analysis%20of%20Children%20in%20Bosnia%20and%20Herzegovina.pdf>.

United Nations Office of the Human Rights Commissioner (OHCHR). "In Dialogue With Bosnia and Herzegovina, Committee on Economic, Social and Cultural Rights Asks About Distribution of Social Benefits, and About Access to Education and Housing." Press release. 01.10.2021. Pristupljeno 24.06.2021. [ohchr.org/en/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=27591&LangID=E](https://www.ohchr.org/en/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=27591&LangID=E).

United States Agency for International Development (USAID). *Gender Analysis Report for Bosnia and Herzegovina: Extended Summary*. MEASURE-BiH. Novembar 2016. Pristupljeno 07.08.2021. <https://measurebih.com/uimages/Edited20Extended20Summary20GA20Report20MEASURE-BiH.pdf>.

———. "Monitoring and Evaluation Support Activity. MEASURE-BiH. Gender Analysis for Bosnia and Herzegovina: 2019 Follow-up Final Report." 2019. Pristupljeno 19.07.2021. https://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PA00WG6T.pdf

———. Monitoring and Evaluation Support. MEASURE-BiH. 2021. Pristupljeno 03.07.2021. <http://measurebih.com/>

von der Brölie, Hans. "Hydro Power to the People: The Fight Against Bosnia and Herzegovina's Hydroelectric Dams." *Euronews*, 17.07.2020. Pristupljeno 31.07.2021. <https://www.euronews.com/2020/07/17/hydro-power-to-the-people-the-fight-against-bosnia-and-herzegovina-s-hydroelectric-dams>.

Whitt, Sam. "Institutions and Ethnic Trust: Evidence From Bosnia." *Europe-Asia Studies* vol. 62, br. 2 (2010), 271–92.

World Bank. *Bosnia and Herzegovina Poverty Assessment, Vol. II: Data on Poverty*. Report No. 25343-BIH, 21.11.2003. <https://documents1.worldbank.org/curated/en/563691468743172074/pdf/Pages0from025343.pdf>.

- . *Poverty and Inequality in Bosnia Herzegovina 2007–2011*. Maj 2015. Pristupljeno 12.07.2021. <https://documents1.worldbank.org/curated/en/228531467999134102/pdf/97643-REVISED-P132666-P152786-Box393190B-BiH-Poverty-and-Inequality-in-BiH.pdf>.
- . “World Bank, FAO Aim to Boost Women’s Land Ownership in Central Europe.” 22.10.2014. Pristupljeno 01.10.2021. <https://www.worldbank.org/en/news/feature/2014/09/22/world-bank-group-fao-aim-to-boost-women-land-ownership-in-central-europe>.
- World Bank Data. “Personal Remittances, Received (Current US\$) - Bosnia and Herzegovina.” 2020. Pristupljeno 0.10.2021. <https://data.worldbank.org/indicator/BX.TRF.PWKR.CD.DT?locations=BA>.
- . “Poverty Headcount Ratio at National Poverty Lines (% of Population) – Bosnia and Herzegovina.” 2015. Pristupljeno 03.10.2021. <https://data.worldbank.org/indicator/SI.POV.NAHC?locations=BA>.
- . “Unemployment With Advanced Education (% of Total Labor Force With Advanced Education) – Bosnia and Herzegovina.” 08.02.2022. Pristupljeno 03.10.2021. <https://data.worldbank.org/indicator/SL.UEM.ADVN.ZS?locations=BA>.
- World Health Organization (WHO). *Bosnia and Herzegovina: Assessing Health Systems Capacity to Manage Large Influx of Refugees and Migrants*. 2020. Pristupljeno 04.10.2021. <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/331455/9789289054867-eng.pdf>.
- . *Collection and Integration of Data on Refugee and Migrant Health in the WHO European Region: Technical Guidance*. 2020. Pristupljeno 05.10.2021. <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/337694/9789289055369-eng.pdf>.
- World Justice Project. “Bosnia and Herzegovina.” 2019. Pristupljeno 03.06.2021. <https://worldjusticeproject.org/sites/default/files/documents/Access-to-Justice-2019-BosniaandHerzegovina.pdf>.
- World Wildlife Fund (WWF). “Nos Nouvelles: Hrabre žene Balkana u borbi za naše rijeke.” 08.03.2019. Pristupljeno 0.05.2021. <https://www.wwf.mg/?344373/Hrabre-ene-Balkana-u-borbi-za-nae-rijeke>.
- World Value Survey. *Bosnia and Herzegovina*. 2021. Pristupljeno 02.06.2021. <https://www.worldvaluessurvey.org/AJDownload.jsp>
- Ženska mreža (Women’s Network). “Poruka poslodavcima koji otpuštaju trudnice: Jesu li vas na svijet donijele rode?” 2017. Pristupljeno 01.06.2021. <https://zenskamreza.ba/poruka-poslodavcima-koji-otpustaju-trudnice-jesu-li-vas-na-svijet-donijele-rode/>. [It is an article that was borrowed from thenews portal <http://www.6yka.com/novost/120447/poruka-poslodavcima-koji-otpustaju-trudnice-jesu-li-vas-na-svijet-donijele-rode>
- Žeravičić, Goran. *Mapping Study of Civil Society Organizations in BiH*. Office for Economic Policy and Regional Development Ltd. Avgust 2016. Pristupljeno 22.07.2021. <http://europa.ba/wp-content/uploads/2016/11/Mapping-study-of-CSOs-in-BiH.pdf>.

Globalni centar za pluralizam je nezavisna, dobrotvorna organizacija osnovana od strane Njegove Visosti Aga Khana i kanadske Vlade. Mi sarađujemo sa političkim liderima, obrazovnim i radnicima u zajednici širom svijeta na poboljšanju i implementaciji transformativne snage pluralizma. Naš program podržava društva u želji da prevaziđu nepravdu, nejednakost i isključivanje na osnovu konteksta i živog iskustva svakog mjesta ponaosob.

Monitor globalnog pluralizma je inovativna alatka osmišljena da procjeni trenutno stanje pluralizma u zemljama pirom svijeta. Holističkim proučavanjem političkih, ekonomskih, socijalnih i kulturnih domena u ciljanim zemaljama, ovaj izvještaj pomaže donosiocima odluka i praktičarima da adresiraju uzroke isključivanja u korjenu i poboljša izgleda za pluralizam.

GLOBAL CENTRE FOR PLURALISM CENTRE MONDIAL DU PLURALISME